

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стратегічні ПРІОРИТЕТИ

НАУКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ ЩОКВАРТАЛЬНИЙ ЗБІРНИК

№ 2 (47) • 2018

Зареєстрований Міністерством юстиції
України 26.06.2006 р. Свідоцтво № 11337-210Р

**ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ЕКОНОМІЧНИХ,
ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ НАУК**

Затверджено наказами МОН України:
від 09 березня 2016 р. № 241 – економічні науки;
від 16 травня 2016 р. № 515 – політичні науки;
від 11 липня 2016 р. № 820 – філософські науки.

Рекомендовано до друку та поширення
мережею Інтернет Вченою радою НІСД
(Протокол № 4 від 13.06.2018 р.)

Усі права захищено. При використанні матеріалів «Стратегічних пріоритетів» посилання на видання обов'язкове.

Рукописи не повертаються. Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати тексти. Редакція не завжди поділяє позицію авторів. Відповідальність за зміст несуть автори матеріалів.

«Стратегічні пріоритети» – науково-аналітичний щоквартальний збірник НІСД. У збірнику публікуються результати наукових досліджень з питань суспільно-політичного, соціально-економічного, гуманітарного розвитку України, зовнішньої політики України, регіональних проблем суспільного розвитку та національної безпеки і оборони України.

Видання розраховане на широке коло вітчизняних і зарубіжних фахівців, які досліджують проблеми розвитку українського суспільства.

Матеріали подавати за адресою:

01030, Україна, м. Київ,
вул. Генерала Алмазова, 18/7, к. 212,
Національний інститут стратегічних досліджень,
комунікаційно-видавничий відділ
Тел. для довідок: +38 044 286 21 25
e-mail: publish@niss.gov.ua

Редагування: Карбовнича Т.В., Яценко Н.П.,
Бажал І.М.
Оригінал-макет: Мініна Н.М.
Коректура: Карбовнича Т.В.

Формат 60x84/8. Гарнітура NewtonС.
Папір офс. № 1. Обл.-вид. арк. 20,8.
Ум.-друк. арк. 18,6. Наклад 200 прим.

Віддруковано
ТОВ «Книжково-журнальна друкарня «СОФІЯ».
08000, смт Макарів, Макарівський район,
Київська обл., вул. Першотравнева, буд. 65,
тел./факс + 38 044 456 20 69
Реєстраційне свідоцтво А01 № 229953 від 26.11.2008 р.

Адреса редакції:

01030, м. Київ,
вул. Пирогова, 7-А.
Тел. +38 044 286 21 25

© НІСД, Київ, 2018

Головний редактор:

Горбулін В.П. – директор Національного інституту стратегічних досліджень, академік НАН України, доктор технічних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Власюк О.С. – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор.

Заступник головного редактора – відповідальний секретар:

Ляшенко О.М. – учений секретар Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор.

Члени редколегії

Економічні науки:

Базиліук Я.Б. – кандидат економічних наук, доцент;
Бегма В.М. – доктор економічних наук, доцент;
Варналіз З.С. – доктор економічних наук, професор;
Васильців Т.Г. – доктор економічних наук, професор;
Волошин В.І. – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;
Двігун А.О. – доктор економічних наук, професор;
Olha Ilyash – Doctor of Economic Sciences, Doctor Habitat, profesor.
Коваль О.П. – доктор економічних наук, старший науковий співробітник;
Корень Н.В. – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;
Малиновська О.А. – доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник;
Мокій А.І. – доктор економічних наук, професор;
Олійник Д.І. – доктор економічних наук, професор;
Павлюк А.П. – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;
Пирожков С.І. – академік НАН України, доктор економічних наук, професор;
Собкевич О.В. – доктор економічних наук, професор;
Флейчук М.І. – доктор економічних наук, професор;
Цимбал О.І. – доктор економічних наук, старший науковий співробітник;
Шаров О.М. – доктор економічних наук, професор;
Шемаєва Л.Г. – доктор економічних наук, професор;
Юрків Н.Я. – доктор економічних наук, професор.

Філософські науки:

Boris Đurkech – Doctor of Philosophy, brigadier general;
Здіорук С.І. – кандидат філософських наук, доцент;
Марчук М.Г. – доктор філософських наук, професор;
Ожеван М.А. – доктор філософських наук, професор;
Парахонський Б.О. – доктор філософських наук, професор;
Степико М.Т. – доктор філософських наук, професор;
Хилько М.І. – доктор філософських наук, професор;
Чуйко В.Л. – доктор філософських наук, професор.

Політичні науки:

Duff Willis Crerar – Professor;
Белов О.Ф. – заслужений діяч науки і техніки України;
Валевський О.Л. – доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник;
Дубов Д. В. – доктор політичних наук, старший науковий співробітник;
Volodymyr Kravchenko – Professor;
Корнієвський О.А. – доктор політичних наук, професор;
Литвиненко О.В. – доктор політичних наук, професор;
Лозовий В.С. – доктор історичних наук, професор;
Павленко І.А. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник;
Розумний М.М. – доктор політичних наук, старший науковий співробітник;
Рябцев Г.Л. – доктор наук з державного управління, професор;
Салтовський О.І. – доктор політичних наук, професор;
Смолянук В.Ф. – доктор політичних наук, професор;
Суходоля О.М. – доктор наук з державного управління, професор;
Сьомін С.В. – доктор політичних наук, професор;
Шевцов А.І. – доктор технічних наук, професор;
Шемаєв В.М. – доктор військових наук, професор;
Шеховцов В.С. – доктор технічних наук, старший науковий співробітник;
Яблонський В.М. – кандидат історичних наук, доцент;
Яворська Г.М. – доктор філологічних наук, професор;
Volodymyr Yahnishchak – Professor.

ЗМІСТ

Серія «ПОЛІТИКА»

<i>Kornievskiy O., Nechyporenko V.</i>	Deliberative Component of Stable Sustaining of Ukraine's Political System	5
<i>Резнікова О.О.</i>	Паспорт сепаратистської загрози в Україні	12
<i>Руденко А.Ф.</i>	Громадська самоорганізація на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей як чинник зміцнення державного суверенітету	25
<i>Сніцаренко П.М.</i>	Термінологічний нігілізм в інформаційній сфері та його наслідки для інформаційної безпеки України	31
<i>Іванов М.С.</i>	Динаміка українсько-словацьких міждержавних відносин на сучасному етапі	39

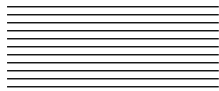
Серія «ЕКОНОМІКА»

<i>Горбулін В.П., Шеховцов В.С., Шевцов А.І.</i>	Українсько-канадський ракетно-космічний комплекс «Циклон-4М»: шляхи створення та очікувані результати	47
<i>Шаров О.М.</i>	Безпекові аспекти функціонування криптовалют: глобальна проблема та «український зв'язок»	55
<i>Voloshyn V., Gudzovata O., Shekhlovych A.</i>	Money-Credit Instruments for the Provision of Financial Security of Ukraine	70
<i>Вениковський Д.Ю.</i>	Політика імпортозаміщення як чинник економічної безпеки України	78
<i>Олійник Д.І.</i>	Безпекові аспекти переходу суб'єктів господарювання до високотехнологічного економічного розвитку	89
<i>Суходоля О.М.</i>	Стійкість енергетичної системи чи стійкість енергозабезпечення споживачів: постановка проблеми	101

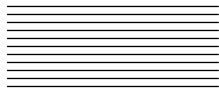
Серія «ФІЛОСОФІЯ»

<i>Дзьобань О.П.</i>	Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності	118
<i>Хоружий С.Г.</i>	Нерівномірність соціально-економічних трансформацій в умовах інформаційної еволюції: виклики та загрози	127

Роздуми науковця

<i>Трегуб М.М.</i>	Українська національна ідея в контексті нової стратифікації та періодизації історичного процесу	141
--------------------	--	-----

Огляди. Рецензії

	Нові видання НІСД	150
	Відомості про авторів	155
	Вимоги до статей / Requirements for research papers	157

DELIBERATIVE COMPONENT OF STABLE SUSTAINING OF UKRAINE'S POLITICAL SYSTEM

Kornievskyi Oleksandr,
Dr. habil. (Political Science), Professor

Nechyporenko Vitalii,
PhD (Philosophy)

The authors consider the hypothesis that the problem of national stability, the political component of which implies a stable liberal democracy, appears in the conditions of the information society. In this context, the “deliberative democracy” ideologemes as a procedural-oriented variation of “liberal democracy” concept that develops under conditions of political instability of transit states, including Ukraine are analyzed. It is proved by extrapolating the “deliberative democracy” theoretical model to modern Ukrainian realities that the state and the political system in democratic Ukraine even under the conditions of crisis (foreign aggression) must be guided by a deliberative discourse with civil society and maximum openness in the discussion of state policy. This is primarily authorized by the fact that the party system, parliament and government need a public support. The presence of a peculiar practical potential of deliberation in relation to practically all policy constituents in the context of maintaining the resilience of the latter is proved. However, the Ukrainian specificity of a deliberative policy is largely stipulated by contextual, structural and functional influences.

The authors come to the conclusion that the procedure-oriented paradigm of political stability sustaining is a review of controversial issues and the most appropriate policy decisions taking into account the preferences conditioned by public opinion. Herewith is taken into consideration that the deliberative basis of political stability is the public opinion, which is formed in accordance with the procedures of argumentative-rational rather than emotional-populist public discourse and sets a goal the maximum degree of consensus in the political decisions development and adoption processes.

Keywords: deliberative democracy, political discourse, democracy, political system, stability, Ukraine.

Корнієвський Олександр Анатолійович, Нечипоренко Віталій Олександрович

ДЕЛІБЕРАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ СТАБІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто гіпотезу, згідно з якою в умовах інформаційного суспільства постає проблема національної стійкості, чия політична складова передбачає стабільну ліберальну демократію. У цьому контексті проаналізовано ідеологеми деліберативної демократії як процесуально-орієнтовану варіацію концепції ліберальної демократії, яка розвивається в умовах політичної нестабільності транзитних держав, у т. ч. й України. Шляхом екстраполяції теоретичної моделі деліберативної демократії на сучасні українські реалії аргументовано, що держава та політична система України навіть в умовах кризи (зовнішньої агресії) мають орієнтуватись на деліберативний дискурс із суспільством та максимальну відкритість в обговоренні державної політики. Це пояснюється пересудим тим, що партійна система, парламент та уряд потребують громадської підтримки. Доведено наявність своєрідного практичного потенціалу деліберативної демократії щодо майже всіх складників політики в контексті забезпечення стійкості останньої. Однак специфіка української деліберативної політики багато в чому визначається контекстними, структурними та функціональними впливами.

Зроблено висновок про те, що процедурно орієнтованою парадигмою забезпечення політичної стабільності є розгляд дискусійних питань та прийняття найбільш оптимальних політичних рішень з урахуванням преференцій, зумовлених суспільною думкою. При цьому враховано, що деліберативну основу політичної стабільності складає суспільна думка, яка формується відповідно до процедур аргументаційно-раціонального, а не емоційно-популістського публічного дискурсу та ставить за мету досягнення максимального ступеня консенсусу в процесах розроблення та прийняття політичних рішень.

Ключові слова: деліберативна демократія, політичний дискурс, демократія, політична система, стійкість, Україна.

INTRODUCTION: DELIBERATIVE DEMOCRACY IN THE PERIOD OF ACTIVE WAR?

The national stability issue, that is currently crucial to the analytical work of the National Institute for Strategic Studies, has become acutely relevant in terms of the external aggression against Ukraine and has a perspective regardless of the possible time of its termination, since the globalized world always produces new challenges [1]. The peculiarity of the present situation is also that the historical experience of Ukraine contains only an authoritarian and totalitarian experience of overcoming external and internal threats to stability and national security. World War I, Civil War and World War II except catastrophic military, human and economic losses, had by almost full submission of a society under will of the repressive state, neglected humanitarian problems and propaganda mobilization of the population. Experience of the democratic countries, first the USA, Great Britain and others little known enough, is specific enough to loan through essential distinctions in culture, history and geopolitical position.

The national experience of democracy concerns mostly economic transformations and the formation of the political party system and, in part, the formation of administrative apparatus. Therefore, the subject of resistance to aggression, the hybrid war and Ukraine's political discourse faced with the following issues:

- What is the limit of restriction of civil rights and freedoms during a war?
- How can we keep their balance with the tasks of national security?
- What are the limits of freedom of speech under the conditions of war, including informational?
- How can a victory of a democratic country in opposition to an authoritarian (totalitarian) one be possible?

The present research does not claim to be a complete coverage of these fundamental issues, but it proposes to include the problems of democratization of society as a strategic task in the development of domestic civil society in order to achieve national stability, even under the conditions of military

aggression. The theme proposes the establishing a deliberative democracy as a conceptual section of the analysis of the state contemporary transformations, political system and civil society in Ukraine.

THE CONCEPT OF NATIONAL STABILITY

In the most general sense stability – is “an ability long to keep and show the properties, not to give in to destruction, damage, to maintain external influence, to counteract for some reason” [2], concerning certain system stability understood as its abilities, instead of a parity with external factors that can influence it. As here it is a question of a society (as a difficult organized system), the meaning of this concept also gets more differentiated value. It is important to notice also that the society consists of individuals of both social groups and some of them can have interests that destroy the society, concerning its stability of. It is necessary to consider “an internal influence”. Actually, the evolution of human communities also developed in the way of counteraction to external influence (a food shortage, a struggle for territories of residence, a resistance to aggression from other communities, etc.). During this evolution the mankind has developed institutional and standard-valuable mechanisms of supporting social stability, among which the most significant are family, religion, morals, rights, armed formations (army), management institute (subsequently it was embodied into a state), economy and others.

It is remarkable that “internal safety locks” to threats for stability of society are related to “external”, that is they hang together. For example, the moral stability of a fighter does not suppose that display of change, flight from a battlefield and participation in bloody fights for the community promote the development of absolute identity at the individual sensation and integration in the society. However, religion and ethics stimulate respect and honor “veterans” who risked life for general welfare and memorize the lost defenders of the community (therefore, in early religions the lost soldiers “got to Paradise”).

During social evolution, all mechanisms of supportingsocial stability were divided into spheres with difficult laws of interaction which were also differentiated, and each community found the unique recipe of success. For ancient Greeks there was an idea of “opposition to barbarity”, for Romans there was an introduction of “order on the basis of the Roman law”, the Jewish community “has stood” within millennia’s thanks to religious idea that

“God blessed the Israel people”, and the USA have developed the stability recipe on the basis of “the American dream”.

If in the spheres of maintaining the political and geopolitical stability the state and political system have to play the leading role, in the sphere of macro-economic stability, in our opinion, solving influence should belong to both the state and business (especially – big business that is financial and industrial groups). Again there is a great challenge as the state concentrates enough control system which raises the degree of controllability processes, and the civil society does not have such system (even in the countries of consolidated democracy). In this regard it is possible to state a hypothesis that one of the most productive mechanisms of maintaining national stability in ethical (spiritual) sphere to a civil society is the deliberative democracy. In our opinion, this modern concept reflecting both a high level of development of liberal democracy and the newest realities of development of a society of the XXI century can stimulate the development of Ukrainian civil society and improve domestic political system.

National stability has difficult and different nature which political component provides stable liberal democracy with the political system guided on deliberative discourse in the society (therefore, party system, the parliament and the government are guided by public support and maximum openness in state policy discussion). The civil component assumes presence of the civil society interested in national development. A social and economic component means prosperous and increasing population with high indicators of human development. A moral-spiritual component assumes the presence of a harmonious complex of interactions between the universal morals, developed sense of justice, religious outlook, cultural and historical memory. All of them integrate the country into the global space without loss of national originality.

Elements of deliberative democracies even under the conditions of crisis promote strengthening of national stability, but provided that the state refuses from paternalistic encroachments on the development of the civil society. At the present stage of national development, Ukraine needs the improvement of its state institutions as opposed to the “management” of the state bodies of the civil society. At the same time, it does not mean that Ukraine has already reached that level, allowing to take its political system over the control, therefore Ukrainian civil society needs to pass a difficult way to gain this purpose.

TWO WAYS OF MODERNIZATION AND THEIR IMPLICATIONS FOR CIVIL SOCIETY

Formation of civil society in the Western countries accompanied by a parallel improvement of the mechanisms of interaction with the state, primarily through representative institutions and local self-government communities. A gradual growth of the welfare contributed to the expansion of the rights and freedoms of citizens and their wider involvement in political interaction with the state. At a late stage, civil society gains a full control over a state precisely because of subordination of the representative institution (i.e. parliament), which limits the prerogatives of the executive power. These were the mechanisms of government responsibility, control over fiscal policy (taxes and expenditures of the state), periodic renewal of the composition of the highest governing bodies (both executive and legislative), formation of constitutionalism, expansion of political rights and freedoms of citizens, democratization of public administration and constant liberalization of public sphere.

Countries with late modernization, like the Russian Empire, actively borrowed the Western models of state administration, but with emphasis on the efficiency of the executive branch. It means modernization of the army, police, infrastructure, mechanisms of the state service functioning, etc. The legislative functions did not receive essential links with civil society, which had been developing slowly and contradictorily. The legislature bodies in these authoritarian countries were not representative and were subordinated to the executive branch. Consequently, the state reigned over civil society and did not abandon attempts to keep a weak society in obedience to power.

Thus, countries with evolutionary modernization have come to a deliberative model of democracy, while countries with late modernization are in the transitional state from weak democracy to strong authoritarianism.

MODELS OF INTERACTION BETWEEN STATES AND CIVIL SOCIETY IN POLITICAL DISCOURSE

An authoritarian model of interaction with civil society in the form of political discourse varied historically (from the moderate authoritarianism of European constitutional monarchies to rigorous variants of political regimes like in modern Russia, Iran or China. Whatever the case, such a model has the following essential features:

- “the summons of the day”, namely the topic of discussion, which dominates in the public space and in the media, is largely or fully determined by the current authorities;

- political discourse in an authoritarian society is represented mostly as “a monologue”, the argument of which arises from positions of governing bodies and competitive opposition views either neglected or subjected to destructive criticism;

- national consensus is provided by propaganda of nationalism in radical form, caused by the ideology of national greatness, the concept of “hostile environment” or “opposition to expansion of the West”, the image of a “strong leader” and other ideologemes;

- in political discourse, the government establishes an official or informal “sphere of silence” (mostly in relation to leaders, opposition parties or activities that are not loyal to authorities of public organizations etc.), while “offenders” are punished (from the closure of newspapers, television channels on down to the murder of journalists);

- decisions made by authorities as well as state bodies are presented by the official media uncritically and loyally in the complete form; the issue of their adequacy and viability for society is not raised, and the resistance to the regime is hidden from the public. In general, a deliberative model of democratic interaction between the state and civil society in the field of open discussion and the search for political decisions regarding the urgent problems of the country stimulates the following parameters;

- debates on topical issues in the country (social, economic, political and even military) are open and require political solutions as well as contribute to the establishment and growth of trust in the government and its legitimacy;

- the appeal of public authorities and elected officials to implement the mechanisms of dialogue with the public promotes greater civil activity, prevents the growth of political tension in society, reduces the influence of extremist groups;

- increased openness in the dialogue between authorities and NGOs leads to the state of balance in relations; the “focus” discussion of issues is shifted to finding effective solutions for national consensus rather than to mutual accusations (inherent in the discourse of the former Soviet Union states);

- decisions taken by the authorities and state bodies on the basis of public discussion and agree-

ment are more adequate and viable; they are more satisfying for the society and meet less resistance to their implementation.

WHAT IS DELIBERATIVE DEMOCRACY?

A base of the modern political concept of deliberation was founded by J. Dryzek, J. Habermas, J. Cohen, and D. Miller. Further substantive provisions of this concept have found the reflection and fillings by new maintenance in works of B. Ackerman, S. Benhabib, J. Bessette, D. Johnson, J. Elter, J. Rowls, D. Thompson, K. Ripe, J. Fishkin, R. Schultze, etc. The Ukrainian scientists (V. Denisenko, V. Zinchenko, A. Kolodii, A. Kotova, I. Kresina, O. Poltorakov, M. Protsenko, V. Selivanov, etc) investigate this conception based on philosophical works of foreign researchers, political deliberation specificity in the context of the general democratic transformations in modern Ukraine.

Article purpose at the theoretical level is defining and a scientific substantiation of politic system parameters deliberation as a factor of political system stability in the context of political measurement of liberal democracy, taking into account the procedure-focused components of last. Article purpose at the practical level is realizing the system analysis of deliberative developments specificity of Ukraine in the conditions of modern calls to stable development of its political system.

The key concept based on the model of “deliberation” has come to a political discourse from the classical Roman right where it meant “to discuss”, “to argue”, “to consult”, “to weigh pro and contra”, “to carry out consultations”. Therefore, the ancient Roman poet Publius Syrus (I century BC) attributed legal deliberation as a principle “*Deliberandum est diu quod statuendum est semel*” [lat.] (“that it is supposed to base for very long term, almost forever, belongs to argue as very long”).

The British conservator Edmund Burke in 1774 in his speech to voters in Bristol named the British parliament as a nation advisory institution (deliberative assembly). “Parliament is not a congress of ambassadors from different and hostile interests; which interests each must maintain, as an agent and advocate, against other agents and advocates; but parliament is a deliberative assembly of one nation, with one interest, that of the whole; where, not local purposes, not local prejudices, ought to guide, but the general good, resulting from the general reason of the whole” [3].

A concept “deliberative” places emphasis not so much on universality, as on uniqueness of corresponding type of politic communication processes in which own sources of information, special type of the organization of political relations, specific functional loadings within a society; own morphology, style of dialogue and a number of other properties are inherent.

Deliberative democracy in its modern condition is a combination of representative, direct and participation democracies elements that caused a condition of political institutes development of the “western” democracies and a condition of a civil society development. In the center of this difficult phenomenon there is the concept of “a democratic discourse”, that is a public discussions, political problems with accent for discussion, an argument, a belief of opponents and public lies, revealing of decision variants and search of compromises. Such a wide spectrum of deliberative democracies displays include not only the local meetings or meetings with political candidate in the national elections campaign but also debates or online broadcasting of state structures session. An object of the discussion (deliberation is not only a search of political solution of the concrete social problem, but also a wide attraction of citizens and their organizations to participation in development and decision making. It stimulates an increase of the level of responsibility for current political processes and state of affairs in the country as a whole.

DISCUSSION

Ukrainian political scientist Oleksii Poltorakov argues that a standard model of modern democracy is under construction on the base of representation about a citizen as a meaning, rationally conceiving and responsibly operating person, who competently participates in policy making and performance of political decisions [4].

On Jurgen Habermas, in the conceptually theoretical measurement the deliberative politics maintenance consists of the network of discourses and negotiations, which make the rational decision of pragmatism, moral and ethical questions possible. Thus, the scientist connects the beginning of formation of deliberative communicative process with the national state, though, according to the authoritative researcher, in its limits such a process has not had yet a due development [5]. Having analyzed works of J. Habermas and the deliberative problems in their practically applied plane, the Ukrainian scientist Antonina Kolodii notices that

deliberation practice (deliberative democracies) provides discussion, dialogue communications between government and public and has a consequence in a form of compromise [6, p. 107].

In the course of current political events, we focus attention on the presence of deliberative original potential rather on all practical components of a policy in the context of stability maintenance of the latter. From German researcher of modern social democracy Thomas Meyer's point of view, "it is a question of new definition of model of the social organization which would be compatible to the classical purposes of a civil society, the legal policy, gradual humanization and democratization of all public relations" [7, p. 55]. Under the conditions of updating democratic character of political processes and institutes the development of new relations in the political communication sphere reflect the character of the transformations proceeding in political life.

Ukrainian specificity of deliberative politics in many respects was caused by contextual, structural and functional influences. O. Poltorakov asserts that internal contexts of Ukrainian modern political system development can be characterized in terms of immanent conflicts, the politic psychological of mistrust, sociopolitical pressure and socially psychological apathy transformed in mood [4]. The similar phenomenon is in correlation with a concept of "one-dimensional thinking" by Herbert Markuze. According to the concept, an ordinary person, perceiving daily occurrence as if it is from his or her point of view, describes actually that is told in dominating media. Such an opinion is combined by what a person really thinks, feels and sees. Such a situation creates a favorable environment for development of political populism, which substitutes for itself a necessary deep professional discussion about priorities of national development and safety of the state.

Democratic development in the structural measurement assumes, first of all, an openness of discussion and acceptance of a state administrative decisions on significant political, economic, and social problems, in particular carrying out reforms and fight against corruption. In this context, the potential deliberation is based on an openness and transparency principle as filling and uses original "resource base" (from financial to personnel) for a state development. Thus, as Elvin Toffler writes, effective civil associations of any level and type are carried out not on the basis of decisions of the majority and at all on the basis of a consensus, and on soil "an internal coordination of public reference points and valu-

able aspirations" [8, p. 122]. Accordingly, during estimation of problems of political system stability it is necessary to emphasize doubly – the internal specificity of sociopolitical values and the external specificity of political and social institutes. It allows elaborating of real mechanisms for practical development of the democratic statehood base. In this view, Peter Ludtz asserts that "citizens should understand a word a sociality from a position dynamic consensually: social changes in itself is the value, the generated arrangement" [9, p. 25].

J. Habermas in his works substantiates the significance of enforcing control over the broad social sphere, which, in his opinion, has organizational forms that promote the consolidation of a certain social position, the alleviation of certain social problems. "He calls into existence a kind of long institutionalized reform, so that self-regulation of capitalism through 'self-discipline' is seen as possible" [10, p. 163]. However, a call to realization of potential deliberation for modern Ukraine is an insufficient effectiveness, doubtful "democratic quality" of political and social legitimate mechanisms and means of conducting dialogue on strategically significant problems of statehood. Original "external contour" of this problem also is a general "incomplete reformation" of the government systems from imperfection of the current legislation to an inefficiency of institutional administrative maintenance of control over the process of appropriate implementing important public decisions.

CONCLUSIONS

Political and social communications act in social and information field and in the space of a democratic policy. However, modern paradoxes of "incomplete reformation" of political system and ambiguity of development of political communication systems cause discontent, which is used by politicians-populists as suppliers of large quantities-focused unilateral information in a politicized society. All this transforms indirectly the practical policy of constructive activity on satisfaction of public requirements into destructive activity. These purposes are misshaped deforms, wherefore there are numerous versatile threats to stable functioning of political system.

The processes in institution-functional focus of political communications are connected with purposeful influence on citizens and a society. Their object is represented basically by the formations of a paradigm which is necessary for perception of authorities, presence of installations to its formation

in a person, further – interest to their activity. In this regard the process of political communications has mainly vertical (top down) and unidirectional character.

A recovery of vertical and horizontal communications, which create a communicatively-social contour of liberal democracy system as a whole, develops deliberation on conceptual bases. It is directed on the overcoming of traditional lacks of representative democracy in its institutional measurement by displacement of accents on the discussion character. This process is essentially important for estimation of perspective directions of democratic development in modern Ukraine. Ukrainian society after the last revolutionary events shows a public distrust of traditional government institutes and gradually forms a public requirement for its updating. The basis of political system reforming and authorities personnel updating should include a modern perspective and progressive principles of participatory democracies (as original external contour of reforming) and deliberative democracies (as original “internal contour” of updating) in the general context of necessity to stabilize political processes.

The concept of deliberation appeared in the XXI century and received a rather wide spread in

modern humanitarian thoughts, first of all, in such perspective research areas as political philosophy and a policy theory. In particular, it has a direct influence on works which analyze the problematic of political stability and sociopolitical contexts of acceptance and implementation of political decisions. Under current political realities the theory of deliberative democracies is more perceptible and focuses on the procedure versions of the liberal democracy concept, which develops in the conditions of political instability of the states in transition, including Ukraine.

One of the keys for achieving standard ideals of the modern democracy is directed on the maintenance of stability of state political development by consensus formations of the political agenda, certainly, political principle of deliberation. Otherwise, a paradigm of political stability maintenance, being focused on procedure, considers the debating issues and acceptance of appropriate political decisions taking into account the preferences caused by public opinion. It is also important to emphasize that a deliberative democracy is a basis of political stability. It forms a public opinion according to argumentative and rational procedures instead of populist public discourse and achieves the maximum degree of a consensus in the processes of elaborating and accepting political decisions.

References

1. Grant, T. (2015). *Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility, and International Law*. NY: St. Martin's Press [in English].
2. Stiikist (znachennia) [Stability (meaning)]. (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Стійкість_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Стійкість_(значення)) [in Ukrainian].
3. Burke, B. (1774). Speech to the Electors of Bristol 3 Nov. 1774. In: *The Works of the Right Honourable Edmund Burke*, 2, 12, 446–448. *gutenberg.org*. Retrieved from <http://www.gutenberg.org/ebooks/15198> [in English].
4. Poltorakov, O. (2017). Stvorennia prostoru suspilnoi doviry: rozvytok systemy demokratii uchasti na osnovi pryntsyphu subsydiarnosti [Creating an area of public trust: the development of a participatory democracy system based on the principle of subsidiarity]. In: *Tvorennia prostoru suspilnoi doviry v Ukraini XXI stolittia*, 236–240. Lviv: Universytet bankivskoi spravy [in Ukrainian].
5. Habermas, J. (1993). *Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland in neuen Europa* [Past as a Future. The Old Germany in the New Europe]. Zürich: Pendo Verlag [in German].
6. Kolodii, A. (2008). Protses deliberatsii yak skladova demokratychnoho vriaduvannia [The process of deliberation as a component of democratic governance]. In: *Naukovo-praktychna konferentsiia “Demokratychni standarty vriaduvannia ta publicznego administruvannia”*, 106–110. Lviv: NADU [in Ukrainian].
7. Meyer, Th. (2008). *Grundwerte und Wissenschaft im demokratischen Sozialismus* [Basic Values and Science in Democratic Socialism]. Bonn: J. H. W. Dietz Verlag [in German].
8. Toffler, A. (1985). *The Adaptive Corporation*. Aldershot: Gower [in English].
9. Lutz, P. (2013). *Die Ideologie des Sozialdemokratismus in der Sicht der Kommunisten* [The Ideology of Social Democratism in the View of the Communists]. Hamburg: Das Vorwärts Buch [in German].
10. Habermas, J. (1963). *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien* [Theory and Practice. Social Philosophical Studies]. Berlin: Neuwied [in German].

ПАСПОРТ СЕПАРАТИСТСЬКОЇ ЗАГРОЗИ В УКРАЇНІ

Резнікова Ольга Олександрівна,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

На прикладі сепаратистської загрози в Україні досліджено питання формування паспорта загрози як важливого елемента системи стратегічного управління у сфері національної безпеки. Такий підхід дозволяє здійснювати постійний моніторинг загроз і може бути використаний для цілей стратегічного планування та своєчасної адаптації державної політики у відповідних сферах.

Автором запропоновано структуру паспорта загрози. Він має складатися з трьох частин: у першій міститься характеристика загрози; у другій – розкриваються спроможність та ефективність держави з реагування на загрозу; третя частина містить оцінку масштабу загрози, тенденції її розвитку, висновки щодо доцільності вживання державою певних заходів, зроблені на основі комплексного порівняльного аналізу перших двох частин паспорта загрози.

У контексті запропонованої структури паспорта надано характеристику сепаратистської загрози, зокрема, визначено: фактори, які формують сепаратистський потенціал в Україні; чинники, що сприяють його реалізації; характер сепаратистських проявів й інших видів сепаратистської активності та їх можливі наслідки для національної безпеки; регіональні особливості характеру сепаратистської загрози.

Встановлено, що сепаратистська загроза в різних областях України є нерівномірною, – це визначається регіональними особливостями формування сепаратистського потенціалу. Спільними рисами при цьому є внутрішні чинники, що сприяють формуванню протестного потенціалу в суспільстві, який за певних умов може бути скерований у русло сепаратизму. Передусім ідеться про нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації.

Важливе значення має те, що сепаратистські настрої не знаходять широкої підтримки з боку населення України – це підтверджується даними соціологічних опитувань.

Також висвітлено окремі аспекти діяльності державних органів з протидії загрозам територіальній цілісності України. Надано оцінки рівня сепаратистської загрози в Україні, виявлено тенденції її розвитку.

Ключові слова: паспорт загрози, сепаратизм, національна безпека, держава, суспільство, протидія сепаратизму, територіальна цілісність.

Reznikova Olga

PASSPORT OF A SEPARATISM THREAT IN UKRAINE

The issue of a threat passport formation as an important element of the system of strategic management in the field of national security is explored using the example of the separatist threat to Ukraine. This approach allows to make a constant monitoring of threats, and can be used as a benchmark for the purpose of strategic planning and for timely adjustment of the state policy in appropriate fields.

The author suggests the structure of the passport of the threat, which should contain three parts: the first describes the threat, the second reveals the ability and efficiency of the state to respond to the threat, the third part contains an assessment of the scale of the threat, trends in its development, conclusions on the appropriate measures by the state bodies, based on a comprehensive comparative analysis of the first two parts of the threat passport.

In the context of the proposed structure of the passport, profile of the separatist threat to Ukraine is given: in particular, the factors that create the separatist potential in Ukraine, the factors contributing to its implementation, the nature of separatist acts and other types of separatist activity and their possible consequences for national security, and the regional peculiarities of the nature of the separatist threat are determined.

It is proven, that separatist threat in different regions of Ukraine is dissimilar. It is determined by the regional peculiarities of the separatist potential formation. The common features in this case are the internal factors that contribute to the formation of the protest potential in a society which, under certain conditions, can be directed towards separatism. First of all, there are unstable socio-economic and political situation.

It is mentioned in the article that the separatist mood does not support from the Ukrainian population. This is confirmed by the data of sociological surveys.

Also some aspects of the state bodies' activity on countering threats to the territorial integrity of Ukraine are highlighted. The assessments of the level of separatist threat in Ukraine are made, trends of its development are revealed.

Keywords: passport of a threat, separatism, national security, state, society, countering separatism, territorial integrity.

Постановка проблеми. Явище сепаратизму – складне й суперечливе, воно досить поширене в сучасному світі та спостерігається на всіх континентах у бідних і заможних, демократичних і тоталітарних країнах. У більшості випадків дезінтеграційні процеси мають насильницький характер, а їх деструктивними наслідками є розбалансування соціально-політичної системи держави, руйнація налагоджених зв'язків, можливі спалахи конфліктів на ґрунті культурної, мовної, регіональної належності тощо. Очевидно, що для вироблення ефективної державної політики, спрямованої на збереження територіальної цілісності держави, необхідне розуміння чинників, які впливають на формування та стимулювання сепаратистських настроїв і проявів.

Інспірування РФ сепаратистського протистояння на Донбасі як елемента гібридної війни актуалізувало науковий дискурс щодо можливості повторення такої ситуації в інших регіонах України.

Оцінюючи рівень сепаратистської загрози в різних областях України, важливо розуміти, які фактори формують відповідний потенціал та

які чинники створюють можливості щодо його реалізації та активізації сепаратистських рухів, чи знаходять такі ідеї підтримку з боку широких верств населення, а також наскільки ефективною є державна політика щодо запобігання цьому небезпечному процесу. З метою комплексного аналізу ситуації у відповідній сфері доцільно *сформувати паспорт сепаратистської загрози в Україні.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, В.А. Мандрагеля [1] зазначають: «Паспорт (матриця) загрози – це документ, який передбачає ідентифікацію (оцінку) подій, явищ, процесів, інших чинників, що створюють небезпеку реалізації життєво важливим національним інтересам України, характеристику їх можливого розвитку ..., а також визначення основних організаційно-правових та інших механізмів щодо діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки з реагування на загрози ...»

На необхідності розроблення таких документів та створення відповідних баз даних наголошували також В.Ю. Богданович, А.І. Семенченко, М.Ф. Єжеєв [2].

Це має важливе значення для формування державної політики у сфері національної безпеки, оскільки дозволяє здійснювати постійний моніторинг загроз, системний комплексний аналіз для забезпечення стратегічного планування, своєчасне коригування державної політики та ін.

Незважаючи на те, що окремі чинники сепаратизму в Україні та заходи протидії держави цьому небезпечному явищу аналізувалися в роботах вітчизняних дослідників, актуальним залишається питання розроблення паспорта відповідної загрози на основі комплексного підходу та з урахуванням динаміки розвитку ситуації у безпековій сфері.

Отже, **метою цієї статті** є визначення підходів до формування паспорта сепаратистської загрози в Україні на підставі результатів досліджень, проведених у НІСД у рамках НДР «Протидія сепаратизму: висновки для України» (державний реєстраційний номер 0117U4174).

Виклад основного матеріалу. Формування паспортів загроз і ведення відповідних баз даних, на нашу думку, може стати дієвим механізмом стратегічного управління у сфері національної безпеки. Стратегією національної безпеки України, що затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 [3], серед пріоритетних завдань держави, зокрема, було визначено необхідність удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони. Її метою є своєчасне виявлення та запобігання загрозам національній безпеці, визначення порядку дій у кризових ситуаціях у межах єдиного комплексу заходів політичного, воєнного, економічного, інформаційного та іншого характеру.

Слід зауважити, що необхідність формування єдиної системи прогнозування та планування у сфері національної безпеки зумовлена комплексним характером сучасних загроз і докорінними змінами безпекового середовища. Безліч нових проблем, з якими стикаються особа, суспільство і держава, вимагають прийняття спільних узгоджених рішень на основі постійної оперативної взаємодії та чіткої координації зусиль [4].

Незважаючи на значний прогрес у сфері реформування оборонного планування, комплексного вирішення проблеми в межах системи забез-

печення національної безпеки в цілому наразі не запропоновано.

Формування паспортів загроз і ведення відповідних баз даних могло би здійснюватися Апаратом РНБОУ на основі комплексного аналізу інформації, яку регулярно отримує Головний ситуаційний центр України від суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Перелік актуальних для країни загроз визначається Стратегією національної безпеки України. А отже, паспорти загроз мають бути сформовані в першу чергу саме для них. Водночас це не виключає можливості розроблення паспортів інших загроз, які є традиційними для країни.

Паспорт загрози доцільно формувати з **трьох основних частин**: перша містить *характеристику загрози*; друга розкриває *спроможності і ефективність держави з реагування на загрозу*; третя містить *оцінку масштабу загрози, тенденції її розвитку, висновки щодо доцільності вжиття державою певних заходів*.

Характеристика загрози передусім має ідентифікувати певні події/явища як загрозу, визначати фактори, що її формують, чинники (події, явища, процеси), що сприяють реалізації наявного потенціалу загрози, можливі наслідки для національної безпеки та ін.

Для оцінки спроможності та ефективності держави з реагування на загрозу необхідно визначити наявні організаційно-правові механізми діяльності уповноважених державних органів, їхню готовність, ефективність відповідної діяльності на всіх етапах забезпечення національної безпеки (зокрема, моніторинг ситуації, запобігання, превентивні дії, реагування, локалізація, ліквідація наслідків тощо).

Комплексний порівняльний аналіз частин паспорта загрози дає можливість оцінити масштаб загрози, виявити тенденції її розвитку, а також сильні та слабкі місця у діяльності уповноважених органів державної влади. Це дає можливість проводити своєчасне коригування відповідної державної політики.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» [5], **прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України є загрозою національним інтересам і національній безпеці України**. У Стратегії національної

безпеки України [3] серед актуальних загроз національній безпеці зазначені агресивні дії Росії, у т. ч. ті, що спрямовані на розпалювання між-етнічної, міжконфесійної, соціальної ворожечі та ненависті, сепаратизму.

Отже, формування паспорта сепаратистської загрози в Україні є актуальним завданням. Розпочати доцільно з *характеристики цієї загрози*.

Існують різні підходи до визначення поняття «сепаратизм», але всі вони виокремлюють головну рису сепаратизму – прагнення відокремлення частини держави від цілого.

Сепаратистський потенціал, наявний у будь-якій державі, реалізується у вигляді як окремих проявів сепаратизму, так і формування та дії організованих сепаратистських рухів, що становлять загрозу національній безпеці. Особливо небезпечною така ситуація є тоді, коли відповідні ідеї знаходять підтримку широких верств населення [6].

Передусім сепаратистський потенціал існує у країнах, де проживають представники різних національностей і релігійних груп. Сучасній Україні притаманне широке етнічне різноманіття¹ попри значне переважання титульної нації (частка українців становить 77,8% до загальної кількості населення) [7]. Це зумовлено особливостями історичного розвитку країни. Певні частини України протягом останнього тисячоліття належали різним державним утворенням (Київській Русі, Галицькому, Польському, Литовському та Молдавському князівствам, Золотій і Буджацькій орді, Кримському ханству, Османській, Російській та іншим імперіям, Румунії, СРСР та ін.). Унаслідок таких історичних процесів на території України сформувався багатоетнічний склад великих міст, але виникли й певні моноетнічні поселення в окремих областях.

Факторами, які формують сепаратистський потенціал в Україні, є наявність значних регіональних спільнот, об'єднаних за етнічною і релігійною ознаками та компактним проживанням. Такі спільноти (національні меншини) є достатньо чисельними, мають мовні та культурні відмінності від решти населення країни, особливості історичного розвитку, регіональної еліти. Передусім ідеться про угорську, румунську, польську національні меншини та русинську

спільноту в західних² областях; болгарську, грецьку меншини у південних областях та ін.

Слід зазначити, що на території України, здебільшого у східних³, південних⁴ та деяких інших областях, проживає значна кількість етнічних росіян. Хоча ця частина населення є достатньо інтегрованою в українське суспільство, переважна частина заходів інформаційно-психологічного впливу, які застосовувала РФ у ході своєї агресії проти нашої держави, була розрахована саме на цю категорію суспільства, проте не знайшла широкої підтримки.

Варто також враховувати, що після анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим півострів залишила значна кількість кримських татар, частина з них оселилася на території південних областей України. Зокрема, кримськотатарська громада є досить активною на півдні Херсонської області. З огляду на дискримінаційну політику РФ щодо кримських татар можна припустити, що відповідний міграційний процес матиме стійкий характер.

Формування сепаратистського потенціалу в Україні відбувається і за рахунок релігійного фактору, що має безпосереднє відношення до етнічного різноманіття країни. Проте його особливість полягає не у глобальному розмежуванні населення України за конфесійною ознакою на православних, греко-католиків, протестантів, іудеїв та інших вірян, а у впливі певних церков на формування регіоналізму, що може створювати підстави для посилення сепаратистських тенденцій.

Сам по собі сепаратистський потенціал країни не становить загрозу національній безпеці, якщо в державі підтримується оптимальний баланс між інтересами центру і регіонів, створено рівні умови для розвитку як титульної нації, так і національних меншин, ефективно працюють органи державної та місцевої влади, у т. ч. спецслужби, тобто нейтралізуються **чинники, що сприяють реалізації сепаратистського потенціалу**.

² До західних областей України відносять: Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську, Хмельницьку, Чернівецьку.

³ У цій статті розглядаються лише Дніпропетровська та Харківська області. Особливості сепаратистської загрози на Донбасі досліджувалися в аналітичній доповіді НІСД «Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України» [6].

⁴ Південні області України – Одеська, Миколаївська, Запорізька та Херсонська. Автономна Республіка Крим в аналітичній доповіді, що зазначена в попередній виносці, не розглядається.

¹ За даними експертів, в Україні нині проживають представники понад 130 національностей.

Серед цих чинників слід зазначити передусім такі: систематичне порушення прав національних меншин, інші прояви несправедливості з боку держави стосовно регіональних спільнот, наявність неврегульованих конфліктів на етнічному або релігійному ґрунті, погіршення соціально-економічної ситуації у країні, політична дестабілізація, цілеспрямовані зовнішні впливи та ін.

Нині такі чинники формування регіональних спільнот, як етнічний, мовний, релігійний, культурний, історичний, суттєво не впливають на посилення сепаратистської загрози в Україні, оскільки необхідні умови для всебічного розвитку національних меншин у складі Української держави загалом створені, не мають місця порушення прав національних меншин або утиски на відповідному ґрунті. Конституцією України гарантовано, що всі громадяни держави мають рівні права і свободи та є рівними перед законом, а держава сприяє розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Результати соціологічних досліджень доводять, що громадяни України загалом більш схильні ідентифікувати себе з українською нацією, ніж із регіональною спільнотою. Це свідчить **про відсутність глибинних об'єктивних причин для формування й розвитку сепаратистських настроїв в Україні.**

Так, за результатами загальнонаціонального опитування населення України, проведеного 3–25 липня 2017 р. Інститутом соціології НАН України у співпраці із Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» [8], більшість опитаних (57 %) вважає себе насамперед громадянами України, ще для близько 25 % головною є ідентифікація з містом чи селом проживання, а для майже 6 % – із регіоном проживання. Переважна кількість опитаних (близько 63 %) пишається тим, що вони є громадянами України.

Як відомо, **мовне питання** часто використовується для різного роду політичних спекуляцій на етнічному ґрунті. Часто метою таких дій є формування протестних настроїв у середовищі національних меншин, що може провокувати посилення сепаратистських настроїв. Мовне питання активно використовувалося російською пропагандою для створення міфів про нібито утиски російськомовних громадян та необхідність їх захисту.

Проте дослідження свідчать, що більшість населення України (у т. ч. російськомовного) не дуже переймається цим питанням. За даними опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 10–15 квітня 2014 р. в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Харківській, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій та Донецькій областях [9], понад 70 % опитаного населення південних і східних областей України не були згодні з твердженням, що в країні утискають права російськомовних громадян.

Наразі з ухваленням нового Закону України «Про освіту» [10] з боку окремих країн здійснюються спроби маніпулювання мовним питанням та висунення звинувачень Україні у нібито звуженні прав національних меншин щодо вивчення рідної мови.

Характерним є те, що мовним питанням в Україні більше переймаються представники сусідніх держав, аніж її національних меншин. Це може свідчити, скоріше, про наявність проблем у двосторонніх відносинах України з відповідними країнами, ніж про існування міжетнічних конфліктів у нашій державі.

При цьому оцінки представників різних національних меншин і материнських держав є неоднозначними, навіть протилежними. Так, на тлі досить агресивної риторики Будапешта представники болгарської меншини України та дипломатичного корпусу Болгарії в Україні позитивно відреагували на запропоновану редакцію цього Закону, зазначивши, що запропонований підхід загалом є найбільш продуктивним для вивчення обох мов [11].

Отже, основною проблемою України в контексті сепаратистської загрози є не наявність у країні певних громад, утворених за етнічною, конфесійною чи іншою ознакою, а намагання здійснювати на них **цілеспрямовані впливи**. За висновками експертів, значні ризики для національної безпеки України містять процеси **політизації етнічності** [12], які спостерігаються не лише в нашій державі, а й загалом у світі. Підкреслюється, що нині саме політично-світоглядні чинники відіграють дедалі більшу роль у процесі національної самоідентифікації [13].

Цілеспрямовані впливи можуть мати як внутрішнє, так і зовнішнє походження. Вагомим чинником, що сприяє реалізації сепаратистського потенціалу в південних і східних областях нашої держави, крім безпосередньо російської

пропаганди, стала **діяльність політичних партій, організацій та рухів**, програми та ідеологія яких свідчили про проросійський напрям їхніх пріоритетів. До цього можна додати також активну діяльність у регіоні різноманітних російських громадських організацій, національно-культурних товариств, програми яких будувалися на відстоюванні російських геополітичних інтересів в Україні. Як засвідчили події в АР Крим і на Донбасі, відповідна позиція органів місцевої влади стала одним із вирішальних чинників, що був використаний сепаратистськими силами при розгортанні конфлікту. Водночас активна проукраїнська позиція органів місцевої влади у Дніпрі та рішучі дії правоохоронних органів у Харкові не дозволили реалізувати такі сценарії.

Окремою загрозою є **наявність відчутних зовнішніх впливів** з метою інспірування протестних настроїв і формування сепаратистських рухів у країні, створення умов для автономізації певних територій, втручання у внутрішні справи держави.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» [5], **посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав, а також спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав є загрозами національним інтересам і національній безпеці України.**

Так, визначальним чинником реалізації сепаратистського потенціалу на Донбасі стали численні цілеспрямовані впливи РФ. По суті сепаратизм на Донбасі є елементом гібридної війни РФ проти України. Його основу становить політичний сепаратизм, що інспірується та підтримується ззовні [6]. Незважаючи на вжиті нашою державою захисні обмежувальні заходи, зокрема в інформаційній сфері, керівництво РФ не відмовилося від спроб посилення свого впливу на населення нашої країни. Передусім у фокусі залишаються східні та південні області України, що мають велике значення у багатьох аспектах: політичному, військовому, економічному, науково-інтелектуальному і, зокрема, з точки зору можливості прокладання сухопутного коридору до Кримського півострова та Придністров'я, а також повної ізоляції доступу України до Чорного моря.

Зважаючи на те, що насправді метою РФ є не захист національних меншин, а дестабілізація соціально-політичної ситуації в Україні для до-

сягнення основних геополітичних цілей, РФ не обтяжується правилами та нормами міжнародного законодавства та діє виключно з огляду на свої інтереси.

Впливи РФ, спрямовані на формування сепаратистських настроїв в Україні, можуть здійснюватися за такими напрямками:

- пряме провокування сепаратистських настроїв населення південних і східних областей України;
- створення відповідних позицій впливу в органах державної та місцевої влади, формування і мотивування регіональних еліт;
- намагання сформувати нові або відродити діяльність утворених раніше проросійських рухів, організацій, сприяти діяльності політиків-симпатиків до РФ або окремих умотивованих громадян;
- проведення широкої інформаційно-пропагандистської роботи серед місцевого населення, у т. ч. щодо створення національно-культурних автономій тощо.

Водночас РФ продовжує вживати проти України й інші заходи, спрямовані на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації, посилення протестного потенціалу, погіршення міжнародного іміджу нашої держави тощо. Для цього Кремль намагається використовувати, з одного боку, наявний передусім у західних областях України потенціал етносепаратизму, а з іншого – надає активну підтримку радикальним політичним силам і окремим політикам у країнах Заходу, зокрема тим, які використовують етнічний чинник для просування політичних ідей.

Загрозливою тенденцією нині є те, що в західних областях України спостерігається широкий спектр зовнішніх впливів.

Так, впливи «материнських» держав (передусім Угорщини, Румунії, Польщі) на національні меншини, що проживають у західних областях України і з якими вони географічно близькі, частіше за все відбуваються шляхом:

- надання представникам регіональних етнічних спільнот громадянства цих держав за спрощеною процедурою;
- проведення широкої інформаційно-пропагандистської роботи серед місцевого насе-

лення, у т. ч. щодо створення національно-культурних автономій;

- просування відповідних ініціатив у міжнародних організаціях;
- створення позицій впливу в органах державної та місцевої влади;
- надання регіональним громадам фінансово-економічної, освітньої, культурної, інтелектуальної підтримки;
- сприяння розвитку національно-культурних товариств, громадських організацій відповідної спрямованості;
- формування й мотивування регіональних еліт в Україні тощо.

Зазначимо, що основною метою отримання жителями західних областей громадянства іншої європейської держави є передусім не політичні мотиви, а бажання покращити матеріальне становище, умови для ведення бізнесу, отримати безперешкодний доступ до європейського ринку праці. Для досягнення зазначеної мети немає потреби утворювати автономію або виходити зі складу України. Навпаки, наслідки подій у Криму, на Донбасі, у Придністров'ї, Південній Осетії, Абхазії яскраво демонструють численні недоліки існування територій у статусі невизнаного утворення та відповідні втрати населення.

За результатами загальнонаціонального опитування населення України, проведеного Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива», що відбувалося з 3 по 25 липня 2017 р. [8], 12 % опитаних висловили намір найближчого року виїхати за кордон на тимчасові заробітки – це найвищий відсоток за час дослідження цього питання (у 2002 р. таких було 7 %). Територіально найбільше охочих виїхати працювати за кордон виявилось у західних областях – 18 %.

За даними опитування, проведеного на замовлення видання «Дзеркало тижня» у 2014 р. [14], 88 % опитаних мешканців Закарпатської області та 56 % жителів Буковини основним мотивом для отримання громадянства сусідньої держави зазначили можливість легального працевлаштування у країнах ЄС. При цьому брати участь у політичному житті цих держав згодилися лише 1,1 % опитаних у Чернівецькій області та 0 % – у Закарпатській.

Загалом метою впливів інших держав є просування власних національних інтересів не лише в Україні, але й у більш широкому регіональному масштабі. Загрозою національній безпеці при цьому є створення у такий спосіб передумов для можливого втручання інших держав у внутрішні справи України. Як результат, це може негативно позначитися на стабільності двосторонніх відносин України з відповідними країнами.

Слід зауважити, що, на відміну від РФ, країни Європейського Союзу – Угорщина, Польща, Румунія – мають діяти в рамках керівних документів, якими визначається політика Союзу, у т. ч. щодо підтримки та захисту національних меншин. Так, резолюція ПАРЄ № 1832 (2011 р.) закликає держави – члени Ради Європи розглядати вимоги національних меншин щодо самовизначення через діалог з метою недопущення насильства і відокремлення, а також утримуватися від визнання або підтримки фактичної влади територій, що незаконно відокремилися, зокрема тих, які були підтримані іноземними військовими інтервенціями. Загалом міжнародне право не заохочує дії, які порушують чи підривають територіальну цілісність, політичну єдність суверенних і незалежних держав [15].

Таким чином, малоімовірним видається надання зазначеними європейськими державами офіційної підтримки сепаратистським устремлінням, які гіпотетично могли б мати місце в західних областях України у середовищі окремих національних меншин.

Крім цілеспрямованих внутрішніх і зовнішніх впливів, слід також брати до уваги наявність чинників, що створюють сприятливе підґрунтя для формування **протестного потенціалу** в Україні, який може трансформуватись у різного роду сепаратистські прояви. Серед таких чинників перш за все слід відзначити складну соціально-економічну ситуацію, незавершеність реформ із децентралізації влади, прояви соціальної несправедливості, високий рівень корупції в державі. Ці чинники не мають регіональної ексклюзивності, а притаманні загалом усій території нашої держави.

Як засвідчують результати всеукраїнського опитування громадської думки – дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у період з 20 по 29 травня 2017 р. [16], серед проблем, які найбільше непокоять українців, – війна на Сході України (72 %),

рівень життя (60 %), економічна ситуація (47 %) та безпека України (21 %). З усіх проблем, зазначених в опитуванні, найменше наших співвітчизників турбує статус російської мови в Україні (1 %) та відносини між громадянами України різних національностей (2 %).

Аналогічні дані були отримані у ході соціологічного дослідження, проведеного спільними зусиллями Центру соціальних та маркетингових досліджень *SOCIS*, Київського міжнародного інституту соціології, Соціологічної групи «Рейтинг», Центру Разумкова за підтримки Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» у період з 28 жовтня по 14 листопада 2017 р. [17]. Так, найактуальнішими проблемами для більшості опитаних були війна на сході України (51,3 %) та соціально-економічні проблеми: зростання цін (37 %), низький рівень зарплат чи пенсій (36 %), безробіття (27,1 %), високі комунальні тарифи (26,9 %). Значна частина населення віднесла до найактуальніших проблем корупцію в центральній владі (22,9 %) та проблеми медицини (22,9 %).

Крім того, соціологічні опитування демонструють значне занепокоєння населення з приводу поточної політичної ситуації та недовіру до діяльності політичних партій загалом. Так, за даними загальнонаціонального опитування населення, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 9 по 13 червня 2017 р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької й Луганської областей [18], 60 % опитаних вважає поточну політичну ситуацію в Україні напруженою, ще 30 % – критичною. Більшість опитаних переконані, що діяльність українських партій не відповідає демократичним стандартам (74 %). Серед основних причин такої ситуації найчастіше зазначалося те, що партії відстоюють інтереси лише своїх лідерів і фінансових спонсорів, не мають реального зв'язку з громадянами та не дотримуються задекларованих цілей та обіцянок.

Сукупність існуючих проблем у сфері соціально-економічного та політичного розвитку стає визначальним чинником, який стимулює невдоволення політикою Києва з боку різних верств населення в різних областях України. При цьому прагнення місцевого населення до політичного відокремлення, відособлення чи підвищення свого правового статусу є природною реакцією на життєві негаразди.

Наявний в Україні сепаратистський потенціал під впливом протестних настроїв та інших чинників час від часу певним чином реалізується у вигляді окремих **проявів і дій**, які підтверджують існування відповідних настроїв.

Ще до подій 2014 р. на півдні та сході України відбувалися процеси, які свідчили про сепаратистські настрої серед певної частини населення, що потенційно могли створювати загрозу національним інтересам України. Зокрема, ще на початку 1990-х в українській частині Бессарабії виношувалося кілька «болгарських проєктів», серед яких – створення «Буджацької республіки», до складу якої мали увійти нинішня Гагаузія і Тараклійський район, місто Кагул із переважно російськомовним населенням і прилеглі до нього села, що нині перебувають у складі Молдови, Болградський район і села Одеської області з компактним розселенням болгар і гагаузів, а також Ізмаїл – великий порт на Дунаї, 10 % населення якого становлять болгари. Також відомо, що проєкт «Новоросія» виношувався в РФ задовго до 2014 р.

Протягом 2014–2018 рр. на території різних областей України вітчизняними спецслужбами викрито низку спроб проведення заходів, спрямованих на порушення територіальної цілісності України, зміну її кордонів, підтримку анексії АР Крим та незаконних утворень «ДНР/ЛНР». Серед найбільш характерних проявів сепаратистської спрямованості можна зазначити спроби створення низки «народних республік»: «Харківської», «Бессарабської», «Одеської», «Миколаївської», «Запорізької», «Херсонської», «Республіки Підкарпатська Русь», «Поліської народної республіки» та ін.

Слід зазначити, що в 2014 р. протестна активність у південних і східних областях України супроводжувалась насильницькими діями: намаганнями захоплювати адміністративні будівлі, фізичними сутичками і масовими заворушеннями. Вітчизняними спецслужбами зафіксовано, що антиукраїнські настрої значною мірою були спровоковані ззовні, а у багатьох випадках чи не найактивнішу участь у зіткненнях брали громадяни РФ.

Судова практика [19] доводить, що найбільш характерними кримінальними правопорушеннями, передбаченими статтями 109, 110 Кримінального кодексу України, починаючи з 2014 р., були такі: поширення в мережі Інтернет публічних закликів щодо зміни меж території або Державного кордону України всупереч порядку,

визначеному Конституцією України, зокрема шляхом створення квазідержавних утворень, а також спонукання до порушення цілісності, недоторканності території України; розпалювання національної ворожнечі; надання підтримки діяльності незаконних збройних формувань «ДНР/ЛНР»; розповсюдження сепаратистської ідеології через друковані матеріали, мережу Інтернет, перш за все через соціальні мережі «ВКонтакте» та «Однокласники», а також спеціально утворені для поширення фейкової інформації та екстремістської ідеології веб-ресурси.

Характерною ознакою відповідних протиправних дій є те, що винуваті особи часто в той чи інший спосіб поширювали ідеї, притаманні російській пропаганді. Зокрема, йдеться про заклики увести війська країни-агресора для «звільнення» певних західних областей України, висловлювання на підтримку «Новоросії» та деяких інших псевдореспублік, що може свідчити про наявність цілеспрямованих впливів з боку РФ на ці процеси.

Також характерним є те, що, як було встановлено, до такої протиправної діяльності достатньо часто були причетні не громадяни України, а громадяни інших країн.

Загалом найбільша кількість проявів сепаратизму була зафіксована на території східних і південних областей України, а найменша – у центральних і північних областях.

Незважаючи на те, що на території України час від часу мають місце певні сепаратистські прояви, вони, як правило, є поодинокими, політично мотивованими або такими, що здійснюються на замовлення третьої сторони. **У цілому відповідні настрої не знаходять підтримки з боку широких верств населення.**

Результати соціологічних досліджень засвідчують, що **лише незначна частина населення України поділяє сепаратистські ідеї.** Так, за даними соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» з 25 грудня 2014 р. по 15 січня 2015 р. на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень [20], лише 5 % українців хотіли б, аби регіон, у якому вони проживають, відділився від України, з них 3 % віддали б перевагу незалежному існуванню регіону, а 2 % – приєднанню до іншої держави. Перебувати у складі федеративного округу хоті-

ли б 8 %. А в основному громадська думка поділяється між двома можливими варіантами: перебування їхнього регіону в складі унітарної України з існуючими повноваженнями (33 %) або – у складі унітарної України з розширеними повноваженнями (46 %). Одним із чинників, які можуть вплинути на роз'єднання України найменше, на думку населення, є утиски за мовною ознакою (10 %).

Аналогічні результати продемонструвало загальнонаціональне опитування населення України, що було проведене для ГС «Громадська варта» за участі Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 16 по 30 березня 2014 р. [21]. Так, ідею відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави підтримало 8 % (найменше (0,5 %) – у Західному регіоні). Лише 6 % опитаних хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України та створила свою незалежну державу (найменше (2 %) – на заході України). Хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України та приєдналася до іншої держави, 9 % опитаних (найменше (0,5 %) – у західних областях).

Отже, наявність різних етнічних і релігійних груп, певні протестні настрої частини населення, мовні, історичні, економічні проблеми ще не є достатніми свідченнями високого рівня загрози відокремлення регіону від України. На ситуацію суттєво впливає те, чи є такі настрої природними для місцевого населення, а також ефективність відповідної державної політики і роботи спецслужб.

У цілому можна констатувати, що з 2014 р. активізувалася робота відповідних підрозділів Служби безпеки України, спрямована на **комплексні заходи попереджувального характеру** щодо захисту територіальної цілісності України та недопущення проявів сепаратизму. Очевидно, що ефективна робота силових структур, у першу чергу контррозвідальних служб, здатна суттєво знижувати рівень сепаратистської загрози в регіонах. Спеціальні служби і правоохоронні органи мають необхідні інструменти (законодавчо визначені повноваження, сили, засоби тощо) для здійснення моніторингу ситуації, виявлення прихованих процесів (вербування, фінансування, організаційних заходів тощо), які сприяють зростанню сепаратистського потенціалу, зміни в оперативній обстановці, проведення профілактичних заходів, а також своєчасного припинення протиправних дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності нашої держави, зміни її

кордонів, приєднання до будь-яких утворень. При цьому особливого значення набуває забезпечення ефективної взаємодії як безпосередньо між правоохоронними органами, так і комунікації з іншими органами державної та місцевої влади, а також представниками національних меншин, громадських організацій.

Крім роботи спеціальних служб та правоохоронних органів, **на зниження сепаратистського потенціалу також впливають інші особливості формування й реалізації державної політики.** Щонайперше слід виокремити виражені державні політичні рішення щодо захисту національних меншин та їхніх прав. Так, після розпаду СРСР важливу роль у протидії можливому сепаратистському руху зіграло ухвалення в 1991 р. Декларації прав національностей України, яка відкинула побоювання певних національних меншин щодо можливості утисків з боку Києва. Конституцією України гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України, а громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Також Україною ратифіковано низку міжнародних правових актів з питань захисту прав етнічних меншин. Крім цього, євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави вимагає від керівництва держави посилення таких гарантій та недопущення будь-якого роду дискримінації.

Міжнародний досвід свідчить, що одним із достатньо ефективних інструментів у вирішенні конфліктів сепаратистського характеру є деволюція, тобто законодавчо врегульована передача частини повноважень центрального уряду держави до регіональних органів самоврядування. В Україні деволюція здійснюється у формі децентралізації, мета якої – передача значних повноважень органам місцевого самоврядування та розширення джерел формування місцевих бюджетів. Загалом децентралізація має створити умови для розвитку територіальних громад, які б дозволяли їм надавати більш якісні послуги населенню та сприяти підвищенню рівня життя людей.

Одним із важливих напрямів роботи щодо запобігання сепаратизму в Україні має стати посилення здатності органів державної влади та правоохоронних органів підтримувати діалог з представниками національних меншин, розуміти їхні потреби та проблеми, не допускати ство-

рення проблем, що можуть бути використані заінтересованими силами для розгойдування ситуації в цих достатньо складних регіонах. Такі комунікації мають сприяти досягненню взаєморозуміння та усуненню причин для формування сепаратистських настроїв.

Проведений аналіз дозволяє нині **оцінити сепаратистську загрозу в Україні в цілому як латентну.** При цьому її рівень у різних областях України (крім тимчасово окупованих територій) є нерівномірним. Більш детальні оцінки ситуації в розрізі регіонів України є предметом фахової дискусії представників уповноважених державних органів.

ВИСНОВКИ

1. Розробка паспортів загроз має стати важливим елементом у системі стратегічного управління національною безпекою, що уможливить здійснення постійного моніторингу загроз, який виконуватиме роль орієнтира для цілей стратегічного планування, та проведення своєчасного коригування державної політики у відповідній сфері та ін. Виконання такої функції доцільно було би покласти на Апарат РНБОУ з використанням можливостей Головного ситуаційного центру України.

2. Формування паспорта сепаратистської загрози в Україні є важливим для держави завданням у сучасних умовах з огляду на актуальність такої загрози для нашої країни. Цей процес має розпочинатися з характеристики загрози, що передбачає: визначення факторів формування сепаратистського потенціалу; виявлення чинників, які сприяють його реалізації; визначення характеру сепаратистських проявів й інших видів сепаратистської активності та їхніх можливих наслідків для національної безпеки; визначення регіональних особливостей характеру сепаратистської загрози.

Для оцінки спроможності та ефективності держави з реагування на сепаратистську загрозу необхідно, зокрема, визначити характер забезпечення прав національних меншин, ефективність організаційно-правових механізмів діяльності уповноважених державних органів, їх відповідність поточній безпековій ситуації, потенціал для позитивних змін.

Висновком паспорта сепаратистської загрози має слугувати оцінка масштабу загрози та тенденції її розвитку.

3. Сепаратистська загроза в різних областях України (крім тимчасово окупованих територій) є нерівномірною, що визначається регіональними особливостями формування сепаратистського потенціалу. Спільними рисами при цьому є внутрішні чинники, що сприяють формуванню протестного потенціалу в суспільстві, який за певних умов може бути скерований у русло сепаратизму. Передусім ідеться про нестабільну соціально-економічну й політичну ситуацію.

Загалом в Україні створено необхідні умови для розвитку національних меншин, не спостерігаються системні порушення прав національних меншин або утиски на відповідному чи релігійному ґрунті. Це свідчить про відсутність об'єктивних причин для розвитку етносепаратистських настроїв у південних і східних областях України.

Україна достатньо активно взаємодіє з міжнародною спільнотою з питань, що можуть стати приводом для звинувачень щодо утисків (уявних чи реальних) національних меншин за будь-якою ознакою, у т. ч. мовною.

Значну загрозу національній безпеці становлять зовнішні впливи, метою яких є інспірування протестних настроїв і формування сепаратистських рухів у країні, а також умов для автономізації певних територій, втручання у внутрішні справи держави.

Сепаратистські настрої не знаходять широкої підтримки з боку населення України, що підтверджується даними соціологічних опитувань.

4. Ураховуючи те, що сепаратистська загроза в Україні має латентний характер, ситуація у країні потребує постійної уваги з боку держави, що має спрямовуватися на мінімізацію дії чинників, які можуть сприяти реалізації сепаратистського потенціалу.

Особливого значення в таких умовах набуває здатність спецслужб працювати на випередження, здійснювати ефективний моніторинг обстановки, своєчасно виявляти негативні тенденції та процеси, що можуть перетворюватись на реальні загрози національній безпеці.

Список використаних джерел

1. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України : навч.-метод. посіб. / авт. кол.: Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, В.А. Мандрагеля та ін. ; за заг. ред. Г.П. Ситника. – К. : НАДУ, 2012. – 52 с.
2. Богданович В.Ю., Семенченко А.І., Єжєєв М.Ф. Методи державного управління забезпеченням національної безпеки у її визначальних сферах : навч. посіб. – К. : НАДУ, 2008. – 40 с.
3. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
4. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. [Електронний ресурс] / [Резнікова О.О., Цюкало В.Ю., Паливода В.О. та ін.]. – К. : НІСД, 2015. – 58 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nac_bezp-182c8.pdf
5. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
6. Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України : аналіт. доп. / [Резнікова О.О., Місюра А.О., Дрьомов С.В., Войтовський К.Є.]. – К. : НІСД, 2016. – 52 с.
7. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
8. До 26-ї річниці Незалежності України: тенденції змін громадської думки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/do-26-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki>
9. Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=1>
10. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 38–39. – Ст. 380.
11. Болгарія готова допомогти в підвищенні кваліфікації вчителів болгарської мови, – радник Міністра освіти і науки Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/10/11/bolgariya-gotova-dopomogti-v-pidvishhenni-kvalifikaciyi-vchiteliv-bolgarskoyi-movi/>

12. Дегтеренко А.М. Процеси політизації етнічності в Україні: загрози та можливості для державної політики в умовах зовнішньої агресії : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Degterenko-15095.pdf>
13. Розумний М.М. Виклики національного самовизначення : монографія. – К. : НІСД, 2016. – С. 43.
14. Западные ценности. Галицкое государство не может состояться, так как Украина едина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opros2014.zn.ua/west>
15. Віденська декларація і Програма дій. Прийнята на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. у Відні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_504/print1443083281486749
16. Які проблеми турбують українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=702&page=2&t=3>
17. Ставлення до ключових проблем в Україні. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=724&page=1&t=3>
18. Ставлення громадян до політичної ситуації, виборів і партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/stavlennya-gromadyan-do-politichnoi-situatsii-vivoriv-i-partii>
19. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/>
20. Що об'єднує та роз'єднує українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/shcho-obednue-ta-rozednue-ukraintsiv>
21. Чи властиві українцям настрої сепаратизму? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu>

References

1. Sytnyk, H.P., Abramov, V.I., & Mandrahelia, V.A. (2012). *Obhruntuvannia kontseptualnykh ta orhanizatsiino-pravovykh zasad rozrobky pasportiv zahroz natsionalnii bezpetsi [Foundation of the conceptual and organizational and legal framework for developing passports of threats to national security of Ukraine]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
2. Bohdanovych, V.Yu., Semenchenko, A.I., Yezheiev, M.F. (2008). *Metody derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky u yii vyznachalnykh sferakh [Methods of public administration for ensuring national security in its defining spheres]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
3. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoyi bezpeky i obrony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 26 travnia 2015 r. № 287/2015 [National Security Strategy of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine № 287/2015, 26.05.2015]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].
4. Reznikova, O.O., Tsiukalo, V.Y., & Driomov, S.V. (2015). *Kontseptualni zasady rozvytku systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Conceptual framework for development of the national security system of Ukraine]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian and in English].
5. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 19 chervnia 2003 r. № 964-IV [The Law of Ukraine “On the Fundamentals of National Security of Ukraine” from 2003, June 19 No. 964-IV]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, art. 351 [in Ukrainian].
6. Reznikova, O.O., Misiura, A.O., Driomov, S.V., & Voitovskiy K.Ye. (2016). *Mizhnarodnyi dosvid borotby iz separatyzmom: vysnovky dlia Ukrainy [International experience in combating separatism: conclusions for Ukraine]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian and in English].
7. State Statistics Committee of Ukraine. (2001). Pro kilnist ta sklad naseleennia Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naseleennia 2001 roku [About number and composition of the population of Ukraine in Census 2001] (n.d.). 2001.ukrcensus.gov.ua. Retrieved from <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> [in Ukrainian].
8. Do 26-i richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy: tendentsii zmin gromadskoi dumky [To the 26th anniversary of Independence of Ukraine: tendencies of changes in public opinion]. (n.d.). dif.org.ua Retrieved from <http://dif.org.ua/article/do-26-richnytsi-nezalezhnosti-ukraini-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki> [in Ukrainian]
9. Dumky i pohliady zhyteliv pivdenno-skhidnykh oblastey Ukrainy: kviten 2014 [Thoughts and views of the dwellers of the south and east regions of Ukraine: April 2014]. (n.d.). www.kiis.com.ua. Retrieved from <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=1> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 5 veresnia 2017 r. № 2145-VIII [The Law of Ukraine “On Education” from 2017, 5 Sept. No. 2145-VIII] (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 38–39, art. 380 [in Ukrainian].
11. Bolhariia hotova dopomohty v pidvyshchenni kvalifikatsii vchyteliv bolharskoi movy, – radnyk Ministra osvity i nauky Bolharii [Bulgaria is ready to assist in improving the skills of Bulgarian teachers, – adviser of the Minister of Education and Science of Bulgaria]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/10/11/bolgariya-gotova-dopomogti-v-pidvishhenni-kvalifikacziyi-vchiteliv-bolgarskoyi-movi/> [in Ukrainian].
12. Degterenko, A.M. Protsesy polityzatsii etnichnosti v Ukraini: zahrozy ta mozhlyvosti dlia derzhavnoi polityky v umovah zovnishnoi ahresii [The processes of politicization of ethnicity in Ukraine: threats and opportunities for state policy facing an external aggression]. (n.d.). *www.niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Degterenko-15095.pdf> [in Ukrainian].
13. Rozumnyi, M.M. (2016). *Vyklyky natsionalnoho samovyznachennia [Challenges of the National Self-Determination]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
14. Zapadnyie tsennosti. Galitskoie gosudarstvo mozhet nie sostoiatsia, tak kak Ukraina yedinaia [Western values. The Galician state cannot take place, because Ukraine is unified]. (n.d.). *opros2014.zn.ua*. Retrieved from <http://opros2014.zn.ua/west> [in Russian].
15. Videnska deklaratsiia i Prohrama diy. Pryiniata na Vsesvitniy konferentsii z prav liudyny 25 chervnia 1993 r. u Vidni [Vienna Declaration and Programme of Action. Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_504/print1443083281486749 [in Ukrainian].
16. Yaki problemy turbuiut ukraintsiv [Which problems worried of Ukrainians]. (n.d.). *www.kiis.com.ua*. Retrieved from <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=702&page=2&t=3> [in Ukrainian].
17. Press-reliz za rezultatamy cotsiolohichnoho doslidzhennia. Stavlennia do kliuchovykh problem v Ukraini [Press release on the results of sociological survey. Attitude to key issues in Ukraine]. (n.d.). *www.kiis.com.ua*. Retrieved from <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=724&page=1&t=3> [in Ukrainian].
18. Stavlennia hromadian do politychnoi sytuatsii, vyboriv i partii [The attitude of citizens to the political situation, elections and parties]. (n.d.). *dif.org.ua*. Retrieved from <http://dif.org.ua/article/stavlennya-gromadyan-dopolitichnoi-situatsii-viboriv-i-partiy> [in Ukrainian].
19. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [The singular state register of court decisions]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Shcho obiednuie i roziednuie ukraintsiv [What unites and divides Ukrainians]. (n.d.). *dif.org.ua*. Retrieved from <http://dif.org.ua/article/shcho-obednuie-ta-rozednuie-ukraintsiv> [in Ukrainian].
21. Chy vlastyvi ukraintsiam nastroi separatyzmu? [Is the mood of separatism for Ukrainians?]. (n.d.). *dif.org.ua*. Retrieved from <http://dif.org.ua/article/chi-vlastyvi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu> [in Ukrainian].

ГРОМАДСЬКА САМООРГАНІЗАЦІЯ НА ПІДКОНТРОЛЬНИХ УКРАЇНИ ТЕРИТОРІЯХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ЯК ЧИННИК ЗМІЦНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Руденко Анна Федорівна,
кандидат політичних наук

В умовах військової агресії Російської Федерації проти України ключову роль для суспільної консолідації та забезпечення національної безпеки держави відіграють самоорганізаційні процеси громадян. Особливе значення вони мають у регіоні конфлікту. У статті проаналізовано розвиток громадянського суспільства у Донецькій та Луганській областях після 2014 р. у контексті забезпечення державного суверенітету України. Наголошується, що результатом громадянської самоорганізації у містах, звільнених від бойовиків Збройними Силами України в цих областях, стала поява нових інститутів громадянського суспільства та форматів їх взаємодії. Виокремлено напрями громадської самоорганізації, що сприяли утвердженню державницьких настроїв мешканців Донбасу, а саме: волонтерський рух, моніторинг і контроль за місцевою владою, навчання активних громадян, створення публічних просторів як центрів міського активізму та патріотичного руху. Акцентовано увагу на успішних практиках громадської самоорганізації та взаємодії, що виникли за нових викликів, насамперед російської агресії в регіоні.

Особливе місце приділено висвітленню питання взаємозв'язку забезпечення державного суверенітету й розвитку громадської самоорганізації. Зроблено висновок про те, що мешканці Донецької та Луганської областей почали усвідомлювати, що вони є головним актором політичного життя та носіями державного суверенітету. Розкриваються головні завдання подальшої демократизації політичної системи як наряду забезпечення державного суверенітету України через сприяння держави розвитку громадянського суспільства та посилення громадської участі у соціально-політичних процесах на Донбасі. Наголошується на необхідності забезпечення налагодженої та цілісно організованої роботи органів виконавчої та місцевої влади у прифронтовому регіоні із залученням на всіх етапах інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: державний суверенітет, громадська самоорганізація, громадянське суспільство, волонтерство, Донбас.

Rudenko Anna

**CIVIL SELF-ORGANIZATION IN REGIONS OF DONETSK AND LUHANSK
OBLASTS CONTROLLED BY UKRAINE AS A FACTOR OF STATE SOVEREIGNTY
STRENGTHENING**

In circumstances of military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the self-organizing processes of citizens play a key role for social consolidation and ensuring the national security of the state. It has particular importance in the region of conflict. The author analyzes the development of civil society in the Donetsk and Luhansk regions after 2014 in the context of enhancing state sovereignty of Ukraine. It is noted that the emergence of new institutes of civil society and formats of their interaction were the result of the civil self-organization in the cities

liberated by the Ukrainian army in the East. The author emphasizes directions of social self-organization, which help to strengthen patriotic spirit of the inhabitants of Donbas, especially in volunteer movement, monitoring and control of local authorities, training of active citizens, creation of public spaces as centers of urban activism and patriotic movement. The emphasis is made on successful practices of civil self-organization and interaction which were emerged from new challenges, first of all, from Russian aggression in the region.

A special place is devoted to highlighting the relationship between ensuring a state sovereignty and the development of civil self-organization. It was concluded that the inhabitants of Donetsk and Luhansk regions have begun to realize that they were the main actor of political life and bearers of state sovereignty. In this regard, the main tasks of further democratization of the political system as a way of ensuring the state sovereignty of Ukraine are revealed through the state assistance to the development of civil society and strengthening of public participation in socio-political processes in Donbas. It is also noted that there is a necessary to ensure a well-organized and holistic organization of executive and local authorities in the front-line region with the involvement of civil society institutions at all stages.

Keywords: state sovereignty, civil self-organization, civil society, volunteering, Donbas.

Постановка проблеми. Окупація Росією Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей створила безпрецедентні виклики перед державним суверенітетом, політичною незалежністю, територіальною цілісністю Української держави, що призвело до порушення системи конституційного контролю та публічного управління зазначеними територіями. Водночас у критичні для держави моменти саме громадянське суспільство мало вирішальний вплив на суспільно-політичні перетворення. Так, звільнення українською армією низки міст Донбасу сприяло зростанню громадсько-політичної активності мешканців цих територій, що, своєю чергою, є важливим для здійснення політики реінтеграції. Нагальним у цьому контексті є забезпечення ефективних процедур участі громадян під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, що є одним із завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Розроблення цієї стратегії було зумовлено, крім інших чинників, зростанням ролі активних громадян у різноманітних сферах життя країни – від просування реформ на державному і місцевому рівнях до надання волонтерської допомоги Збройним Силам України (ЗСУ), органам державної влади під час дії особливого періоду, проведення антитерористичної операції, надання допомоги переселенцям [1].

За класичним визначенням, суверенітет є інструментом, необхідним для формування спільного політичного простору, єдиної та неподільної влади [2].

Суверенітет України було проголошено Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та закріплено в Конституції України від 28 червня 1996 р. Згідно зі ст. 5 Основного Закону, «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [3].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питання різних аспектів державного суверенітету, його дефініції, ознак, складників перебували в полі зору відомих вітчизняних та закордонних дослідників. Зокрема, це такі науковці: Т. Бевз, У. Бек, Ж. Боден, М. Ільїн, О. Петришин, О. Скрипник, В. Тацій, В. Шаповал, Ю. Шемшученко. Проблему державного суверенітету у зв'язку із втратою Україною суверенітету над окремими частинами території у своїх роботах порушує В. Кубальський [4].

Забезпечення державного суверенітету України як демократичної, соціальної і правової держави передбачає діяльність органів державної та місцевої влади за сприяння інститутів громадянського суспільства.

Серед наукових досліджень, в яких висвітлюються питання залученості, формування здатності громадянського суспільства протидіяти злочинності та тероризму в умовах антитерористичної операції, слід назвати публікації із доробку правознавців Ю. Нікітіна [5], І. Рижова, В. Строгого [6].

Громадянське суспільство, за визначенням І. Кресіної, є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини та громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства [7, с. 3].

Окремі аспекти громадянської самоорганізації у своїх працях висвітлювали такі вітчизняні дослідники, як В. Горбатенко, І. Гороховський, Г. Зеленько, А. Колодій, О. Корнієвський, Ф. Рудич, В. Якушик та ін.

У 2013 р. Т. Бевз у статті відзначала наявність в Україні «хронічного дефіциту суверенітету, який не дає можливості перетворити формальну незалежність на реально-політичну» [8, с. 200]. Революція гідності 2013–2014 рр. для багатьох українців була поштовхом для переосмислення ставлення до країни, формування активної позиції. На Донбасі ці якісно-ментальні зміни почали яскраво виявлятися зі звільненням міст від проросійських бойовиків. Нові реалії, зумовлені російською агресією та воєнними діями на території Донецької і Луганської областей, стали каталізатором пробудження громадянського суспільства цих регіонів [9]. Відомий соціолог І. Бекешкіна переконана, що вагоме значення має те, що відбувається на територіях, які контролює Україна, – «чим більш успішною буде там реінтеграція, чим більш успішними вони будуть економічно, тим більш привабливими вони будуть для людей, які зараз перебувають на окупованих територіях» [10].

Водночас практично немає наукових досліджень, безпосередньо присвячених процесам самоорганізації на Донбасі після 2014 р. Достатньо багато факторів та умов спонукають до продовження ґрунтового аналізу цієї тематики.

Мета статті – розкрити напрями та значення громадянської самоорганізації у підконтрольних Україні районах Донецької і Луганської областей як чинника зміцнення державного суверенітету.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний дослідник І. Гороховський у своїй роботі [11] обґрунтовує тезу про те, що самоорганізація громадянського суспільства є чинником стабільності політичної системи України через здійснення на неї диверсифікованого позитив-

ного впливу: прямого, опосередкованого та дотичного. Прямий вплив полягає в участі у політичній системі результатів громадянської самоорганізації і забезпеченні агрегації, артикулювання, балансу інтересів суспільних груп. Опосередкований виникає, коли групи самоорганізації громадян не представлені в політичній системі, але мають вплив на фактори, які позначаються на її стабільності, на наявності та поширеності деструктивних політичних ідеологій, балансі політичних сил та ін. Дотичний виникає в тих ситуаціях, коли інститути громадянського суспільства впливають на загальну соціальну стабільність у суспільстві, на саму можливість стратегічного та тактичного консенсусів [11, с. 14].

У 2014 р. серйозні виклики збройної російської агресії на Донбасі сприяли згуртуванню активних мешканців цих територій, які були першими, хто обладнував бомбосховища, займався евакуацією цивільного населення, допомагав військовим та переселенцям у той час, коли держава виявилася нездатною оперативно реагувати на проблеми, що постали. Після звільнення українською армією низки міст Донецької та Луганської областей від російсько-терористичних угруповань результатом громадянської самоорганізації стала поява нових інститутів громадянського суспільства – добровільних громадських організацій та громадських рухів.

Серед основних напрямів громадянської самоорганізації, що стали характерними після 2014 р. у Донецькій та Луганській областях та сприяють утвердженню державницьких настроїв серед їх мешканців, слід виокремити:

■ **волонтерський рух**, який проявився насамперед у створенні оперативних громадських штабів допомоги; «гарячих ліній» з евакуації місцевого населення під час бойових дій; розселення тих, кому довелося покинути свої домівки; допомозі військовим на передовій (постачання продуктів, одягу, ліків; закупівля та ремонт техніки) та переселенцям, які прибувають на підконтрольні Україні території регіону (гуманітарна, психологічна, юридична допомога). Найбільш відомі ініціативи, що здійснювали допомогу та підтримку мешканців Донбасу, – це громадська організація «Донбас SOS» та благодійний фонд «Восток-SOS». Волонтерські центри у містах часто створювалися на базі міських бібліотек, протестантських церков;

■ **моніторинг та контроль за місцевою владою** як якісно новий напрям громадянської

активності на Донбасі. Одним із найбільш розгалужених у цій діяльності став рух «Сильні громади», який виник у 2014 р. у Слов'янську і незабаром охопив Краматорськ, Бахмут, Покровськ, Маріуполь тощо та інші населені пункти. Активісти «Сильних громад» перевіряють декларації місцевих чиновників, контролюють присутність на засіданнях та персональне головування місцевих депутатів, здійснюють громадський контроль за використанням публічних фінансів та закупівлями, проводять акції солідарності та акції-вимоги [9].

Треба відзначити також тенденцію до створення нових громадських організацій, які усвідомлюють, що з владою потрібно не воювати, а знаходити точки порозуміння задля вирішення місцевих проблем.

У 2014–2016 рр. виникла низка організацій, які ставлять собі за мету аналітичну роботу з дослідження проблем Донбасу та вироблення шляхів їх розв'язання, зокрема такі: «Фабрика думки «Донбас», «Громадський Холдинг «Група впливу», «Точка доступу» [9].

Водночас, згідно з дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, на Донбасі через три роки після Революції гідності та рік після початку реформи децентралізації більшість громадян (64 %) вкрай низько оцінюють свої можливості впливати навіть на місцеву владу. При цьому місцева влада характеризується людьми переважно як корумпована, не спроможна до професійної та передбачуваної діяльності, не зацікавлена у постійній співпраці та невідома щодо основних потреб громадян [12];

■ **навчання активних громадян** різних інструментів і механізмів контролю та взаємодії стало за останні три роки окремим напрямом у розвитку громадянського суспільства Донбасу. Проведення тренінгів, просвітницьких лекцій, дискусій, «круглих столів», форумів з актуальних питань є нагальним у контексті отримання та засвоєння можливостей ефективної співпраці громадськості з органами влади. Слід відзначити, що коли на початку постокупаційного періоду організаторами таких заходів виступали всеукраїнські та міжнародні організації (Міжнародна фундація виборчих систем, Міжнародний центр перспективних досліджень, ВГО «Комітет виборців України» та ін.), то на сьогодні їх активно проводять з ініціативи місцевих громадських організацій та рухів, як-от: «Сильні громади», «Точка доступу» та ін;

■ **створення нових публічних просторів як центрів міського активізму та просвітництва.** Більшість із них виникли наприкінці 2015 – на початку 2016 рр., саме тоді, коли, за словами І. Юр'євої, розпочалися процеси волонтерського вигорання, жити самою війною було вже неможливо, з'явився запит на творення, позитив, культурний перепочинок, що збагачує, і на безпечне енергетичне середовище, що заряджає [13]. Відкриті публічні простори для громадських ініціатив за допомогою донорів протягом 2014–2017 рр. були створені у Костянтинівці (Вільний простір «D•R•U•Z•I»), Краматорську (Молодіжна платформа «Вільна хата»), Лимані (Молодіжна платформа «Альтанка»), Слов'янську (Платформа ініціатив «Теплиця»), Старобільську (Креативний простір «STB City Hub») тощо;

■ **патріотичний рух** у звільнених містах, що знайшов відображення у масових маршах єдності до Дня незалежності України, Дня захисника України, Дня соборності України, Днів визволення міст, смолоскипних ходах, автопробігах із національною символікою, віче активних громадян, які мали особливо символічне значення у післявоєнний період. Із поверненням до мирного життя, зменшенням рівня загрози кількість учасників таких акцій скорочувалася. Проте можна стверджувати, що самоорганізація та вияв активної державницької позиції місцевого населення сприяли зупиненню подальшого наступу російсько-терористичних сил, бо ці патріотичні акції яскраво демонстрували відсутність їх підтримки.

Можна стверджувати, що після 2014 р. у Донецькій та Луганській областях почався перехід громадянського суспільства з пасивного стану до активного, а громадяни почали усвідомлювати, що вони є головними акторами політичного життя, носіями державного суверенітету. Громадська самоорганізація мешканців Донбасу знайшла своє відтворення у різних сферах та напрямках, які сприяють посиленню спроможності нашої держави та розвитку місцевої демократії, – волонтерській допомозі військовим та переселенцям, контролі за владою, просвітництві, облаштуванні спільного простору та патріотичному русі.

ВИСНОВКИ

Забезпечення державного суверенітету за умов російської агресії має здійснюватися завдяки налагодженій та цілісній системі органів дер-

жавної та місцевої влади із залученням на всіх етапах інститутів громадянського суспільства.

Головними завданнями подальшої демократизації політичної системи як напряму забезпечення державного суверенітету України через сприяння держави в розвитку громадянського суспільства, зокрема в Донецькій та Луганській областях, є:

- запровадження дієвих правових механізмів безпосередньої реалізації суверенітету через поглиблення громадської участі та підвищення громадської активності – прийняття проєктів законів України про мирні зібрання, про місцевий референдум, про публічні консультації, впровадження інститутів громадянського контролю тощо;

- оптимізація системи місцевого самоврядування в Україні та забезпечення дієвих механізмів реалізації права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України, а також законодавче врегулювання питань урядування на прифронтових територіях, що зумовлюється конфліктом норм законодавства про військово-цивільні адміністрації та про місцеве самоврядування;

- з метою розвитку інституціональної спроможності організацій громадянського суспільства та зміцнення потенціалу місцевих активістів

створення умов (через надання їм державної фінансової підтримки на конкурсних засадах) для відкриття мережі громадських хабів для навчальної діяльності, підтримки громадських ініціатив; популяризація розвитку громадської самоорганізації та волонтерства в умовах протистояння російській агресії через освітні та інформаційні кампанії.

Від самоорганізації, активності й залученості місцевих мешканців Донбасу до процесів прийняття рішень сьогодні залежить, чи зможе Україна вирішити серйозні проблеми, які постали перед нею як суверенною державою. З огляду на російську агресію та історичні особливості регіону пріоритетом мають стати максимальне використання потенціалу громадянського суспільства та максимально можлива підтримка ініціатив активістів.

Одним із напрямів **подальших досліджень** із зазначеної проблематики є формування конкретних механізмів взаємодії та координації зусиль державних структур із громадськими організаціями з метою протидії антидержавним загрозам та пошуку суспільно-політичної консолідації, що є особливо важливим для Донбасу. Також перспективним вбачається моніторинг проявів громадської самоорганізації патріотично налаштованих громадян на окупованих територіях Донецької та Луганської областей з метою напрацювання ефективних інструментів політики реінтеграції.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>
2. Шемшученко Ю. Державний, національний, народний суверенітет в умовах глобалізації [Електронний ресурс] // Віче. – 2011. – № 9. – Режим доступу : <http://veche.kiev.ua/journal/2546/>
3. Конституція України (від 28.06.1996 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
4. Кубальський В.Н. Поняття державного суверенітету в міжнародному праві // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2017. – Вип. 132. – С. 85–96.
5. Нікітін Ю.В. Антитерористична операція як необхідна форма протидії злочинності та забезпечення безпеки суспільства // Держава та регіони. Серія: «Право». – 2014. – № 2. – С. 132–136.
6. Рижов І.М., Строгий В.І. Формування здатності громадянського суспільства протистояти тероризмові // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична. – 2015. – Вип. 3. – С. 318–325.
7. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 3–6.
8. Бевз Т.А. Суверенітет як невід’ємна ознака держави у документах і практиці українського державотворення // Наук. записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – 2013. – Вип. 3. – С. 190–212.
9. Руденко А.Ф. Особливості громадської самоорганізації на підконтрольних Україні районах Донецької та Луганської областей : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Rudenko_zapiska-48292.pdf

10. Як реінтегрувати Донбас і відновити довіру до державних інститутів – експерти дають відповіді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/yak-reintegruvati-donbas-i-vidnoviti-doviru-v-derzhavni-instituti-eksperti-dayut-vidpovidi>
11. Гороховський І. Громадянська самоорганізація як чинник стабільності політичної системи України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. «Політичні інститути та процеси». – Дніпропетровськ, 2008. – 18 с.
12. Стан суспільної свідомості на Донбасі: оцінки тенденцій, прогнози та рекомендації для державної політики реінтеграції Донбасу : аналіт. звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/uploads/pdf/12927572635a392f09119287.58104715.pdf>
13. Юр'єва І. Простори змін на Донеччині: моделюємо українське [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dt.ua/SOCIUM/prostori-zmin-na-donechchini-251640_.html

References

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini» vid 26 liutoho 2016 roku № 68/2016 [Decree of the President of Ukraine «On the Promotion of the Development of Civil Society in Ukraine» of 26 February, 2016, No. 68/2016]. (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu. (2011). Derzhavnyi, natsionalnyi, narodnyi suverenitet v umovakh hlobalizatsii [State, national, popular sovereignty in the conditions of globalization]. *Viche – Veche, 9*. *veche.kiev.ua*. Retrieved from <http://veche.kiev.ua/journal/2546/> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy (vid 28.06.1996 r.) [Constitution of Ukraine from 28.06.1996]. (1996). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
4. Kubalskyi, V.N. (2017). Poniattia derzhavnogo suverenitetu v mizhnarodnomu pravi [The concept of state sovereignty in international law]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Actual Problems of International Relations, 132*, 85–96 [in Ukrainian].
5. Nikitin, Yu.V. (2014). Antyterorystychna operatsiia yak neobkhidna forma protydii zlochynnosti ta zabezpechennia bezpeky suspilstva [Anti-terrorist operation as a necessary form of crime prevention and public safety]. *Derzhava ta rehiony. Serii: «Pravo»*. – *State and Regions. Series: “Law”*, 2, 132–136 [in Ukrainian].
6. Ryzhov, I.M. & Strohyi, V.I. (2015). Formuvannia zdatnosti hromadianskoho suspilstva protystoiaty terorystom [Formation of the ability of civil society to resist terrorism]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Serii: yurydychna – Lviv State University of Internal Affairs Scientific Bulletin. Series: of Law, 3*, 318–325 [in Ukrainian].
7. Kresina, I. (2005). Do pytannia pro vyznachennia poniattia hromadianskoho suspilstva i ukrainskoi revoliutsii 2004 roku [On the issue of defining the concept of civil society and the Ukrainian revolution in 2004]. *Politychnyi menedzhment – Political Management, 6*, 3–6 [in Ukrainian].
8. Bezv, T.A. (2013). Suverenitet yak nevidiemna oznaka derzhavy u dokumentakh i praktytsi ukrainskoho derzhavotvorennya [Sovereignty as an integral feature of the state in the documents and practice of Ukrainian state-building]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa – Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies, 3*, 190–212 [in Ukrainian].
9. Rudenko, A.F. (2017). Osoblyvosti hromadskoi samoorhanizatsii na pidkontrolnykh Ukraini raionakh Donetskoi ta Luhanskoi oblastei [Features of social self-organization in areas of Donetsk and Luhansk oblasts, controlled by Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Rudenko_zapiska-48292.pdf [in Ukrainian].
10. Yak reintehruvaty Donbas i vidnovyty doviru do derzhavnykh instytutiv – eksperty daiut vidpovidi [How to reintegrate Donbas and restore confidence in state institutions – experts give answers]. (n.d.). *dif.org.ua*. Retrieved from <http://dif.org.ua/article/yak-reintegruvati-donbas-i-vidnoviti-doviru-v-derzhavni-instituti-eksperti-dayut-vidpovidi> [in Ukrainian].
11. Horokhovskiy, I. (2008). Hromadianska samoorhanizatsiia yak chynnyk stabilnosti politychnoi systemy Ukrainy [Civic self-organization as a factor of stability of the political system of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
12. Stan suspilnoi svidomosti na Donbasi: otsinky tendentsii, prohnozy ta rekomendatsii dlia derzhavnoi polityky reintehratsii Donbasu [The state of public consciousness in Donbas: estimates of trends, forecasts and recommendations for the state policy of reintegration of Donbas]. (n.d.). *dif.org.ua*. Retrieved from <http://dif.org.ua/uploads/pdf/12927572635a392f09119287.58104715.pdf> [in Ukrainian].
13. Yurieva, I. (2017). Prostory zmin na Donechchyni: modeliuiemo ukrainske [Spaces of change in the Donetsk region: we model the Ukrainian]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/SOCIUM/prostori-zmin-na-donechchini-251640_.html [in Ukrainian].

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ НІГІЛІЗМ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Спіцаренко Петро Миколайович,

доктор технічних наук, старший науковий співробітник

У *нинішніх* умовах одним із найбільш відповідальних напрямів державної політики України є забезпечення інформаційної безпеки держави. Незважаючи на зусилля науковців і практиків, продовжує існувати не вирішеність термінологічної проблематики, що загрожує негативними наслідками як у формуванні самої політики та профільних державних інституцій, так і в шляхах її реалізації. Це призводить до комплексної актуальної науково-практичної проблеми, що потребує розв'язання.

У статті розглядається та аналізується проблема неусталеності термінології в інформаційній сфері, зокрема в законодавстві України, показано наслідки цієї ситуації для інформаційної безпеки держави та подальших шляхів її забезпечення. Ідеться про недосконалість інформаційного законодавства України, котра спричинена, зокрема, неналежним ставленням до термінології в інформаційній сфері. Такий стан речей призвів до невизначеності державної інформаційної політики, унаслідок чого відбувається реалізація взаємно нескордированих державних механізмів щодо забезпечення інформаційної безпеки України, у т. ч. через штучне та нелогічне формальне розмежування кібернетичного та загального інформаційного простору. Необхідне законодавче визначення сутності державної інформаційної політики України на основі чіткого понятійного апарату й уточнення напрямів її реалізації, головним із яких має бути забезпечення інформаційної безпеки держави – єдиного процесу стосовно як кібернетичного, так і некібернетичного простору інформаційних ресурсів, що необхідно для покращення стану інформаційної безпеки, який наразі існує. Щоб подолати негативну ситуацію, яка склалася, потрібно створити (на основі єдиного підходу щодо сутності державної інформаційної політики) державний механізм реалізації системи забезпечення інформаційної безпеки України, урахувавши нерозривність середовища електронних та неелектронних інформаційних ресурсів, що в повному обсязі відповідатиме вимозі статті 17 Конституції України. Для вирішення цього завдання необхідно: внести зміни до Закону України «Про інформацію» щодо визначення терміна «державна інформаційна політика»; розробити й ухвалити Закон України «Про інформаційну безпеку України», у якому, зокрема, уточнити чинне поняття інформаційної безпеки та шляхи її забезпечення в Україні, у т. ч. в кібернетичному просторі; визначити повноважний державний орган з питань управління та координації в галузі інформаційної безпеки України, а також органи державної влади, синхронізовано відповідальні за реалізацію державної політики за найбільш важливими напрямками забезпечення інформаційної безпеки; визначити механізми взаємодії національних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України, а також порядок міжнародної співпраці у цій галузі; внести зміни у Стратегію національної безпеки України, розглядаючи кібербезпеку як складову частину інформаційної безпеки держави, а загрози інформаційній безпеці пов'язати із чинним визначенням інформаційної безпеки держави в Законі України; чинні Стратегію кібербезпеки України та Доктрину інформаційної безпеки України доопрацювати з урахуванням внесених змін до Стратегії національної безпеки України та об'єднати в один документ; привести структуру органів державної влади України у відповідність до ухвалених змін у вітчизняному інформаційному законодавстві.

Ключові слова: інформаційна безпека, термінологія, державна інформаційна політика.

Snitsarenko Petro

**TERMINOLOGICAL NIHILISM IN THE INFORMATION SPHERE
AND ITS IMPLICATIONS FOR THE INFORMATION SECURITY OF UKRAINE**

Under the current conditions, one of the most important areas of state policy in Ukraine is to ensure the state's information security. Despite the efforts of academics and practitioners, the unresolved terminological problems continue to exist, which endangers both the formation of the policy itself and the profile of state institutions, and in the ways of its implementation. This leads to a complex current scientific and practical problem, which needs to be solved.

The article discusses and analyzes the controversial terminology in the information sphere, in particular, the legislation of Ukraine, shows the consequences of this situation for the state information security and further ways of ensuring it, which is reduced to such. The imperfection of the information legislation of Ukraine caused, in particular, by the inappropriate treatment of terminology in the information sphere, led to the uncertainty of the state information policy with the consequences of the implementation of mutually uncoordinated state mechanisms for ensuring information security of Ukraine, including due to the artificial and illogical formal separation of cybernetic space from the general information space. The improvement of the existing state requires a legislative definition of the essence of the state information policy of Ukraine on the basis of a clear conceptual apparatus and clarification of the directions of its implementation, the main of which should be the provision of information security of the state – a unified process regarding both cybernetic space and non-cybernetic space of information resources. By overcoming the negative situation, there is the creation (based on a unified approach to the essence of state information policy) the state mechanism for the implementation of the information security system of Ukraine in the understanding of the continuity of the environment of electronic and non-electronic information resources that fully complies with the requirement of Article 17 of the Ukrainian Constitution. To solve this problem it is necessary to make changes to the Law of Ukraine “On Information” regarding clarification of the term “information”, separating from it the concept of data, as well as introduce the notion of “data” and “state information policy”; to develop and adopt the Law of Ukraine “On Information Security of Ukraine”, which, in particular clarify the current notion of information security and ways of providing it in Ukraine, including in cybernetic space; to determine the authorized state authority on issues of management and coordination in the field of information security of Ukraine, as well as state authorities, are synchronized responsible for the implementation of state policy on the most important areas of information security; to define mechanisms of interaction of national subjects of providing information security of Ukraine, as well as the procedure of international cooperation in this field; to make changes to the National Security Strategy of Ukraine, considering it cyber security as a component of state information security, and to link the threats to information security with the current definitions of state information security in the Law of Ukraine; to update the valid Cybersecurity Strategy of Ukraine and the Doctrine of Ukraine's Information Security in the light of the changes made to the Strategy of National Security of Ukraine and to consolidate into one document; lead structure of the Ukrainian authorities in compliance with the adopted changes in the domestic information law.

Keywords: information security, terminology, state information policy.

Проблема, що потребує розв'язання. Найважливішою передумовою будь-якої теорії є термінологічний базис, який визначає сукупність понять, необхідних для розуміння сутності певної предметної галузі, та її об'єктів для дослідження і подальших практичних дій у цій сфері. Нігілістичне ставлення до термінології неодмінно призводить до неоднозначної, «розмитої» теорії та системних проблем у практичній

діяльності. Неусталеність термінології особливо негативно позначатиметься на формуванні й розвитку теорії і практики за напрямками державної політики, що концентровано визначається нормами національного законодавства. Для відносно молодій державності України з незначним історичним досвідом формування та розвитку державної політики це питання є актуальним і проблемним та потребує розв'язання

за багатьма напрямками. У нинішніх умовах одним із найбільш важливих серед них є забезпечення інформаційної безпеки України, де невирішеність термінологічної проблематики загрожує негативними наслідками як щодо формування самої політики та профільних державних інституцій, так і щодо шляхів її реалізації.

Аналіз наукових публікацій та досліджень засвідчує, що впродовж останніх двох десятиліть, зокрема у фаховому середовищі України, маємо значну кількість праць стосовно інформаційної безпеки, у яких питанням запровадження єдиної термінології приділено суттєву увагу. Як правило, тему піднімають у контексті актуалізації проблеми розроблення Кодексу інформаційного законодавства України, варіанти якого пропонувалися низкою аналітиків (В. Цимбалюк, В. Ліпкан, Г. Красноступ). Тут, поряд з іншим, вважається невід'ємним блок понятьно-категорійного апарату, у якому автори пропонують своє бачення термінологічної системи.

Серед праць, що були безпосередньо спрямовані на розроблення термінології у сфері інформаційної безпеки України, можна відзначити статтю В. Бегми, В. Малінка, К. Рубеля [1], де викладено концептуальні підходи до формування основних понять, а також статтю А. Марущака [2; 3], у якій обґрунтовується низка базових категорій як об'єктів управління у сфері інформаційної безпеки України. Варто згадати спеціалізовані словникові джерела, що опубліковані в останні роки [4–6], де подається як відоме, так і нове авторське оригінальне тлумачення досить широкого спектра термінів, уживаних у контексті інформаційної безпеки. Значне місце тема термінології, щоправда в контексті інформаційної безпеки у війсьній сфері, займає й у деяких публікаціях за участю автора [7; 8]. Крім цього, в Україні прийнято кілька загальнодержавних термінологічних стандартів і нормативних документів, що належать до сфери інформаційної безпеки, наприклад [9; 10], які є актами прямої дії за певними напрямками інформаційної діяльності.

Незважаючи на досить значні термінологічні напрацювання в інформаційній сфері, сьогодні все ж продовжує існувати неоднозначність щодо формулювання сутності одних і тих самих термінів, про що, зокрема, свідчить найбільш пізній авторизований словник [6], де досить часто трапляється множинне тлумачення окремих термінів. Це є ознакою недосконалості напрацьованої термінологічної бази інформаційної сфери, унаслідок чого дезорієнтується

практична діяльність, терміни довільно тлумачаться, використовуються ситуативно, модифікуються та ігноруються у випадках, коли цього потребує той, хто їх використовує. В аспекті забезпечення інформаційної безпеки України зазначене особливо небажане у законодавчій та нормотворчій практиці, де, між тим, спостерігаються випадки термінологічної неоднозначності або непослідовності. Отже, це призводить до суперечності для практики й ставить відповідне проблемне питання, що потребує належного висвітлення та зусиль щодо його розв'язання.

Метою статті є розгляд та аналіз питання щодо потреби унормування суперечливої термінології в інформаційній сфері, зокрема в законодавстві України, а також наслідків цієї неузгодженості для інформаційної безпеки держави та подальших шляхів забезпечення останньої.

Виклад основного матеріалу. Статтею 17 Конституції України визначено, що забезпечення інформаційної безпеки України є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Незважаючи на цю конституційну норму та, відповідно, потребу невідкладного втілення в життя, рамкового закону, яким би стверджувалися основні поняття й положення щодо інформаційної безпеки України, своєчасно не було прийнято, що гальмувало розроблення механізмів її забезпечення як у теорії, так і на практиці. Власне і саму сутність інформаційної безпеки законодавство України визначило лише більш ніж через десять років після затвердження Конституції України, причому в «тілі» Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [11], аж ніяк не рамкового щодо всеохоплюючого феномена інформаційної безпеки держави.

У цьому документі йдеться про те, що інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається нанесення шкоди через:

- неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;
- негативний інформаційний вплив;
- негативні наслідки застосування інформаційних технологій;
- несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [11].

У Законі також вказано, що вирішення проблеми інформаційної безпеки має здійснюватися шляхом:

- створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів;

- підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань;

- удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері;

- розгортання та розвитку Національної системи конфіденційного зв'язку як сучасної захищеної транспортної основи, здатної інтегрувати територіально розподілені інформаційні системи, в яких обробляється конфіденційна інформація» [11].

На думку автора, таке визначення інформаційної безпеки з висвітленням сутності її забезпечення в Україні може бути уточнене (принаймні шкоду наносить як *невчасність*, так і *відсутність* інформації, *неможливість* її отримання за нагальної потреби), але загалом воно є достатньо чітким та системно збалансованим. У законодавчих актах України, що стосуються інформаційної сфери та набрали чинності після цього закону, інші тлумачення інформаційної безпеки або її заперечення чи уточнення щодо цього відсутні. Це означає, що як теоретичні напрацювання, так і практичні заходи стосовно забезпечення інформаційної безпеки України повинні реалізовуватись у межах, окреслених наведеним вище визначенням. На жаль, цього не відбувається.

Причиною цього стану, по-перше, може бути те, що визначення інформаційної безпеки наведене в законі, який на ній не акцентується, тому на це, можливо, не звернено належної уваги. З іншого боку, більш вагомою причиною слід вважати вільне ставлення як теоретиків, так і практиків до поняття «інформація», визначень якого у фаховій літературі можна знайти кілька десятків, але водночас, як стверджує фундаментальна наука [12], це поняття єдине для біологічної, технічної та соціальної сфер.

Особливо негативним фактом є різне визначення цього поняття у законах України, що регламентують діяльність в інформаційній сфері. Наприклад, порівняємо два визначення: «*Інформація* – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» (Закон України «Про інформацію» [13]) та «*Інформація* – відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб» (Закон України «Про телекомунікації» [14]). При цьому слід зауважити, що із системних позицій другий закон підлеглий щодо першого. До того ж, крім різного трактування, обидва наведені визначення мають принципові недоліки, котрі полягають у тому, що в першому законі інформація отожднюється з даними, а в другому не показано відмінності від даних. На нашу думку, дані та інформація – поняття нетотожні, щоб стати інформацією дані мають: а) точно зображувати об'єкти опису, щоб не породжувати дезінформацію; б) бути необхідними споживачеві для задоволення його інформаційної потреби; в) бути отриманими своєчасно відповідно до інформаційної потреби, щоб не стати «інформаційним шумом»; г) бути поданими у зручній для сприйняття споживачем формі [15], що потребує оцінки та осмислення даних споживачем з моменту їх надходження, щоб вважати або не вважати інформацією чи синтезувати на основі даних власну «редакцію» інформації¹.

Практичними наслідками зазначеного є таке.

1. За різними напрямками забезпечення інформаційної безпеки України розуміння сутності інформації, як правило, неоднакове. Це призвело до труднощів системного характеру, пов'язаних із неузгодженістю на загальнодержавному рівні позицій різних зацікавлених сторін, що не дозволило вибудувати в Україні єдину та чітку державну інформаційну політику і механізми її реалізації, зокрема з питань забезпечення інформаційної безпеки. Більше того, у чинному законодавстві України з питань регулювання інформаційної сфери відсутне

¹ Вважаємо, що загальне поняття «інформація» повинно мати знанневий характер незалежно від матеріальної форми існування (знаку, шифру, коду, сигналу електромагнітного чи звукового, зображення, думки) і зводитися до такого розуміння: «Інформація – зміст, значення даних, які в них бачать люди, смисл (сутність) даних, знання, отримане на основі даних». При цьому дані доцільно визначати як «відомості, факти, поняття, інструкції та показники, що подаються в умовній формі, зручній для пересилання, інтерпретації, обробки людиною чи технічними засобами, як основа для певних уявлень, висновків, рішень». Про це йдеться у публікаціях [7; 8].

визначення поняття «державна інформаційна політика». Водночас у Законі України «Про інформацію» закріплено основні напрями державної інформаційної політики, які, втім, є суперечливими, оскільки одним із них означено «забезпечення інформаційної безпеки України», але інші політичні напрями загалом кореспондуються із наведеними вище законодавчо визначеними шляхами (отже – напрямками!) вирішення проблеми інформаційної безпеки. Це викликає сумнів щодо справедливості такої законодавчої «політичної» логіки, а, головне, дезорієнтує у виборі практичних дій щодо забезпечення інформаційної безпеки держави.

2. Через суперечливі норми у чинних законах України, такі нормативно-правові акти, що регулюють питання інформаційної безпеки держави, розроблялися, скоріш за все, з огляду на суб'єктивне розуміння як сутності інформаційної безпеки, так і державної інформаційної політики загалом або із використанням не зовсім вдалого калькування зарубіжного досвіду. Відтак маємо в державі, зокрема, новітню практику адміністративного (формального) розмежування інформаційної та кібернетичної сфер у нормативно-правовій базі України (Стратегія національної безпеки України [16], Стратегія кібербезпеки України [17], Доктрина інформаційної безпеки України [18]), що є нелогічним, оскільки:

по-перше, сучасний інформаційний простір визначають два основні інформаційні складники – неелектронні інформаційні ресурси (рукописи і друкована продукція, візуальні образи, знання соціуму) та електронні інформаційні ресурси (кіберпростір), які активно взаємодіють і доповнюють одне одного, тобто є нерозривними з точки зору перебігу різних інформаційних процесів (найпростіший приклад – інтерактивна взаємодія телебачення та соціуму, у т. ч. через Інтернет), а тому інформаційний простір сьогодні має розглядатися як єдине ціле із цими складниками;

по-друге, у згаданих вище нормативно-правових документах, які спричиняють подальші практичні дії в інформаційній сфері, реально не враховано законодавче визначення поняття «інформаційна безпека» та фактично порушено чинне законодавство України, зокрема, власне Конституцію України, а також закони України «Про інформацію», «Про основи національної безпеки України», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». У них поняття «інформація»

використовується як загальноутворювальна системна категорія, що об'єднує і кібернетичний, і некібернетичний інформаційні простори, а у зазначених нормативно-правових документах ця обставина ігнорується, оскільки кібернетичний простір (іншими словами – інформаційний простір електронних інформаційних ресурсів) без інформації втрачає свою сутність, як втрачає свою сутність і сучасна інформаційна безпека без урахування чинника електронних інформаційних ресурсів, тобто кіберпростору.

Таким чином, адміністративне роз'єднання інформаційного простору та кібернетичного простору і, як наслідок, інформаційної безпеки та кібернетичної безпеки функціонально (фізично) неможливе, а для практики є недопустимою методологічною помилкою. Тому поділ Стратегією національної безпеки України на окремі сфери безпеки – *інформаційну та кібернетичну* слід вважати невиправданим, а уведена в дію Доктрина інформаційної безпеки України, де за змістом відмежовано кіберпростір, не може вважатися логічною та самодостатньою як керівництво до дії.

3. Неврегульованість державної інформаційної політики через термінологічну суперечливість та невизначеність базових понять у інформаційному законодавстві України призвела до фактичного вакууму в загальнодержавному керівництві та координації щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, розпорошеності зусиль і ресурсів щодо її забезпечення (що має гарантувати надійне отримання та ефективне використання в інтересах людини, суспільства чи держави необхідних електронних або неелектронних інформаційних ресурсів у інформаційному просторі). Зазначене загалом свідчить про відсутність в Україні системи забезпечення інформаційної безпеки, що є проблемним питанням загальнодержавного рівня, розв'язання якого останнім часом ускладнилося та потребує значних зусиль.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Недосконалість інформаційного законодавства України, що, зокрема, спричинена неналежним ставленням до термінології в інформаційній сфері, призвела до невизначеності державної інформаційної політики з наслідками реалізації взаємно некоординованих державних механізмів щодо забезпечення інформаційної безпеки України, у т. ч. через штучне й нелогічне

формальне відокремлення кібернетичного простору від загального інформаційного простору.

2. Покращення існуючого стану потребує законодавчого визначення сутності державної інформаційної політики України на основі чіткого понятійного апарату й уточнення напрямів її реалізації, головним із яких має бути забезпечення інформаційної безпеки держави – єдиного процесу стосовно як кібернетичного простору, так і некібернетичного простору інформаційних ресурсів.

3. Шляхом подолання негативної ситуації, що склалася, є створення (на основі єдиного підходу щодо сутності державної інформаційної політики) державного механізму реалізації системи забезпечення інформаційної безпеки України при розумінні нерозривності середовища електронних та неелектронних інформаційних ресурсів, що у повному обсязі відповідатиме вимозі статті 17 Конституції України. Для вирішення цього завдання необхідно:

■ внести зміни до Закону України «Про інформацію» щодо уточнення терміна «інформація», відділивши від нього поняття «дані», введення понять «дані» та «державна інформаційна політика» (доцільно повернути в цей закон визначення терміна з попереднього Закону України «Про інформацію», що втратив чинність, а саме: «Державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації»), а також прикінцевого положення про вимогу внесення змін до законів України стосовно інформаційної сфери у зв'язку із цими змінами, а, крім зазначеного, винести за межі цього закону положення, що не мають загального значення, наприклад, стосовно діяльності журналістів та засобів масової інформації, оскільки вони стосуються лише окремого сектору діяльності в інформаційній сфері;

■ розробити та ухвалити Закон України «Про інформаційну безпеку України», у якому, зокрема:

- а) уточнити чинне поняття інформаційної безпеки та шляхів її забезпечення в Україні, у т. ч. в кібернетичному просторі;
- б) визначити повноважний державний орган з питань управління та координації у сфері інформаційної безпеки України, а також органи державної влади, синхронізовано відповідальні за реалізацію державної політики за найбільш важливими напрямками забезпечення інформаційної безпеки (розвідка та системи моніторингу, зокрема в реальному часі; навігація і державна система точного часу; інформатизація та державні електронні інформаційні ресурси; засоби масової інформації та стратегічні комунікації; культура і мистецтво, книговидавництво, архіви та бібліотечна справа; безпека інформації, зокрема охорона та захист державних інформаційних ресурсів; захист персональних даних; базові інформаційні технології; наукове та кадрове забезпечення галузі тощо);
- в) визначити механізми взаємодії національних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України, а також порядок міжнародної співпраці у цій сфері;

■ внести зміни у Стратегію національної безпеки України, розглядаючи кібербезпеку у ній як складову інформаційної безпеки держави, а загрози інформаційній безпеці пов'язати із чинним визначенням інформаційної безпеки держави в Законі України;

■ чинні Стратегію кібербезпеки України та Доктрину інформаційної безпеки України доопрацювати з урахуванням внесених змін до Стратегії національної безпеки України та об'єднати в один документ;

■ привести структуру органів державної влади України у відповідність до прийнятих змін у вітчизняному інформаційному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Бегма В.М., Малінко В.П., Рубель К.В. Концептуальні підходи до визначення категоріально-понятійного апарату інформаційної безпеки України // Національна безпека: український вимір: щокв. наук. зб. ПНБ. – 2008. – Вип. 1–2 (20–21). – С. 81–86.
2. Марущак А.І. Щодо поняття «інформаційні ресурси держави» // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2009. – № 1. – С. 11–15.

3. Марущак А.І. Визначення об'єктів управління інформаційною безпекою держави // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2012. – № 2. – С. 34–39.
4. Словник основних термінів у галузі інформаційної безпеки держави у воєнній сфері / за заг. керівн. В.М. Телелима. – К. : НУОУ, 2012. – 54 с.
5. Військовий стандарт. Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення : ВСТ 01.004.004 – 2014 (01). [Чинний від 2014 – 02 – 27]. – К. : МОУ, 2014. – 24 с.
6. Попова Т.В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації : словник / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2016. – 416 с.
7. Сніцаренко П.М., Вещицький І.В. Витоки і сутність інформаційної безпеки України у воєнній сфері та проблемні питання її забезпечення // Національна безпека: український вимір : щокв. наук. зб. ПНБ. – 2009. – Вип. 5 (24). – С. 23–33.
8. Алещенко В.І., Сніцаренко П.М., Кливець В.В. Основні умови ефективного державного управління процесом забезпечення інформаційної безпеки України у воєнній сфері // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 4 (21). – С. 18–28.
9. Державний стандарт України. Захист інформації. Технічний захист інформації. Терміни та визначення: ДСТУ 3396.2-97 [Чинний від 1998 – 01 – 01]. – К. : Держстандарт України, 1997. – 15 с.
10. Нормативний документ. Термінологія в галузі захисту інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу: НД ТЗІ 1.1-003-99. – [Чинний від 1999 – 07 – 01]. – К. : ДСТСЗІ СБ України, 1999. – 20 с.
11. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09 січня 2007 р. № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
12. Словарь по кибернетике : св. 2000 ст. / под ред. В.С. Михалевича. – 2-е изд. – К. : Гл. ред. УСЭ им. М.П. Бажана, 1989. – 751 с.
13. Закон України «Про інформацію» від 13 січня 2011 р. № 2938-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
14. Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
15. Воройский Ф.С. Информатика. Энциклопедический словарь-справочник: Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2006. – 768 с.
16. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>
17. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» від 15 березня 2016 р. № 96/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://president.gov.ua>
18. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25 лютого 2017 р. № 47/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://president.gov.ua>

References

1. Begma, V.M., Malinko, V.P. & Rubel, K.V. (2008). Konceptualni pidchody do vyznatchennia kategorialno-poniatiinoho aparatu informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Conceptual going near determination category concept to the vehicle of informative safety of Ukraine]. *Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir – National Security: Ukrainian Dimension*, 1–2 (20-21), 81–86 [in Ukrainian].
2. Marushchak, A.I. (2009). Shchodo poniattia «informatsiini resursy derzhavy» [In relation to a concept “informative resources of the state”]. *Informatsiyna bezpeka liudyny, suspilstwa, derzhavy – Information Security of a Person, a Society, a State*, 1, 11–15 [in Ukrainian].
3. Marushchak, A.I. (2012). Vyznachennia obektiv upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy [Determination of objects of management the state informative safety]. *Informatsiyna bezpeka liudyny, suspilstwa, derzhavy – Information Security of a Person, a Society, a State*, 2, 34–39 [in Ukrainian].
4. Telelym, V.M. (Eds.). (2012). Slovyk osnovnykh terminiv u haluzi informatsiinoi bezpeky derzhavy u woienii sferi [A dictionary of basic terms is in industry of informative safety of the state in a military sphere]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].

5. Voiennyi standart. (2014). VST 01.004.004 – 2014 (01). Informatsiina bezpeka derzhavy u voiennoi sferi. Terminy ta vyznachennia [Military standart. VST 01.004.004 – 2014 (01). Informative safety of the state is in a military sphere. Terms and determinations]. Kyiv: MOU [in Ukrainian].
6. Popova, T.V. & Lipkan, V.A. (2016). *Stratehichni komunikatsii. Slovnyk [Strategic communications. Dictionary]*. Kyiv: FOP O.S. Lipkan [in Ukrainian].
7. Snitsarenko, P.M. & Veshchitskiy, I.V. (2009). Vytoky i sutnist informatsiinoi bezpeky Ukrainy u voiennoi sferi ta problemni pytannia yii zabezpechennia [Sources and essence of information safety of Ukraine in a military sphere and problem questions of its providing]. *Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir – National Security: Ukrainian Dimension*, 5 (24), 23–33 [in Ukrainian].
8. Aleshchenko, V.I., Snitsarenko, P.M. & Klyvets, V.V. (2011). Osnovni umovy efektyvnoho derzhavnogo upravlinnia protsesom zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy u voiennoi sferi [Basic terms of effective state administration of providing of informative safety of Ukraine a process are in a military sphere]. *Stratehichni priorityety – Strategic Priorities*, 4 (21), 18–28 [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi standart Ukrainy. (1997). DSTU 3396.2-97. Zahyst informatsii. Tehnichniy zahyst informatsii. Terminy ta vyznachennia [State standart of Ukraine. DSTU 3396.2-97. Defense of information. Technical defense of information. Terms and determinations]. Kyiv: Derzhstandart Ukrainy [in Ukrainian].
10. Normative document. (1999). ND TZI 1.1-003-99. Terminohia v haluzi zahystu informatsii v compyuternykh systemah vid nesanktsionovanoho dostupu [Terminology in branch for defense of information in the computer systems from an unauthorized division]. Kyiv: DSTSZI SB Ukrainy [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky» vid 09 sichnia 2007 r. № 537-V [Law of Ukraine “On the Basic Principles of the Information Society Development in Ukraine for 2007-2015” dated January 9, 2007 No. 537-V]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
12. Michalevich, V.S. (Eds.). (1989). Slovar po cybernetike [Dictionary on cybernetics]. Kyiv: Gl. red. USE im. M.P. Bazhana [in Russian].
13. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu» vid 13 sichnia 2011 r. № 2938-VI [Law of Ukraine “On Information” dated January 13, 2011 No. 2938-VI]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
14. Zakon Ukrainy «Pro telekomunikatsii» vid 18 lystopada 2003 r. № 1280-IV [Law of Ukraine “On Telecommunications” dated November 18, 2003 No. 1280-IV]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
15. Voroiyskiy, F.S. (2006). *Informatika. Entsyklopedicheskii slovar-spravochnik: vvedenie v sovremennyye informatsionnyye i telekommunikatsionnyye tehnologii v terminah i faktah [Informatics. An encyclopedic dictionary-reference book]*. Moscow: FIZMATLIT [in Russian].
16. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 26 travnia 2015 r. № 287/2015 [Decree of the President of Ukraine “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 “On the Strategy of National Security of Ukraine” dated May 26, 2015 No. 287/2015]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon5.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
17. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 roku «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy» vid 15 bereznia 2016 r. № 96/2016 [Decree of the President of Ukraine “On the decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine dated January 27, 2016 “On the Strategy of Cybersecurity of Ukraine” dated March 15, 2016 No. 96/2016]. (2016). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://president.gov.ua> [in Ukrainian].
18. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy» vid 25 liutoho 2017 r. № 47/2017 [Decree of the President of Ukraine “On the decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine dated December 29, 2016 “On the Doctrine of Information Security of Ukraine” of February 25, 2017 No. 47/2017]. (2017). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://president.gov.ua> [in Ukrainian].

ДИНАМІКА УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Іванов Максим Сергійович¹

У статті аналізується сучасний стан і загальна динаміка українсько-словацьких відносин, починаючи з 2014 р., зокрема, крізь призму виникнення нових загроз національній безпеці України. Проблематика розвитку міждержавних відносин, і зі Словацькою Республікою також, для України з огляду на події 2014 р. є надзвичайно актуальною в контексті захисту власних національних інтересів. Головною цінністю, яка сприяє формуванню й розвитку відносин між обома незалежними державами і суверенними народами протягом останніх десятиліть, залишається ідея добросусідства України та Словацької Республіки як держав-сусідів першого порядку. Сучасне українсько-словацьке співробітництво характеризується не лише спільністю історичної долі у зв'язку із тим, що обидві країни свого часу перебували в складі набагато більших федеративних утворень (ЧССР та СРСР), а й важливим стратегічним інтересом. Виходячи з того, що обидві держави є сусідами першого порядку, автор розглядає стан інституційного забезпечення співробітництва, а також тип міждержавних відносин, які згідно з гіпотезою є побудованими за принципом системи взаємодії в напрямі реалізації спільних стратегічних завдань. Основоположною цінністю і ключовим фактором збереження добрих відносин між Україною та Словацькою Республікою на сьогодні є зміцнення стабільності та безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи, особливо в контексті появи нових безпекових загроз і геополітичного напруження у світі. Спільність кордону, пошкваллення енергетичних та політичних відносин, відсутність серйозних суперечностей на зовнішньополітичному порядку денному, підтримка Словацькою Республікою внутрішньополітичних якісних перетворень у нашій країні – усе це робить актуальним аналіз та прогнозування динаміки українсько-словацьких міждержавних відносин на сучасному етапі.

Ключові слова: Словацька Республіка, національна безпека, національні інтереси України, зовнішня політика, українсько-словацькі відносини.

Ivanov Maksym

DYNAMICS OF THE UKRAINE-SLOVAK INTERGOVERNMENTAL RELATIONS AT THE MODERN STAGE

The article analyzes the current state and general dynamics of Ukrainian-Slovak relations starting from 2014, in particular, due to the prism of new threats to the national security of Ukraine. The issue of development of interstate relations for Ukraine in view of the events of 2014 is extremely relevant in the context of protecting Ukraine's national interests. The idea of good-neighborliness of Ukraine and the Slovak Republic as the first-level neighbors remains the main value that contributes to the formation and development of relations between this independent states and sovereign peoples over the last decades. Modern Ukrainian-Slovak cooperation is characterized not only by the commonality of the historical destiny due to the fact that insulting countries once were the parts of much larger federations (Czechoslovakia and the USSR), but also by an important strategic interest, based first of all on the fact that those states

¹ Науковий керівник – С. І. Мітряєва, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, радник при дирекції Національного інституту стратегічних досліджень.

are neighbors of the first level. In this regard, the author considers the state of institutional support for cooperation, as well as the type of interstate relations, which according to the hypothesis is built on the principle of an interaction in the direction of implementing common strategic objectives. The fundamental value and key factor in maintaining of good relations between Ukraine and the Slovak Republic is to strengthen stability and security in the region of Central and Eastern Europe, especially in the context of the emergence of new security threats and geopolitical tensions in the world. The commonality of the border, the revival of energy and political relations, the absence of serious contradictions on the foreign agenda and the support of the Slovak Republic of domestic reforms in Ukraine makes it relevant to analyze and forecast the dynamics of Ukrainian-Slovak intergovernmental relations at the present stage.

Keywords: Slovak Republic, national security, national interests of Ukraine, foreign policy, Ukrainian-Slovak relations.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика розвитку міждержавних відносин для України з огляду на події 2014 р. є надзвичайно актуальною в контексті захисту національних інтересів держави. Основною цінністю, яка сприяє формуванню й розвитку відносин між незалежними державами – Україною та Словацькою Республікою – і суверенними народами протягом останніх десятиліть, залишається ідея добросусідства між обома країнами як державами-сусідами першого порядку. Фактор збереження добрих відносин між Україною та Словацькою Республікою на сьогодні впливає на зміцнення стабільності та безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи, особливо в контексті появи нових безпекових загроз та геополітичного напруження у світі. Спільний кордон, поживалення енергетичних і політичних відносин, відсутність серйозних суперечностей на зовнішньополітичному порядку денному, підтримка Словацькою Республікою внутрішньополітичних якісних перетворень в Україні – усе це робить актуальним аналіз та прогнозування динаміки українсько-словацьких міждержавних відносин на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Динаміку українсько-словацьких відносин у різний час досліджували С. Віднянський [1], С. Мітряєва [2], Т. Сергієнко [3], А. Дулеба [4]. Ця тематика також активно висвітлювалася в публікаціях науковців Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), Інституту євроінтеграційних досліджень Ужгородського національного університету, а також у працях окремих дослідників. Зокрема, завідувач відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин НАН України, доктор історичних наук, професор С. Віднянський вважає, що «виходячи із

спільності національно-державних інтересів двох наших держав щодо інтеграції в об'єднану Європу та поглиблення добросусідських відносин, доцільною представляється розробка стратегічної концепції і довгострокового плану співробітництва України і Словацької Республіки в нових геополітичних умовах» [1]. Ця теза, вважаємо, і досі є актуальною.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Значна частина матеріалу, що стосується українсько-словацьких міждержавних відносин, датована в період між початком 2000-х та 2013 р. З огляду на важливість українсько-словацьких міждержавних відносин на сучасному етапі вважаємо за доцільне зробити короткий аналіз їх стану з 2014 р. й донині.

Постановка мети і завдання. Метою статті є напрацювання аналітичного матеріалу та вироблення прогнозу щодо динаміки українсько-словацьких міждержавних відносин у період з 2014 р. до сьогоднішнього часу.

Для виконання мети сформовано низку завдань:

- 1) дослідити стан відносин між обома країнами в контексті «стратегічне партнерство – інституційне забезпечення» упродовж означеного періоду;
- 2) зробити прогноз щодо подальшого стану й розвитку цих відносин;
- 3) напрацювати рекомендації, котрі могли б якісно позначитися на динаміці міждержавних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Для більш чіткої конкретизації результатів аналізу пропонуємо визначити категорії

забезпечення українсько-словацької співпраці, що будуть аналізуватися.

Операційні категорії:

- візити та зустрічі офіційних осіб;
- заяви та позиція офіційних осіб.

Інституційні категорії:

- міжпарламентські групи співпраці;
- рівень політико-економічного співробітництва;
- рівень транскордонної співпраці.

У цьому контексті пропонується провести аналіз на двох рівнях: 1) стратегічне партнерство (аналіз кількісно-якісної взаємодії); 2) інституційне забезпечення (наявний і потенційний аналіз ресурсів, що забезпечують цю взаємодію).

Операційні категорії забезпечення українсько-словацької співпраці. В сучасному українсько-словацькому сусідстві вбачаємо не лише спільність історичної долі, адже обидві країни колись були частинами набагато більших федеративних утворень (ЧССР та СРСР), а й важливий стратегічний інтерес, зумовлений тим, що обидві держави є сусідами першого порядку. Українсько-словацьке співробітництво, що значно активізувалося після подій 2014 р. через потреби вирішення ключових питань Європейського порядку денного, зокрема питання енергетичної безпеки України та Європи, на нашу думку, претендує на відносини стратегічного значення у регіоні Центрально-Східної Європи. Адже відсутність конфліктогенних чинників між країнами в політичному порядку денному (що, на жаль, присутнє в польсько-українському та угорсько-українському порядку денному та характеризується зростанням радикальних і націоналістичних тез щодо України загалом та суперечливих моментів сучасної співпраці та історичного минулого), а також взаємовигідне співробітництво та повне сприяння Словаччини в питаннях щодо енергетичної незалежності України, підтримки її економічних реформ та сприяння у вирішенні політичних проблем на високому рівні дає змогу характеризувати Словаччину як надійного партнера, що претендує на роль «адвоката» України в Європі.

Аналізуючи фактор поживлення двосторонніх відносин на стратегічному рівні, зазначимо, що за період 2014–2017 рр. інтерес Словачької Республіки до України був набагато більшим, ніж

за період 2010–2014 рр., коли українські високопосадовці частіше відвідували Братиславу, аніж словацькі – Київ [5]. Зокрема, за цей період було здійснено шість офіційних візитів Міністра закордонних справ Словаччини пана Мірослава Лайчака до України, проведено дві спільні зустрічі міністрів закордонних справ на рівні глав зовнішньополітичних відомств ЄС та Східного партнерства й у межах 53-ї Мюнхенської безпекової конференції. Це уможливило налагодження ефективного діалогу, і в питаннях щодо енергетичної співпраці включно, а також донесення позиції української сторони стосовно незаконної анексії Криму й ролі Російської Федерації в конфлікті на Донбасі та прийняття відповідних рішень міжнародною спільнотою щодо інструментарію та механізмів врегулювання цих питань [5].

Констатуємо значне поживлення та зростання інтересу з боку Словачької Республіки до України. Так, у 2015 р., вперше після 2009 р., до Києва було здійснено візит на рівні прем'єр-міністра Словаччини, у тому ж 2015-му – візит очільника Уряду України – до Братислави. Понад те, після 2010 р. вперше відбувся офіційний візит словацького президента до України. Ця подія сталась у 2015 р. у відповідь на візит Президента України, що проходив у 2014 р. Крім того, в 2017 р. проведено спільну зустріч у рамках участі в 71-й сесії Генеральної асамблеї ООН у м. Нью-Йорку (США), де було досягнуто домовленостей зміцнити взаємодію у питаннях встановлення спільного прикордонного та митного контролю на державному кордоні між обома країнами для посилення ефективності боротьби із нелегальною міграцією та контрабандою. Також висловлено позиції щодо Закону України «Про освіту», проголосованого Верховною Радою України у вересні 2017 р., що стало ефективним запобіжником у виникненні конфліктних питань, як було з Угорщиною [5].

Варто констатувати, що в 2017 р. саме на українсько-словацькому кордоні президенти обох держав взяли участь у символічній церемонії початку дії безвізового режиму з державами Шенгенської угоди для громадян України [5]. Словаччина стала гарантом енергетичної безпеки України, забезпечивши через свою територію т. зв. «малий реверс» газу через газопровід «Вояни – Ужгород», що дало змогу значно зменшити залежність України від прямих поставок російського газу [6].

Аналізуючи заяви словацьких високопосадовців щодо України, варто в першу чергу зазначити

політичне значення візиту словацької урядової делегації на чолі з прем'єр-міністром Робертом Фіцо до України в лютому 2015 р. Цей візит здійснено на фоні значного погіршення ситуації на сході України. Під час візиту була досягнута домовленість щодо подальшої підтримки територіальної цілісності України та допомоги в забезпеченні миру. Високий гість підтвердив намір Словаччини лобіювати інтереси України в процесі її інтеграції до ЄС та НАТО, а також захищати інтереси сусідньої країни в ОБСЄ згідно із нормами міжнародного права. Р. Фіцо також засвідчив намір Словаччини підтримувати Україну на Саміті в Ризі у 2016 р. щодо перспектив надання безвізового режиму, а також щодо визнання європейських перспектив України. Очільник словацького уряду проголосив намір не тільки підтримувати європейські прагнення України, а й допомагати в імplementації Угоди про асоціацію [7].

Словаччина була однією із перших серед найближчих сусідів, хто ратифікував Угоду. Сталося це у вересні-жовтні 2014 р. (Польща ратифікувала цю Угоду в листопаді-грудні 2014 – березні 2015 рр.; Угорщина – у листопаді-грудні 2014 р.; Румунія – у липні 2014 р.). Словаччина виступає послідовним партнером України в енергетичній співпраці, співробітництві в галузі реалізації спільних грантових проектів (у т. ч. за допомогою Норвезького фінансового механізму), бере участь в охороні державного кордону, культурній, транскордонній, гуманітарній співпраці (матеріально-технічне забезпечення військових, надання медпрепаратів, допомога в оздоровленні українських військовослужбовців; загальна сума проектів – 800 тис. євро) та є активним фасилітатором у цих сферах, що було підтверджено за останні роки успішною реалізацією більшості спільних проектів співпраці з боку Словаччини [8].

Також можемо констатувати вагому роль Словаччини у впровадженні реформ в Україні після подій 2014 р. – створено неформальну групу «словацьких радників» в українському Уряді, куди ввійшли, зокрема, і колишні урядовці, як-от Мікулаш Дзурінда та Іван Міклош, який є співголовою міжнародної групи радників [9].

Інституційні категорії забезпечення українсько-словацької співпраці характеризуватимемо за окремими рівнями, зазначеними вище.

Міжпарламентські групи співпраці. Співпраця на міжпарламентському рівні забезпечується

Депутатською групою Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків зі Словацькою Республікою і т. зв. «*Skupinoupriatel'stva s Ukrajinou*» (Групою дружби з Україною Народної Ради Словаччини), яка, зокрема, в особі голови групи Мікулаша Крайковича проявляє інтерес до налагодження дієвих механізмів співпраці з Україною [10].

На жаль, співпраця на рівні глав парламентів обох країн залишається «на паузі» – останній візит спікера Словацького парламенту до Києва відбувся в 2013 р., українського – взагалі у 2007 р., тому питання активізації рівня міжпарламентського співробітництва на високому рівні залишається актуальним [5].

Рівень політико-економічного співробітництва. Українсько-словацька співпраця базується на таких допоміжних інституціях, як Українсько-словацька міжурядова комісія з питань транскордонного співробітництва, засідання якої проходять щороку на території України та Словаччини, зокрема, останнє відбулось у листопаді 2017 р. на Шираві. Діє Українсько-словацька змішана комісія з питань економічного, промислового і науково-технічного співробітництва. Однак її засідання не проводились із 2012 р. Відновлення роботи цієї комісії планується на 2018 р. за результатами зустрічі Роберта Фіцо та Петра Порошенка в Брюсселі, що підкреслює стратегічний намір посилювати економічну складову двосторонньої співпраці, зокрема продовжити транспортування газу через Словаччину до України [11]. Також у цьому контексті діє Українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури, останнє засідання якої відбулось у березні 2017 р. у м. Братиславі.

За ініціативи Національного інституту стратегічних досліджень та Словацької асоціації зовнішньої політики з 2015 р. започатковано проведення Словацько-Українського Форуму. Форум слугує платформою для регулярних двосторонніх консультацій з актуальних питань словацько-українських відносин за участю представників органів державної влади, експертного середовища, громадських організацій та бізнес-спільнот обох країн. Сесії Форуму проводяться один раз на рік по чергово в Україні та Словаччині та є досить дієвою платформою публічної дипломатії у словацько-українських відносинах, адже за результатами засідань розробляються рекомендації для урядів Словаччини та України щодо актуальних питань співробітництва [12].

Деякі експерти характеризують відносини як т. зв. «медовий місяць» [13], особливо в частині виконання політичних домовленостей на високому рівні. Так, проект щодо диверсифікації поставок газу в Україну, або т. зв. «малий реверс», що був реалізований за повної підтримки словацького уряду і став значним досягненням Уряду України на шляху зменшення енергетичної залежності від Росії, є не лише політичним проектом. Від цього проекту Україна виграла політично, а Словаччина – економічно, зробивши його рентабельним. Спільним інтересом України та Словаччини є продовження транзиту російського газу в Західну Європу, що змушує дві країни виступати єдиним фронтом проти планів «Газпрому» переорієнтувати транзит газу в «Північний потік-2» [13].

Крім того, у рамках співробітництва між Україною та Вишеградською четвіркою Словаччина взяла під свій патронат співпрацю у сфері енергоефективності [14]. За сприяння проекту міжнародної технічної допомоги *SlovakAid* та Вишеградського фонду реалізується проект, який має на меті сприяти обміну досвідом між Словаччиною та Україною у сфері реформування енергетичного сектору, зокрема енергоефективності та відновлюваних видів енергії, імплементації законодавства і програм ЄС [14], а також ознайомлення з кращими практиками на місцях, наприклад, у вигляді Ярмарку успішних словацьких проектів у сфері енергоефективності та тренінгів для українських держслужбовців [13]. Після модернізації газогону «Вояни – Ужгород» його потужність із 1 березня 2015 р. становила 40 млн кубометрів на добу (або 14,5 млрд кубометрів у рік) [13].

Економічною та інвестиційною платформою є економічний Українсько-Словацький бізнесфорум, уперше проведений у 2016 р. в м. Кошице за ініціативи Американської торгової палати в партнерстві зі Словацько-Українською торговою палатою у рамках Днів України в Словаччині [15].

Офіційна Україна на території Словацької Республіки представлена на рівні Посольства України в Братиславі. Існує також Почесне консульство України у Вранові-над-Топльою. До 2014 р. функціонувало також Генеральне консульство у Пряшеві. Проте воно було ліквідоване, а його функції передані до Посольства в Братиславі. Це мало контroversійні наслідки. Адже консульська установа, діяльність якої було припинено, перебувала на близькій відстані до українського кордону, що, у свою чергу,

вочевидь ускладнило процес консульського обслуговування українських громадян, які потрапили у скрутне становище на кордоні чи прикордонних територіях, а також слугує перешкодою до інтенсивного українсько-словацького співробітництва, про що зазначали словацькі високопосадовці в Києві [10].

Офіційна Словаччина представлена на рівні Посольства Словацької Республіки у Києві. Існує також Генеральне консульство в м. Ужгороді, Почесні консульства у Великому Березному та Одесі. Про діяльність Почесного консульства в Донецьку наразі нічого не відомо, оскільки через бойові дії на сході України відсутні офіційні повідомлення з боку Словаччини щодо його роботи.

На жаль, у зв'язку з оптимізацією державних коштів у зовнішньополітичному відомстві України з 2014 р. вітчизняне МЗС було змушене ліквідувати деякі дипломатичні та консульські установи України за кордоном, що торкнулось і Словаччини, зокрема було закрито Генеральне консульство у Пряшеві [16].

Нині спостерігається певна диспропорція в дипломатичних зв'язках між країнами – переваги на боці дипломатичного представництва Словаччини в Україні, що може опосередковано підтверджувати інтерес Словаччини у розвитку та підтримці відносин з Україною. На території нашої країни працюють такі словацькі дипломатичні установи: одне посольство, одне генеральне консульство, два почесні консульства, натомість на території Словаччини діють одне українське посольство та одне почесне консульство. Відновлення діяльності генерального консульства у Пряшеві, а також активізація співробітництва на рівні посольства у сфері енергетичних питань могло би стати ключем до покращення дипломатичних зв'язків обох країн та слугувало б позитивним сигналом Братиславі до готовності підтримувати й розвивати таке співробітництво [10].

Рівень транскордонної співпраці. Транскордонна співпраця України та Словаччини на сьогодні є однією з найбільш динамічних серед аналогічних сфер співпраці з іншими західними країнами-сусідами. На словацько-українському кордоні (після перерви з 2014 р. з огляду на внутрішньополітичну ситуацію в Україні) щорічно проводяться Дні добросусідства. Між Закарпатською областю та Кошицьким і Пряшівським самоврядними краями укладено договори про співпрацю [17]. Фактично транскордонна

співпраця – єдина ланка між Україною та Словаччиною, передусім у галузі культури та економіки, а також у рамках реалізації спільних грантових транскордонних програм, кількість яких за останні чотири роки значно зросла у зв'язку із збільшенням фінансування з боку європейських інституцій та фінансування з боку Програми грантів Норвегії. За інформацією Посольства в Братиславі, на міжрегіональному рівні укладено близько 50 угод про співпрацю, партнерськими відносинами зв'язані 15 міст обох країн, у т. ч. і столиці – Київ та Братислава [17]. Крім того, встановлено контакти на рівні місцевих органів влади між усіма 8 краями Словаччини та 10 областями України шляхом підписання відповідних документів [17]. При цьому процес розширення та поглиблення міжрегіональних зв'язків постійно триває. У сфері транскордонного співробітництва важливим досягненням було внесення змін у 2011 р. в Угоду про місцевий прикордонний рух, наслідком чого стало введення безкоштовного порядку оформлення дозволів, а також збільшення термінів перебування громадян у прикордонних зонах із 30 до 90 днів [10].

ВИСНОВКИ

Як випливає з дослідження, українсько-словацька співпраця з 2014 р. значно активізувалася, йдеться передусім про сфери політичного та економічного співробітництва. Насамперед це стосується енергетичних питань, що становить на сьогодні основу співпраці обох країн та є ключовим пунктом на порядку денному, зокрема у зв'язку із транзитним статусом обох країн та ключовою роллю у енергетичній безпеці Європи, у т. ч. у зв'язку із планами Росії щодо будівництва «Північного потоку-2».

Залишається актуальним питання співпраці на рівні парламентів обох країн, адже саме парламент як вищий орган законодавчої влади може дати значний імпульс у розвитку та подальшій підтримці всіх процесів, пов'язаних із розширенням словацько-української співпраці. Фактично, виходячи зі значного зростання інтересу Словаччини до України впродовж останніх років, а також відсутності між країнами

значних суперечностей, наприклад, як конфлікт між Польщею та Україною щодо питань історичної пам'яті або загострення відносин з Угорщиною та Румунією на ґрунті Закону «Про освіту», Словаччина в перспективі претендує на політичну роль адвоката України у Європі з огляду на свій зростаючий політичний та економічний вплив у європейських та світових структурах. Саме Словаччина може стати ключем України до глибшої інтеграції до європейських та євроатлантичних структур.

Політичне значення такого співробітництва вже є доконаним фактом. Збереження й розвиток добросусідських відносин між обома країнами є запорукою більш ефективної та більш розвинутої держави Україна, а для Словаччини – це можливість отримання неформального політичного лідерства й можливості впливу на процеси на зовнішньополітичному порядку денному як у регіоні Центральної та Південно-Східної Європи, так і в європейських структурах. На жаль, у цьому контексті спостерігається відсутність паритетності у взаємному співробітництві: якщо з боку Словаччини інтерес є очевидним, то Україна проявляє досить пасивну позицію сторони, яка «не фасилітує, а отримує», що в жодному разі не сприяє динамічному розвитку цих відносин.

Тому активізація українсько-словацьких відносин на всіх рівнях є для нашої держави життєво важливим як щодо впровадження внутрішніх реформ, так і стосовно процесів європейської та євроатлантичної інтеграції. Проголошення Року Словаччини в Україні та затвердження Кабінетом Міністрів України заходів у зв'язку з цим, що мають на меті практичне поглиблення взаємної співпраці у ключових сферах, могло б бути дієвим меседжем щодо бажання вивести ці відносини на більш якісний рівень.

Перспективи подальших досліджень. Питання українсько-словацького співробітництва після 2014 р. є мало дослідженим, як у контексті політичного співробітництва, так і в контексті захисту життєво важливих інтересів України в безпековій сфері, зокрема у сферах інформаційної та енергетичної безпеки. Тому вважаємо за доцільне продовжувати наукові розвідки з цієї тематики, у т. ч. з питань, пов'язаних з іміджем України в Словаччині.

Список використаних джерел

1. Віднянський С.В. Українсько-словацькі відносини: здобутки і перспективи [Електронний ресурс] // Наук. вісник Дипломатичної академії України. – 2002. – № 7 (26). – Режим доступу : http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdau_2002_7_26.pdf
2. Мітряєва С.І. Україна – Словаччина: порядок денний взаємовідносин // Україна: безпековий вимір східного сусіда Словаччини / упорядн. Іво Самсон. – Братислава, 2011. – С. 14–18.
3. Сергієнко Т.С. Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століть) : монографія / Серія : «Studia Regionalistica», № 6 ; НДІ політичної регіоналістики ; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород : Карпати, 2012. – 274 с.
4. Дулеба А. Словацько-українські відносини після 1991 року // Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України : аналіт. оцінки / НІСД (Закарпат. філ.) ; Фонд ім. Ф. Еберта / ред. В.І. Андрейко. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2003. – 134 с.
5. Політичні відносини між Україною та Словаччиною [Електронний ресурс] / Посольство України в Словацькій Республіці. – 2017. – Режим доступу : <http://slovakia.mfa.gov.ua/ukraine-sk/diplomacy>
6. Президент України провів зустріч із Президентом Словацької Республіки [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України. – 2017. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrichiz-prezidentom-slovackoyi-41814>
7. Slovensko a Ukrajina prehlbuju bilateralne vzťahy [Електронний ресурс] // Парламентський кур'єр. – 2016. – Режим доступу : <http://www.parlamentnykurier.sk/kur238a239-15/3.pdf>
8. Україна та Словаччина зміцнюють транскордонну співпрацю [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – 2017. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250445490>
9. Україні потрібно досягти фіскальної консолідації – колишній міністр фінансів Словаччини [Електронний ресурс] // Кризовий медіа-центр. – 2015. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/ua/16252ivan-miklosh>
10. Інтенсивність зв'язків України та Словаччини потребує відновлення Генконсульства України в Пряшеві, – парламентарі Словаччини [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – 2017. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250422531>
11. Президент України зустрівся з Прем'єр-міністром Словацької Республіки [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України. – 2017. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsyaz-premyer-ministrom-slovackoyi-44646>
12. В НІСД відбувся III Українсько-Словацький Форум [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2017. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2819/>
13. Воротнюк М. Аудит зовнішньої політики. Словаччина: погляд на Україну крізь російські окуляри. Інститут світової політики [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2016. – Режим доступу : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/07/14/7051829/view_print/
14. Ukrajinsko-slovensky vzťahy cez prizmu predsednictva SR v Rade EU [Електронний ресурс] // Парламентський кур'єр. – 2016. – Режим доступу : <http://www.parlamentnykurier.sk/kur250a251-16/6.pdf>
15. Slovensko-ukrajinsky forum 2016 ma podporit ekonomicku spolupracu [Електронний ресурс] // TERAZ Regiynu. – 2016. – Режим доступу : <http://www.teraz.sk/regiony/slovensko-ukrajinskeforum-2016-ma-po/191842-clanok.html>
16. Україна закриває 9 своїх консульств, 4 з них – в країнах ЄС [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2016. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/5/7027484/>
17. Міжрегіональне співробітництво України та Словаччини [Електронний ресурс] / Посольство України в Словаччині. – 2017. – Режим доступу : <http://slovakia.mfa.gov.ua/ukraine-sk/regions>

References

1. Vidnianskyi, S.V. (2002). Ukrainsko-slovatski vidnosyny: zdotky i perspektyvy [Ukrainian-Slovak relations: achievements and prospects]. *Naykovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 7 (26). irbisnbuv.gov.ua. Retrieved from http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdau_2002_7_26.pdf [in Ukrainian].
2. Mytriaieva, S.I. (2011). Ukraine – Slovachchyna: poriadok denni vzaemovidosyn [Ukraine-Slovakia: An Agenda for relations]. In: *Ukraina: bezpekovyi vymir skhidnoho susida Slovachchyny – Ukraine: security dimension of the eastern neighbor of Slovakia*. Bratislava [in Ukrainian].

3. Serhienko, T.S. (2012). Ukrainsko-slovatski vidnosyny: formuvannia systemy mizhderzhavnoho spivrobitnytstva (90-ti roky XX – pochatok XXI stolit) [Ukrainian-Slovak relations: the formation of a system of inter-state cooperation (90s of the XXth – the beginning of the 21st centuries)]. *Studia Regionalistica – Studia Regionalistica*, 6. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
4. Duleba, A. (2003). *Slovatsko-ukrainsky vidnosyny pisla 1991 roku [Slovak-Ukrainian relations after 1991]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo V. Padiaka [in Ukrainian].
5. Politychni vidnosyny mizh Ukrainoiu ta Slovachchynoiu [Political relations between Ukraine and Slovakia]. (2017). *slovakia.mfa.gov.ua*. Retrieved from <http://slovakia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sk/diplomacy> [in Ukrainian].
6. Prezydent Ukrainy proviv zustrich iz Prezydentom Slovatskoi Respubliki [The President of Ukraine met with the President of the Slovak Republic]. (2017). *www.president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrichiz-prezidentom-slovackoyi-41814> [in Ukrainian].
7. Slovensko a Ukrajina prehľbuju bilaterálne vzťahy [Slovakia and Ukraine are deepening bilateral relations]. (2016). *www.parlamentnykurier.sk*. Retrieved from <http://www.parlamentnykurier.sk/kur238a239-15/3.pdf> [in Slovak].
8. Ukraina ta Slovachchyna zmitsniuiut transkordonnu spivpratsiu [Ukraine and Slovakia are strengthening their cross-border cooperation]. (2017). *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250445490> [in Ukrainian].
9. Ukraini potribno dosiahty fiskalnoi konsolidatsii – kolyshniy ministr finansiv Slovachchyny [Ukraine needs to achieve fiscal consolidation – former Finance Minister of Slovakia]. (2015). *uacrisis.org*. Retrieved from <http://uacrisis.org/ua/16252ivan-miklosh> [in Ukrainian].
10. Intensyvniat zviazkyv Ukrainy ta Slovachchyny potrebuie vidnovlennia Henkonsulstva Ukrainy v Priashevi. [The intensification of the ties between Ukraine and Slovakia requires the restoration of the Consulate General of Ukraine in Pryashiv]. (2017). *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250422531> [in Ukrainian].
11. Prezydent Ukrainy zustrivsia z Premier-ministrom Slovatskoi Respubliki [The President of Ukraine met with the Prime Minister of the Slovak Republic]. (2017). *www.president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsia-z-premyer-ministrom-slovackoyi-44646> [in Ukrainian].
12. V NISD vidbusvia III Ukrainsko-Slovatskyi Forum [The NISS hosted the 3rd Ukrainian-Slovak Forum]. (2017). Kyiv: National institute for strategic studies. *www.niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2819/> [in Ukrainian].
13. Vorotniuk, V. (2016). Audyt zovnishnoi polityky. Slovacchyna: pohliad na Ukrainu kriz rosiiski okuliary. Instytut svitovoi polityky [Foreign Policy Audit. Slovakia: A look at Ukraine through Russian glasses. Institute of World Politics]. *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/07/14/7051829/view_print/ [in Ukrainian].
14. Ukrajinsko-slovensky vzťahy cez prizmu predsednictva SR v Rade EU [Ukrainian-Slovak Relations through the Presidium of the SR Presidency in the EU Council]. (2016). *www.parlamentnykurier.sk*. Retrieved from <http://www.parlamentnykurier.sk/kur250a251-16/6.pdf> [in Slovak].
15. Slovensko-ukrajinsky forum 2016 ma podporit ekonomicku spolupracu [The Slovak-Ukrainian Forum 2016 is supposed to support economic co-operation]. (2016). *www.teraz.sk*. Retrieved from <http://www.teraz.sk/regiony/slovensko-ukrajinskeforum-2016-ma-po/191842-clanok.html> [in Slovak].
16. Ukraina zakryvaie 9 svoikh konsulstv, 4 z nykh – v krainakh YeS [Ukraine closes 9 of its consulates, 4 of them – in EU countries]. (2016). *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/5/7027484/> [in Ukrainian].
17. Mizhrehionalne spivrobitnytstvo Ukrainy ta Slovachchyny [Interregional cooperation between Ukraine and Slovakia]. (2017). *slovakia.mfa.gov.ua*. Retrieved from <http://slovakia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sk/regions> [in Ukrainian].

УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКИЙ РАКЕТНО-КОСМІЧНИЙ КОМПЛЕКС «ЦИКЛОН-4М»: ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ ТА ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Горбулін Володимир Павлович,
доктор технічних наук, професор, академік НАН України

Шеховцов Володимир Степанович,
доктор технічних наук, старший науковий співробітник

Шевцов Анатолій Іванович,
доктор технічних наук, професор

Розглянуто основні складники бізнес-плану проекту створення українсько-канадського ракетно-космічного комплексу (РКК) «Циклон-4М». Зазначено, що метою проекту є створення приватного ракетно-космічного комплексу без державного фінансування його реалізації Україною та Канадою. Проект фінансуватиметься власними коштами приватної американської компанії *Maritime Launch Services Ltd. (MLS)* із використанням фінансових інвестицій, отриманих із комерційних джерел. Наведено результати аналізу попиту на комерційному світовому ринку пускових послуг у сегменті запуску космічних апаратів (КА) на сонячно-синхронні (ССО) та навколоземні низькоорбітальні орбіти (ННО). Відзначено зростаючий попит на пускові послуги в цьому сегменті. За оцінками компанії *MLS*, рентабельність проекту може бути забезпечена при проведенні не менше восьми успішних комерційних запусків КА щорічно. Схарактеризовано відмінність ракети-носія (РН) комплексу від існуючих. Зокрема, РН «Циклон-4М» створюватиметься із використанням раніше відпрацьованих основних систем ракет-носіїв «Зеніт», «Циклон» та «Днепр», у які свого часу вкладено десятки мільярдів доларів, інноваційний потенціал вітчизняної ракетно-космічної галузі та інших країн. Кожна із систем, що використовуватиметься, пройшла повний цикл наземного та льотного відпрацювання. Такий підхід сприятиме значному скороченню витрат на створення РН та підвищенню її польотної надійності. Зазначено, що РН «Циклон-4М» матиме спроможність забезпечувати кластерне виведення КА одним запуском на кілька орбіт призначення. Передбачено перехід ракети-носія на повністю екологічно чисті компоненти палива. Наведено результати робіт компанії *MLS* з підготовки до будівництва космодрому. Показано, що найбільш раціональним місцем його розташування є місцевість неподалік від містечка Кансо (територія графства Гайсборо) у провінції Нова Шотландія, що в Канаді. Розташування космодрому в цій місцевості дасть змогу транспортувати до космодрому ракети-носії та космічні апарати з незначними витратами й забезпечити мінімальні наслідки у разі

можливих аварійних запусків. Місце розташування космодрому попередньо узгоджено з муніципальними та федеральними органами влади Канади. Зазначено, що початок робіт із будівництва космодрому попередньо заплановано на I півріччя 2018 р.

Ключові слова: ракетно-космічний комплекс, гібридна ракета-носіє «Цилон-4М», космодром, космічний ринок пускових послуг, бізнес-проект.

Horbulin Volodymyr, Shekhovtsov Volodymyr, Shevtsov Anatolii

UKRAINIAN-CANADIAN CYCLONE-4M SPACE LAUNCH SYSTEM: WAYS OF PRODUCTION AND EXPECTED RESULTS

The basic business plan components for the project of creating Ukrainian-Canadian Cyclone-4M SLS were studied. It was noted that the goal of the project is to create a private space launch system without governmental funding from Ukraine and Canada. The American company Maritime Launch Services Ltd. (MLS) is to provide its own funds as well as financial investments from commercial sources for the project. The results of analyzing the demand in the world market of launch services in the segment of injection of spacecraft into sun-synchronous orbits (SSO) and low-earth orbits (LEO) were given. The increased demand for launch services in this segment was mentioned. According to assessment carried out by MLS, the profitability of the project can be achieved if no less than eight successful commercial launches of spacecraft are to be performed annually. The launch vehicle was distinguished from the other existing systems: Cyclone-4M LV is to be made on the basis of the main launch vehicles Zenith, Cyclone, and Dnepr previously developed. Millions of dollars were spent to develop these LV and innovative capabilities of the native and foreign space industries were invested in them. Each of these systems underwent the entire cycle of ground and flight testing. This approach will facilitate the significant reduction of expenses for LV development and increase its flight reliability. It was noted that Cyclone-4M LV is capable of performing cluster injection of spacecraft into several destination orbits by one launch. The entirely environmentally friendly fuel components are expected to be used with the LV. The results of MLS preparation activities for the launch site construction were presented. It was shown that the most reasonable placement of a launch site is an area near Canso city (Guysborough County) in the Nova Scotia, is one of Canada's provinces. This location of the launch site will permit to transport launch vehicles and spacecraft to the launch site at small expenses as well as to suffer minimal consequences in the event of possible launch accidents. The launch site location was preliminarily agreed with the municipal and federal authorities of Canada. It was noted that the construction of the launch site was planned to start in the first half of 2018.

Keywords: space launch system, Cyclone-4M hybrid launch vehicle, launch site, space launch service market, business plan.

З огляду на прийнятий стратегічний курс переорієнтації діяльності космічної галузі України, її підприємства нарощують обсяги співпраці з іноземними країнами [1–4]. Так, у 2017 р. ДП «КБ «Південне» та ДП «ВО «Південмашзавод» відновлено участь в експлуатації відомого міжнародного ракетно-космічного комплексу «Морський старт». У тому ж році підписано контракт на виробництво та постачання 12 ракет-носієв серії «Зеніт» для використання у програмах «Морський старт» та «Наземний старт» (сьогодні дві перші РН «Зеніт» перебувають на стадії виготовлення). Продовжено співпрацю з американською ком-

панією *Orbital ATK*. На 2018 р. заплановано виготовлення чотирьох основних конструкцій першого ступеня (ОКПС) ракети-носія «Антарес»¹. Опрацьовано плани нового контракту на виготовлення ще 12 ОКПС. Продовжено постачання маршових двигунів четвертого ступеня для європейської ракети-носія «Вега». Укладено контракт із європейською стороною на постачання ще 20 таких двигунів до 2020 р. Протягом 2017 р. здійснено п'ять успішних запусків

¹ В рамках укладеного в 2008 р. контракту на постачання 14 основних конструкцій першого ступеня для ракети-носія «Антарес». Десять із них відвантажено.

ракет-носіїв, у створенні яких активну участь брали ДП «КБ «Південне»² та ДП «ВО «Південмаш».

Розгорнуто роботи з розробки проекту зі створення українсько-канадського ракетно-космічного комплексу «Циклон-4М». На протвугу іншим, проект зі створення комплексу «Циклон-4М» має відмінності принципового характеру, серед яких: ракета-носієв «Циклон-М», що створюватиметься виключно вітчизняними організаціями та підприємствами; забезпечення мінімальної вартості й високої польотної надійності носія за рахунок використання у його складі відпрацьованих основних систем попередніх версій вітчизняних ракет-носіїв; використання РН «Циклон-4М» для надання пускових послуг на світовому комерційному ринку в конкретному сегменті навколоземних орбіт та ін.

Складники бізнес-плану проекту. Метою проекту є створення приватного українсько-канадського комерційного РКК «Циклон-4М» без державного фінансування його реалізації Україною та Канадою. Основні учасники проекту: з боку України – ДП «КБ «Південне», ДП «ВО «Південмаш», ПАТ «Хартрон»; з боку Канади – приватна американська компанія *Maritime Launch Services Ltd. (MLS)*. Проект фінансуватиметься компанією *MLS* власними коштами із використанням фінансових інвестицій, отриманих із комерційних джерел. Організаційно-технічна та фінансова схеми забезпечення проведення робіт мають відповідати схемам створення та експлуатації американо-українського ракетно-космічного комплексу «Антарес». Рентабельність проекту забезпечуватиметься за рахунок не менше восьми успішних комерційних запусків КА на сонячно-синхронні та навколоземні й низькоорбітальні орбіти щорічно, а мінімальна вартість і висока вірогідність польотної надійності ракети-носія – за рахунок використання при створенні РН «Циклон-4М» відпрацьованих основних систем попередніх версій ракети-носія. При визначенні місця роз-

ташування космодрому враховуватимуться вигоди із забезпечення транспортування до нього ракет-носіїв та космічних апаратів, а також щодо мінімізації наслідків у разі аварійних запусків.

Організаційно-технічні заходи. У серпні 2016 р. за ініціативою ДП «КБ «Південне» Державне космічне агентство України (ДКАУ) затвердило «Рішення про порядок подальших робіт з пошуку нових місць базування ракетно-космічного комплексу типу «Циклон-4». На виконання цього рішення КБ «Південне» було визначено обрис гібридної РН «Циклон-4М», яка відповідає потребам сучасного світового комерційного ринку в сегменті запусків космічних апаратів на сонячно-синхронні³ та навколоземні низькоорбітальні орбіти і забезпечує запуск КА як на одну, так і на кілька базових орбіт. Передбачено повний перехід носія на екологічно чисті компоненти палива, а також його виробництво підприємствами та організаціями виключно української кооперації. За результатами робіт ДП «КБ «Південне» та ДП «ВО «Південмашзавод» запропонувало американській компанії *MLS* створити в Канаді космодром для запуску космічних апаратів на сонячно-синхронні та навколоземні низькоорбітальні орбіти з використанням РН «Циклон-4М».

У листопаді 2017 р. Державним космічним агентством України та Канадським космічним агентством у рамках роботи канадсько-українського «круглого столу» обговорено питання українсько-канадського співробітництва в авіаційній⁴ і космічній сферах. За результатами засідання підписано Меморандум про взаєморозуміння у сфері досліджень і використання космічного простору в мирних цілях, який визначив нові перспективи у взаємовигідній співпраці, насамперед у сфері спільного створення ракетно-космічного комплексу «Циклон-4М».

Основні тенденції і попит на світовому ринку пускових послуг. Домінуючою тенденцією, як і в попереднє десятиліття, є зменшення габаритів і маси електронної апаратури КА, що зумовило значне (у багатьох випадках – в рази) зниження їхніх габаритів і маси. У той же час

² За оцінкою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, ДП «КБ «Південне» визнано в 2017 р. одним із п'яти найкращих державних підприємств за рівнем прибутковості (порівняно із 2016 р. збільшено обсяг укладених договорів на проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) на 25,6 %; обсяг реалізованої продукції збільшився на 23,1 %; загальний обсяг виконаних робіт зріс на 30 %). У цьому ж році НДДКР профінансовано за контрактами з іноземними компаніями на 97,7 %, із держбюджету – 2,3 %. У державний бюджет і цільові фонди ДП «КБ «Південне» перерахувало близько 484 млн грн, а з державного бюджету отримало 43,7 млн грн. Тобто до бюджету перераховано в 11 разів більше, ніж отримано від держави на проведення робіт. ДП «КБ «Південне» профінансувало підприємства української кооперації на суму 950 млн грн.

³ Сонячно-синхронна орбіта – геоцентрична орбіта з параметрами, за яких КА, що перебуває на ній, проходить над будь-якою точкою земної поверхні приблизно в один і той же її сонячний час. Такі орбіти є найбільш сприятливими для супутників дистанційного зондування Землі та метеоспостереження.

⁴ Зокрема, йшлося про питання будівництва літака Ан-132, який комплектується двигунами компанії *Pratt & Whitney Canada*.

темпи створення легких РН та ракет-носіїв середнього класу, призначених для запуску КА на ССО і ННО, поки-що не відповідають попиту комерційного ринку пускових послуг. Як наслідок, у період 2000–2010 рр. для запуску космічних апаратів легкого і середнього класу використовувалися потужні ракети-носії, такі як «Протон-М», «Союз-У» і «Союз-ФГ», «Союз-2», *Ariane 5 ECA*, *Atlas V*, *Delta IV*, «Днепр» та інші (більше 20 типів РН). Аналіз статистичних даних щодо запусків КА в цей період засвідчує, що більшість космічних апаратів (80 %) було виведено в режимі групового запуску; частка запусків РН з одним КА становить лише 20 %. Тобто групове виведення космічних апаратів у район однієї базової орбіти вже у той час стало масовим явищем. Черговим кроком у вдосконаленні ракет-носіїв, який підвищить їхню конкурентоспроможність, є надання РН змоги виведення одним запуском угруповань КА на кілька базових орбіт.

Другою, не менш важливою тенденцією, є активізація досліджень і робіт із підвищення якості й надійності ракет-носіїв. Поки що забезпечення цих характеристик далеко не найкраще. Так, у 2016 р. не було встановлено причини вибуху РН *Falcon 9* та позаштатної ситуації російського транспортного КА «Прогресс МС-24». Аварійні запуски китайських ракет-носіїв навіть призвели до переносу строків реалізації місячних і пілотованих програм КНР. У подальшому якість і надійність РН значно впливатиме як на їхню конкурентоспроможність, так і на вартість страхування запусків: відповідно до оприлюднених статистичних даних, вартість страхування запусків РН «Протон», *Ariane 5 ECA* та *Falcon 9* становить 12 %, 3–4 % і 4,5 % відповідно.

За прогнозними оцінками, в період 2018–2027 рр. світовий ринок надання пускових послуг у сегменті запусків КА на ССО і ННО має всі ознаки подальшого нарощування попиту. Так, у наступні роки компаніями США, Європи, Росії, Китаю, Індії, Японії та іншими планується створення низькоорбітальних космічних угруповань із загальною кількістю більше 1400 космічних апаратів, у т. ч. КА компаній *One Web Extrema* – 882 од., *Skybox* – 24 од., *Iridium Nest* – 72 од., *Satellgie* – 300 од., *BlackSky* – 60 од.⁵ Окрему увагу слід звернути на плани американської компанії *SpaceX* із виведення 12 тис. космічних апаратів на орбіти призначення для

⁵ Розподіл КА здійснено завдяки матеріалам консалтингової компанії *Euroconsult* (Франція), базі даних *Space Trak* компанії *Seradata* (Велика Британія) та базі даних ДП «КБ «Південне».

створення системи швидкісного низькоорбітального інтернету⁶.

Значна частина цих КА – комерційні, що створює сприятливі умови для експлуатації РКК «Циклон-4М» у ринковому середовищі. Проте конкуренція в сегменті ринку запуску КА на ССО і ННО зростатиме. Уже сьогодні певну загрозу для РН «Циклон-4М» становлять ракети-носії *Falcon 9*, «Союз СТ», *Ariane 62*, *H-IIA*, «Ангара-1.2», *PSLA*, *Long March 6* та ін. У той же час результати аналізу наявних індикативних планів щодо запуску КА на ССО і ННО, а також незаконтрагованих і вільних від конкуренції космічних апаратів показують, що в цьому сегменті ринку в найближчій і середньостроковій перспективі РКК «Циклон-4М» може претендувати на проведення 10–12 комерційних запусків космічних апаратів щорічно.

Вплив діяльності компанії SpaceX. Найбільш серйозним конкурентом є американська РН *Falcon 9*, яка спроможна запускати ракету-носій з поверненням першого ступеня на Землю. Однак компанія *SpaceX* виконує в основному замовлення *NASA* та ВПС США. Крім того, вона планує використовувати РН *Falcon 9* для створення власного космічного угруповання зі значною кількістю низькоорбітальних космічних апаратів. Створення такого угруповання потребуватиме тривалого часу. В таких умовах навряд чи *SpaceX* зробить ставку на виконання комерційних запусків інших КА. Якщо ж усе-таки це відбудеться, основним питанням стане економічна доцільність використання РН із поверненням першого ступеня на Землю.

Заявлене компанією зниження вартості кожного запуску КА в 30 % при використанні такої ракети-носія поки що викликає сумніви. Повернення першого ступеня має свою ціну, адже РН необхідно оснащувати додатковим обладнанням, вводити зміни в систему управління та заправляти носій більшими обсягами палива, що знижує корисне навантаження. Ступінь, який планують до чергового використання, необхідно відремонтувати та надати відповідний сертифікат придатності до польоту.

⁶ Система швидкісного низькоорбітального інтернету створюється компанією *SpaceX* у рамках проекту *Starlink*. Вартість проекту складає близько 50 млрд дол. США. Система має налічувати 12 тис. супутників, за допомогою яких інтернетом буде забезпечено будь-яку точку Землі. На висотах 1,1–1,3 тис. км працюватиме 4 тис. супутників. Ще 7 тис. апаратів будуть виведені на орбіту висотою не менше 346 км. Система забезпечуватиме сигнал з мінімальною затримкою 25–35 мс замість існуючих 600 мс, а також підтримуватиме стабільну швидкість з'єднання ~ 1 Гбіт/сек.

Однак нині ясної відповіді немає, скільки перезапусків буде витримувати такий ступінь і який термін для його обслуговування знадобиться щоразу.

Показово, що після аналізу обсягів робіт над першими ступенями, що повернулися на Землю, компанія *SpaceX* заявила про перевищення економічності їх повторних запусків. У 2016 р. було заявлено, що запуск РН *Falcon 9* з поверненням першого ступеня буде дешевше лише на 10 % від оригінальної вартості, а не на 30 %, як планувалося раніше. За оцінками вітчизняних експертів, економічна доцільність запусків космічних апаратів з поверненням першого ступеня може бути забезпечена при проведенні не менш як 50 запусків, наприклад, при створенні *SpaceX* швидкісного низькоорбітального інтернету.

Незважаючи на наведене, компанія *SpaceX*, з огляду на нарощування обсягів її діяльності, залишатиметься серйозним конкурентом. Так, *SpaceX* планує вже у 2018 р. здійснити 30 космічних запусків РН, через рік-другий кількість запусків з використанням ракет-носіїв *Falcon 9* та потужних носіїв *Falcon Heavy* має зрости вдвічі. У разі реалізації планів економічні характеристики запусків КА з поверненням першого ступеня РН можуть покращитися. Однак слід зазначити, що виконання таких масштабних планів потребує створення потужної високовартісної інфраструктури⁷ та часу, які на сьогодні не визначено.

Гібридна ракета-носіїв «Циклон-4М». На відміну від інших ракет-носіїв, «Циклон-4М» створюється з використанням відпрацьованих свого часу основних систем РН «Зеніт», «Циклон», «Днепр». Це конструкції першого ступеня РН «Зеніт», маршового двигуна другого ступеня цієї РН, третього ступеня РН «Циклон»⁸. Саме в цьому сенс гібридності носія.

⁷ Компанія *SpaceX* має намір створити власну інфраструктуру на площі 27 га недалеко від діючого на мисі Канаверал туристичного центру. Тут планується побудова, зокрема, башти для управління та ангару, в якому буде провадитися робота з відновлення перших ступенів РН для повторного їх використання, збірка та підготовка РН до запусків. Заявка щодо створення такої інфраструктури надіслана компанією до *NASA*. Поки що передбачено лише публічне обговорення цього масштабного проекту.

⁸ Третій ступінь РН «Циклон-4» було створено в рамках українсько-бразильського проекту відповідно до Договору про довгострокове співробітництво з використання РН «Циклон-4» на пусковому центрі «Алкантара». У 2015 р. Бразилія з економічно-політичних причин (у т. ч. через вплив Росії) в односторонньому порядку денонсувала цей договір. Ступінь готовності третього ступеня РН «Циклон-4» на момент денонсації договору перевищував 80 %.

У створення перелічених РН вкладено мільярди доларів, інноваційний потенціал вітчизняної ракетно-космічної галузі та галузей інших країн. Кожна із РН пройшла цикл наземного та льотно-конструкторського відпрацювання, підготовку до серійного виробництва та ін. З використанням цих ракет-носіїв проведено чисельні запуски космічних апаратів. Тільки за період 1991–2017 рр. було проведено 145 запусків, включно за допомогою ракет-носіїв типу «Зеніт» – 69, «Циклон» – 47, «Днепр» – 22. Надійність РН «Днепр» підтверджено 160 запусками її аналогів (міжконтинентальних ракет). Можна стверджувати, що створена таким чином гібридна РН «Циклон-4М» матиме високу надійність, що сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності на комерційному ринку пускових послуг (з урахуванням очікуваної надійності перший запуск РН «Циклон-4М» з канадського космодрому планується проводити з комерційним космічним апаратом на борту).

На першому ступені РН «Циклон-4М» використовуватиметься екологічно чиста паливна пара – гас + зріджений кисень, на другому – несиметричний диметилгідрозин + азотний тетроксид (як у попередніх модифікаціях РН «Циклон»).

Двигун другого ступеня РД-861К РН «Циклон-4М» спроможний вмикатися п'ять разів, що створює можливість кластерного виведення КА одним запуском носія на кілька орбіт призначення. Для забезпечення підвищеної надійності роботи двигун РД-861К пройшов додаткове наземне випробування: було відпрацьовано більш ніж потрібний ресурс за тривалості роботи та за кількістю вмикань (1362 с та 11 вмикань).

ДП «КБ «Південне» та ВО «Південмаш» мають забезпечити серійне виробництво двигуна РД-870 першого ступеня РН «Циклон-4М» з використанням базової конструкції двигуна другого ступеня РН «Зеніт». За оцінками фахівців, при такому підході серійне виробництво двигуна РД-870 може бути забезпечено із витратами утричі меншими, ніж за розробки та серійного виробництва нового. Одночасно розпочато роботи зі створення більш потужного двигуна РД-809 для другого ступеня РН «Циклон-4М» з використанням паливної пари – гас + зріджений кисень [5–6]. Оснащення РН таким двигуном дасть змогу створити повністю екологічно чистий носій і підвищити

його енергетичні можливості (до 4 т корисного вантажу на навколосезонну орбіту)⁹.

Ракета-носій «Циклон-4М» дозволяє виводити на сонячно-синхронні орбіти 3500–3000 кг корисних вантажів на висоту 450–1000 км; на навколосезонні орбіти – 3700–3000 кг на висоту 400–1200 км при нахилі орбіт 87,4–87,9°; на орбіту Міжнародної космічної станції (висота 415 км) – 3700 кг.

Підготовка до будівництва космодрому. Компанією *Maritime Launch Services Ltd.* проведено вибір місця розташування космодрому, яке відповідає зазначеним вище вимогам. Попередньо розглядалися 14 варіантів місцерозташування: у Канаді, США та Мексиці. Визначено, що найбільш раціональним є спорудження космодрому недалеко від містечка Кансо на території графства Гайсборо у канадській провінції Нова Шотландія¹⁰ [7]. Таке розташування дозволить із незначними витратами транспортувати до космодрому ракети-носії та космічні апарати й забезпечить мінімальні наслідки у разі можливих аварійних запусків (космодром розташовуватиметься у малонаселеній провінції та відносно далеко від крупних населених пунктів). Усі питання щодо розташування космодрому попередньо узгоджені з муніципальними та федеральними органами влади Канади. Вартість будівництва об'єкта прогнозується в обсязі ~150 млн дол. США.

Слід зазначити, що пропозиція *MLS* щодо розташування космодрому у Новій Шотландії не була єдиною. Свого часу канадсько-американський консорціум *PlanetSpace* також мав наміри побудувати стартовий майданчик у цій місцевості, проте не отримав інвестиції від *NASA* на його будівництво. Єдиний космодром

⁹ Створення повністю екологічно чистої ракети-носія сформує умови для підготовки нових пропозицій із розробки ракетно-космічних комплексів в інших країнах світу, наприклад, в Австралії. До речі, ДКАУ в березні поточного року запропонувало відповідним структурам Австралії розробити проект будівництва космодрому на її території, недалеко від авіабази Кертін в окрузі Кімберлі (Західна Австралія). Реалізація проекту потребуватиме виділення земельної ділянки площею 5–7 тис. кв. км. Обсяг первинних інвестицій для проведення досліджень щодо будівництва космодрому – 500 тис. дол. США. Космодром може стати основним пусковим майданчиком Азії, який обслуговуватиме комерційні запуски для регіональних партнерів Австралії – Японії, Сінгапуру, Південної Кореї та Індонезії.

¹⁰ Графство Гайсборо з півдня омивається Атлантичним океаном, а з північного сходу – водами затоки Чедобакта і протоки Кансо, яка відділяє територію півострова від острова Кейп-Бретон. Для потреб статистичної служби Канади прийнято статус Кансо як містечка з оригінальною назвою *Canso*.

Форт Черчілль, що існував у Канаді, з якого було здійснено більш ніж 3500 суборбітальних запусків, було закрито в 1985 р.

Будівництво космодрому поблизу Кансо планується доручити потужній канадській будівельній компанії *Lindsay Konstruktion*.

За попередніми оцінками, українські підприємства можуть постачати до Канади РН «Циклон-4М» приблизно через кожні 29 днів. Тобто потенційно з космодрому може здійснюватися 11–12 запусків космічних апаратів щорічно. За оцінками експертів *MLS*, для забезпечення прийнятної рівня рентабельності проекту поки що достатньо 8 успішних комерційних запусків ракети-носія.

Як зазначив керівник *MLS*, на поточний час є попередня домовленість із потенційними замовниками про оплату 400 млн канадських доларів за майбутні пускові послуги. Інтерес до проекту проявляють кілька крупних гравців. Також є інтерес державних організацій Канади щодо закупівлі пускових послуг для реалізації власних місій.

Ризики на шляху реалізації проекту. Поки що спільна розробка проекту із створення комплексу проводиться підвищеними темпами. Так, за заявою керівництва *MLS*, компанія планує у першому кварталі 2018 р. завершити роботи з розвідки місцевості, відведеної під космодром. На будівництво космодрому планується витратити 18 місяців і 6 місяців – на створення відповідної інфраструктури та введення космодрому в експлуатацію (у межах строків травень 2018 – травень 2020 рр.). У ті ж строки ДП «КБ «Південне», ДП «ВО «Південмашзавод» та ПАТ «Хартрон» мають розробити і постачити в Канаду ракету-носій для забезпечення першого комерційного запуску КА. Масштабному розгортанню робіт зі створення РКК «Циклон-4М» передуватиме прийняття базового рішення щодо його створення та укладення відповідних контрактів із ДП «КБ «Південне» та ДП «ВО «Південмаш».

На порядку денному – отримання дозволу від місцевих канадських органів влади на будівництво космодрому. Незважаючи на те, що проект будівництва космодрому попередньо узгоджено з муніципальними та федеральними органами влади Канади, керівництво *MLS* має узгодити це рішення з місцевими органами влади, передавши їм результати розвідки та надавши відповідний запит керівництву.

Наразі *MLS* на свій запит очікує три можливих варіанти відповіді: дозвіл на будівництво космодрому; дозвіл на будівництво об'єкта за умови дотримання певних вимог; заборону будівництва. Ураховуючи заінтересованість основних компаній регіону з розробки космічних апаратів та їх запуску на ССО і ННО за комерційно вигідними цінами (вартість запуску КА за допомогою РН «Циклон-4М» складатиме ~45 млн дол. США), навряд чи буде отримано третій варіант відповіді. Прийняття другого варіанту потребуватиме певного часу для реалізації поставлених вимог і, як наслідок, може призвести до зміщення строків початку будівництва. У разі суттєвого зміщення строків вправо інші приватні американські компанії можуть претендувати на визначене місце розташування космодрому, оскільки воно з економічної та безпекової точок зору є одним із найбільш привабливих. Останнє потребує концентрації зусиль ДП «КБ «Південне», ДП «ВО «Південмашзавод», ПАТ «Хартрон» та компанії *MLS* щодо додержання заявлених строків.

ВИСНОВКИ

1. Проект створення українсько-канадської ракети-носія «Циклон-4М» є черговим кроком космічної галузі України у вирішенні важливої державної проблеми переорієнтації діяльності галузі на міжнародне співробітництво з компаніями країн НАТО та ЄС і країн, що входять до інших союзів. Метою проекту є створення приватного ракетно-космічного комплексу, без державного фінансування його реалізації Україною та Канадою. Основне завдання комплексу «Циклон-4М» – забезпечення комерційних запусків космічних апаратів на сонячно-синхронні та низькоорбітальні орбіти.

2. За прогнозними оцінками в період 2018–2027 рр. світовий комерційний ринок у сегменті запусків КА на ССО і ННО має всі ознаки подальшого нарощування попиту на надання пускових послуг. Аналіз індикативних планів запусків на зазначені орбіти компаніями США, країн Європи, Китаю, Індії, Японії та інших країн, також незаконтрагованих і вільних від конкуренції КА показує, що в сегменті ринку, котрий розглядається, у найближчій і середньостроковій перспективах РКК «Циклон-4М» може претендувати на проведення 10–12 комерційних запусків КА щорічно.

3. На відміну від інших ракет-носіїв, гібридна РН «Циклон-4М» створюється з використанням відпрацьованих свого часу основних систем ракет-носіїв «Зеніт», «Циклон», «Днепр». У створення останніх вкладено десятки мільярдів доларів, інноваційний потенціал вітчизняної ракетно-космічної галузі та потенціали галузей інших країн. Кожна з перелічених РН пройшла повний цикл наземного і льотного відпрацювання. Такий підхід сприятиме значному скороченню витрат на створення РН «Циклон-4М» і підвищенню її польотної надійності.

4. Двигун другого ступеня РД-861К ракети-носія «Циклон-4М» спроможний вмикатися п'ять разів, що створює можливість кластерного виведення КА одним запуском носія на одну чи кілька орбіт призначення. Для забезпечення підвищеної надійності роботи двигуна останній пройшов додаткове наземне випробування: було відпрацьовано більш ніж потрібний ресурс за тривалості роботи та за кількістю вмикань (відповідно 1362 с та 11 вмикань).

5. Найбільш раціональне місцерозташування космодрому – недалеко від містечка Кансо, на північному сході канадської провінції Нова Шотландія. Таке розташування дозволить з незначними витратами транспортувати до космодрому ракети-носії та космічні апарати й забезпечить мінімальні наслідки у разі можливих аварійних запусків (місце знаходиться поблизу малонаселеної провінції та відносно далеко від крупних населених пунктів).

6. Побудувати космодром планується в 2018–2020 рр. (будівництво космодрому – 18 місяців, підготовка відповідної інфраструктури та введення космодрому в експлуатацію – ще 6 місяців). У цей період ДП «КБ «Південне», ДП «ВО «Південмашзавод» та ПАТ «Хартрон» мають постачити на космодром першу ракету-носіє і забезпечити запуск з комерційним КА на борту.

7. Реалізація проекту та експлуатація РКК «Циклон-4М» стане черговим кроком у підвищенні завантаження системоутворювальних та інших підприємств вітчизняної галузі, сприятиме їхньому розвитку, а виробництво повністю екологічно чистої ракети-носія «Циклон-4М» створить умови для формування нових пропозицій щодо її розташування на стартових майданчиках інших країн світу.

Список використаних джерел

1. Горбулін В.П., Шеховцов В.С., Шевцов А.І. Ризики і можливі здобутки відновлення експлуатації міжнародного ракетно-космічного комплексу Sea Launch // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 3 (44). – С. 5–11.
2. Горбулін В.П., Шеховцов В.С., Шевцов А.І. Космічна галузь України: пріоритетні напрямки діяльності в нових умовах // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 1 (38). – С. 5–9.
3. Горбулін В.П., Шеховцов В.С., Шевцов А.І. Пріоритетні напрями розвитку системоутворюючих підприємств космічної галузі України в умовах ресурсних обмежень // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 2 (39). – С. 5–12.
4. Дегтярев А.В. Актуальные вопросы развития ракетно-космической деятельности в Украине // Космічна наука і технологія. – Т. 19. – 2013. – № 2. – С. 43–52.
5. Дегтярев А.В. Создание в КБ «Южное» ЖРД для перспективных ракет-носителей // Ракетная техника. Проблемы и перспективы. – Днепропетровск : АРТ-ПРЕСС, 2014. – С. 108–116.
6. Дегтярев А.В. Маршевый двигатель РД-809К. Эскизный проект. Выбор параметров, конструкции двигателей и основных агрегатов, надежность, экономические показатели. Пояснительная записка, часть 1 / [А.В. Дегтярев, В.А. Шульга, Л.Н. Усатюк, А.В. Добрынин и др.]. – Днепропетровск : ГП КБ «Южное», 2012. – 179 с.
7. В Канаде строят частный космодром под украинскую ракету от «Южмаша» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tehnot.com/v-kanade-stroyat-chastnyj-kosmodrom-pod-ukrainskuyu-raketu-ot-yuzhmasha/>

References

1. Horbulin, V.P., Shehovtsov, V.S., & Shevtsov, A.I. (2017). Ryzyky i mozhlyvi zdotuky vidnovlennia ekspluatatsii mizhnarodnoho raketno-kosmichnoho kompleksu Sea Launch [Risks and possible achievements of the renewal of the operation of the international missile-space complex Sea Launch]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 3 (44), 5–11 [in Ukrainian].
2. Horbulin, V.P., Shehovtsov, V.S., & Shevtsov, A.I. (2016). Kosmichna haluz Ukrainy: priorytetni napriamky diialnosti v novykh umovakh [Space industry of Ukraine: priority directions of activity in new conditions]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 1 (38), 5–9 [in Ukrainian].
3. Horbulin, V.P., Shehovtsov, V.S., & Shevtsov, A.I. (2016). Priorytetni napriamy rozvytku systemoutvoriuiuchykh pidpriemstv kosmichnoi haluzi Ukrainy v umovakh resursnykh obmezhen [Priority directions of development of system-forming enterprises of the space industry of Ukraine in conditions of resource constraints]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 2 (39), 5–12 [in Ukrainian].
4. Degtiarev, A.V. (2013). Aktualnye voprosy razvitiia raketno-kosmicheskoi deiatelnosti v Ukraine [Actual issues of the development of rocket and space activities in Ukraine]. *Kosmichna nauka i tekhnolohia – Space Science and Technology*, vol. 19, 2, 43–52 [in Russian].
5. Degtiarev, A.V. (2014). Sozdanie v KB «Yuzhnoye» ZhRD dlia perspektivnykh raket-nositelei [Creation in the Design Bureau “Yuzhnoye” ZhRD for the long-range carrier rockets]. *Raketaia tekhnika. Problemy i perspektivy – Rocket Technology. Problems and Prospects*. Dnipropetrovsk: ART-PRESS, pp. 108–116 [in Russian].
6. Degtiarev, A.V., Shulha, V.A., Usatiuk, L.N., & Dobrynyi, A.V. et al. (2012). *Marshevyi dvigatel RD-809K. Eskiznyi proekt. Vybor parametrov, konstruktсии dvigatelei v osnovnykh agregatov, nadezhnost, ekonomicheskie pokazately. Poiasnitelnaia zapiska, chast 1* [Marching engine RD-809K. Preliminary design. Selection of parameters, design of engines and basic units, reliability, economic indicators. Explanatory note, part 1]. Dnipropetrovsk: HP KB «Yuzhnoye» [in Russian].
7. V Kanade stroiat chastnyi kosmodrom pod ukrainskuiu raketu ot «Yuzhmasha» [In Canada, a private spaceport is being built for a Ukrainian rocket from “Yuzhmash”]. (n.d.). *tehnot.com*. Retrieved from <https://tehnot.com/v-kanade-stroyat-chastnyj-kosmodrom-pod-ukrainskuyu-raketu-ot-yuzhmasha/> [in Russian].

БЕЗПЕКОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТ: ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА ТА «УКРАЇНСЬКИЙ ЗВ'ЯЗОК»

Шаров Олександр Миколайович,
доктор економічних наук, професор

У статті розглядаються питання, пов'язані як із технологічними, так і з економічними аспектами функціонування криптовалют, які мають значення з точки зору економічної безпеки. Автор аналізує процес виникнення криптовалют, доводячи, що він є логічною ланкою в досить тривалій історії розвитку т. зв. електронних грошей. До слова, до цього розвитку були причетні й українські вчені (зокрема, академік В.М. Глушков), але з різних причин їм не вдалося втілити свої розробки у життя.

Що стосується безпекових аспектів, то насамперед привертає увагу спекулятивний характер операцій, який призводить до стрімкого зростання ціни криптовалют (передусім біткоїна) та виникнення, таким чином, на ринку чергової «фінансової бульбашки». Це, у свою чергу, значно загострює ризики, які можуть призвести до нової фінансової кризи. Також суттєві ризики виникають через можливість використання криптовалют як інструменту для відмивання брудних грошей, незаконного відпливу капіталу, корупції тощо. Зазначається, що основною загрозою є підрив монетарного суверенітету держави у тих випадках, коли криптовалюти починають претендувати на статус законного засобу платежу. Саме цим зумовлене обережне ставлення центральних банків до цього нового явища.

Водночас автор виходить з того, що в цілому новітні технологічні розробки, які покладено в основу криптовалют, є прогресивним здобутком і матимуть неабияке значення у майбутньому. Зокрема, акцентується увага на можливості використання технології блокчейн для вдосконалення емісійної роботи центральних банків, що сприятиме підвищенню рівня прозорості грошового обігу.

Зазначені питання розглянуті в глобальному контексті (з урахуванням точки зору провідних західних експертів та міжнародних фінансових організацій), але у прив'язці до реалій української економіки та проблем національної економічної безпеки України.

Ключові слова: криптовалюта, біткоїн, блокчейн, монетарний суверенітет, економічна безпека.

Sharov Oleksandr

**SECURITY ASPECTS OF CRYPTOCURRENCIS' FUNCTION:
GLOBAL PROBLEM AND "UKRAINIAN CONNECTION"**

The article describes issues related to both technological and economic aspects of the functioning of cryptography, which are important in terms of economic security. The author analyzes the process of the emergence of cryptographic literature, proving that it is a logical link in a rather long process of development of the so-called electronic money. Incidentally, Ukrainian scientists (in particular, prof. V. Glushkov) were involved in this development, but for various reasons they failed to implement their workings out.

With regard to security aspects, first and foremost, attention is paid to the speculative nature of operations, which leads to a sharp increase in the price of cryptocurrency (in the first place, bitcoin) and the emergence of a regular “financial bubble” in the market. This, in turn, greatly exacerbates the risks that may lead to a new financial crisis. Also, significant risks arise from the possibility of using cryptocurrency as a tool for money laundering, illegal capital flight, corruption, etc. As the main threat, it is indicated to undermine the monetary sovereignty of the state in cases where cryptocurrencies begin to claim the status of legal tender. This is precisely due to the cautious attitude of central banks towards this new phenomenon.

At the same time, the author proceeds from the fact that in general, the latest technological developments, which underlie the cryptocurrency, are progressive achievements and will not have any meaning in the future. In particular, he points out the possibility of using blockchain technology to improve the money issue mechanism of central banks, which will increase the level of transparency of money circulation.

These issues are considered in the global context (taking into account the point of view of leading Western experts and international financial organizations), but in the same time within linking to the realities of the Ukrainian economy and the problems of Ukraine’s national economic security.

Keywords: cryptocurrency, bitcoin, blockchain, monetary sovereignty, economic security.

Постановка проблеми. Широке розповсюдження різних форм електронних (цифрових, віртуальних) грошей, а особливо їхнього специфічного різновиду – криптовалют – створює для світової та вітчизняної фінансових систем багато технологічних, економічних, юридичних, психологічних та інших проблем. Значною мірою це стосується і питань розвитку глобальної валютної системи, а також питань національної економічної безпеки, які вимагають чіткого розуміння та врахування в практичній діяльності.

Аналіз наукових досліджень та результатів. Навряд чи хтось може поскаржитися на недостатню увагу громадськості, засобів масової інформації, численних коментаторів та науковців до феномену криптовалют, якому присвячено вже незліченну кількість статей, досліджень та книг, починаючи, звісно, з т. зв. «Білої книги біткоїна» (“*Bitcoin’s White Paper*”), яка з’явилася в Інтернеті у жовтні 2008 р. у вигляді статті, підписаної нікому не відомим Сатосі Накамото (*Satoshi Nakamoto*) [1].

Слід, однак, звернути увагу на те, що більшість публікацій щодо криптовалют (а зараз, крім біткоїна, існують понад півтори тисячі інших криптовалют, зокрема, такі популярні, як-от: *ethereum*, *altcoins*, *litecoins*, *ripple* тощо) з’явилася лише останніми роками – після того, як ціна біткоїна буквально злетіла догори. З паритетного значення у 2011 р. вона зросла до 600 дол.

США – у 2013 р., 3000 дол. США – на початку 2017 р. і майже 20 000 – наприкінці того ж року. Власне, цьому ціновому злету, а точніше, прогнозам щодо того, як довго він триватиме, і присвячено більшість таких публікацій, у яких своїми думками з цього приводу діляться відомі у світі приватні інвестори, наприклад, В. Баффет [2], або топ-менеджери провідних банків, таких як *JP Morgan Chase* [3] або *Deutsche Bank* [4]. Звісно, більш детальний аналіз цього явища, в якому увага концентрується не тільки на цінових аспектах, а й на питаннях юридичного та економічного статусу криптовалют, можна знайти в аналітичних доповідях центральних банків [5] або міжнародних спеціалізованих установ, таких як Банк міжнародних розрахунків (*BIS*) [6] або МВФ [7]. Групи аналітиків та окремі дослідники видали численні доповіді [8–10] та книги [11; 12] з цього питання.

Вітчизняні фахівці також приділили чимало уваги розвитку криптовалют. Зокрема, Т. Ковальчук та К. Паливода розглядають цифрову валюту як віртуальне джерело фіктивного капіталу [13], В. Лук’янов – як атрибут інтернет-комунікацій [14], а С. Волосович систематизувала категорійно-понятійний апарат у сфері функціонування віртуальних валют [15]. Багато думок з цього приводу було висловлено в ході Міжнародної науково-практичної конференції «Нові форми грошей та фінансових активів: становлення, перспективи, ризики», організованої кафедрою банківської справи Київського

національного економічного університету наприкінці листопада 2017 р. (відповідні матеріали були опубліковані у спеціальному виданні «Наукових праць НДФІ» [16]).

Посилення інтересу українських фахівців не в останню чергу було спричинене намірами проведення через Верховну Раду різних законопроектів, спрямованих не тільки на впорядкування операцій із криптовалютами, а й навіть на стимулювання розвитку цих операцій [17], незважаючи на, м'яко кажучи, неоднозначне ставлення до таких ідей з боку експертів. Зокрема, у спільній заяві Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, чітко вказується, що «складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом». Тому, попереджають ці поважні інституції, «будь-яка діяльність, пов'язана з операціями купівлі, продажу, обміну та конвертації у криптовалюті, несе велику кількість ризиків, які фізичні та юридичні особи повинні усвідомлювати, перш ніж здійснювати операції з криптовалютами» [18].

Звісно, фінансові регулятори не можуть обмежитися лише простим попередженням і продовжують опрацьовувати питання щодо правового статусу криптовалют та законодавчого врегулювання операцій з ними, беручи до уваги позицію регуляторів інших країн, останні тенденції в розвитку таких технологій.

Отже, **мета статті** – обґрунтувати важливість глобалізаційних та безпекових аспектів розвитку ринку криптовалют і запропонувати конкретні заходи щодо захисту національних інтересів України в цьому процесі.

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Перш ніж перейти до розгляду питань, пов'язаних із ризиками національної економічної безпеки у зв'язку з використанням криптовалют, необхідно хоча б коротко розглянути технологічні новації, які, власне, і призводять до появи таких ризиків.

Серед українських фахівців існує думка, що поява «цифрових (крипто) грошей» зумовлена бурхливим розвитком інформаційних техноло-

гій у XXI ст. [14, с. 437]. Але, якщо розглядати криптовалюту як різновид електронних або цифрових грошей (що, з нашої точки зору, методологічно виправдано), момент зародження цього процесу слід шукати значно раніше.

Ідея криптовалют базується на попередніх розробках у цій галузі, які виходили з бажання подолати недоліки готівкового обігу. І якщо в корпоративному, «оптовому» обігу це можна було давно вже робити шляхом простих банківських записів на рахунках клієнтів, то в «роздрібному» це тривалий час залишалося проблемою, адже заміна «дзвінкої монети» паперовими грошовими знаками, включаючи банкноти, векселі або чеки, лише спрощувала проблеми, однак не вирішувала їх, аж доки не з'явилися кредитні картки.

Утім ідея кредитних карток аж ніяк не нова. Ще в 1888 р. бостонський журналіст Е. Беллами у своїй футурологічній повісті «Погляд назад» (*“Looking Backward”*), описуючи світ 2000 р., уявляв, що в наші часи кожному громадянину на початку року буде надаватися кредит, що відповідає його частці річного продукту нації. Для цього громадянину видаватиметься кредитна картка, з допомогою якої він закуповуватиме у громадських коморах все, чого потребує. Картку – простий шматочок картону – видаватимуть на певну кількість доларів (що будуть уже не грошовою, а простою обліковою одиницею), а цінність замовлення продуктів буде перевіряти клерк, який вирізуватиме з неї квадратики, що відповідають вартості замовлення. Карткою можна буде користуватись і за кордоном: американець у Берліні просто пред'являтиме свою кредитну картку до місцевого офісу міжнародного союзу й отримуватиме в обмін на всю або її частину німецьку кредитну картку, а відповідна сума буде записуватися як борг Сполучених Штатів Америки Німеччині в міжнародних розрахунках [19, с. 29, 49].

Неважко зробити висновок про те, що такий порядок повністю унеможлиблює будь-які комерційні операції, що цілком зрозуміло, враховуючи соціалістичні погляди автора цього прогнозу. Хоча слід віддати належне його далекоглядності, пригадавши «талони», номіновані в т. зв. купуно-карбованцях, за якими саме в такий спосіб продавали («розподіляли») «дефіцитні товари» (від молока до горілки) напередодні краху радянської «утопії». Але ще перед тим в Україні було здійснено спробу вдосконалити цю схему (швидше за все, навіть не знаючи про американське авторство ідеї).

Справа у тому, що теоретичні основи для створення електронних грошей, які вирішували питання безготівкового обігу на принципово новій основі, заклав український академік В.М. Глушков ще в середині 1960-х років, коли починалася (так і не завершена) робота зі створення ЗДАС – загальнодержавної автоматизованої системи, в рамках якої мав здійснюватися безгрошовий перерозподіл сукупного національного продукту (так би мовити, «комуністична економіка» точнісінько «в стилі Беллами»). З технічної точки зору, електронні одиниці обліку, які використовувалися б при цьому, виконували би функції «електронних грошей». Передбачався і випуск електронних кредитних карток [20].

Але реалізацію ідеї постійно відкладали в довгу шухляду. Спочатку – через її зайву ідеологічну спрямованість: нагадаю, що в ті часи радянський прем'єр-міністр М. Косигін намагався якось перевести економіку СРСР на ринкові рейки, і тому його оточення виступило проти ідеї переходу до безгрошового товарообміну, чим, по суті, вихлюпнуло дитину разом з водою. Потім (ідея «дотягнула» навіть до горбачовських часів) на її реалізацію не вистачало коштів: за оцінками, запровадження системи вимагало інвестицій у сумі 20 млрд руб., тоді як національний дохід СРСР за п'ятирічку становив приблизно 100 млрд руб.).

Тим часом в Америці ідея кредитних карток набула свого «капіталістичного» розвитку. Перші кредитні картки – хоча тоді ще не банківські – з'явилися на початку минулого століття у 1914 р. У 1928 р. бостонська компанія *Farrington Manufacturing* випустила перші металеві карти, на яких видавлювали (ембосирували) ідентифікаційні дані, що дозволило певною мірою автоматизувати процедуру прийому карти. При оформленні покупки продавець на спеціальному пресі (імпринтері) робив відтиск цих даних на торговому чеку-квитанції («сліпі»). Власне, ця технологія збереглася й донині.

У 1946 р. *Flatbush National Bank of Brooklyn* організував роботу за кредитною схемою *Charg-It* («Оплата»), що передбачала звіти, які місцеві магазини приймали від клієнтів за невеликі покупки і передавали в банк для оплати з рахунків покупців [21]. Наприкінці 1950-х років та в 1960-х виникли такі відомі платіжні системи, як *Visa*, *MasterCard* та *American Express*.

Спочатку при використанні банківських карток використовували анахронічну технологію з пе-

ресиланням звітів поштою. Але в 1978 р. у США з'явилася своя система електронного переказу коштів. Приблизно в цей же час французький журналіст Р. Морено висунув ідею банківської «смарт-картки». Але пройшло ще кілька років, перш ніж картка з електронним чипом увійшла в повсякденне життя. Почалася ера «електронних грошей», або «дестафації» грошей [22, с. 87] – зникнення речової (*англ.* stuff) форми грошових знаків.

У 1981 р. американський комп'ютерний фахівець Д.Л. Хаум (*David Lee Chaum*) у статті «Нерозпізнавані електронні листи, зворотні адреси та цифрові псевдоніми» [23] звернув увагу на те, що приватні особи надають по суті однакову ідентифікаційну інформацію кожній організації, з якою вони мають справу. У новій парадигмі індивіди надають різні «псевдоніми» або альтернативні імена кожній організації. Критична перевага систем, заснованих на таких псевдонімах, полягає в тому, що інформація, пов'язана з кожним псевдонімом, може бути недостатньою для того, щоб дані про особу були сконцентровані в одному місці і пов'язані між собою, і таким чином можна запобігти утворенню «орвелівського жаху» у вигляді досьє на все суспільство.

Запропонована Д.Л. Хаумом система передбачала використання псевдонімів індивідуумів, які створюються та зберігаються на особистих комп'ютерах осіб або особою/установою, якій індивід довіряє. Нові криптографічні методи дозволили такій установі безпечно обмінюватися повідомленнями чи платежами з особою (яка відома лише під псевдонімом), уникаючи того, щоб постачальники послуг зв'язку або платіжні системи мали змогу відслідковувати повідомлення чи платежі. Інші нові методи уможливили передачу підтвердженої цифровим підписом конфіденційної інформації від імені анонімної особи, яка пов'язана з установою-відправником, на адресу анонімної особи (відомої лише під псевдонімом), котра пов'язана з установою-отримувачем. Облікові дані тепер могли бути передані лише між анонімними особами, і навіть змова всіх установ не дасть змоги отримати інформацію від анонімів («псевдонімів») про листування між ними.

Зрештою, запропонована Д.Л. Хаумом електронна готівка (*Ecash*) була запроваджена в обіг у 1996 р. компанією *DigiCash*. Головною новачкою нової схеми (*pus. 1*) можна вважати анонімність транзакцій, яка забезпечувалася т. зв. сліпим підписом. Задля того, щоб банк

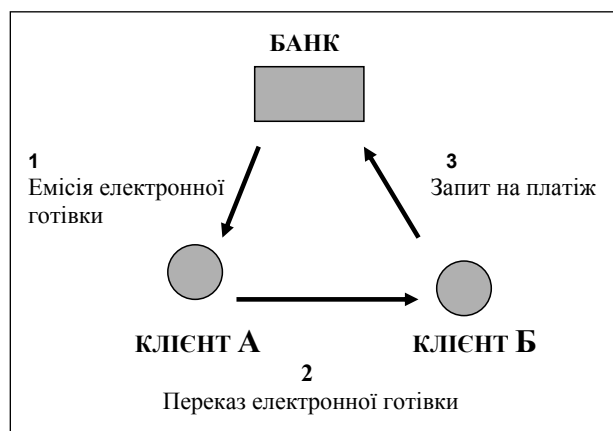

Рис. 1. Схема руху електронної готівки

Джерело: складено автором.

(центральний емітент), який надає підтвердження користувачам електронної готівки, не міг разом з їхніми унікальними номерами накопичувати також інформацію для ідентифікації платників, останні «закривають» свій унікальний номер, використовуючи випадковий множник (т. зв. сліпий фактор). А після того, як банк підтверджує «закритий» номер своїм підписом, «відкривають» його. При цьому підпис банку зберігається, і за банком залишається обов'язок контролювати унікальність електронної готівки, яка використовується в платежах. Банк може накопичувати інформацію щодо особи платника (і навіть розкрити його особу у випадку спроби неодноразового використання тієї ж «електронної готівки»).

Тобто клієнт відкриває рахунок, припустимо, на суму в 10 дол. Щоб «зняти» ці гроші однодоларовими «банкнотами», клієнт починає зі створення десяти випадкових серійних номерів (достатньо довгих, щоб виключити можливість випадкового повторення їх іншим клієнтом). Після цього клієнт звертається до банку, аби той підтвердив, що кожне повідомлення з таким номером коштує 1 дол., але при цьому емітент не повинен ідентифікувати кожне повідомлення (тобто не мати можливості зіставити вихідні та вхідні серійні номери і, таким чином, дізнатися, на що і де була витрачена електронна готівка).

Як уже згадувалося, крім серійних номерів, клієнт також обирає секретні «сліпі фактори» і поєднує їх із своїми серійними номерами. Потім він передає ці «сліпі» серійні номери банку, і той підписує кожен із доларів і, відповідно, зменшує суму на клієнтському рахунку. Тобто банк знає, скільки однодоларових ра-

хунків він підписав, але не знає, який серійний номер був у кожного рахунку (повідомлення). Тепер клієнт може прибрати «сліпий фактор», і в нього залишиться підписане банком повідомлення, яке можна верифікувати за допомогою відкритого (публічного) ключа емітента. Це дає клієнту підписану однодоларову «банкноту» з власним серійним номером, який не відомий банку (натомість він знає, скільки підписаних доларових «банкнот» існує, оскільки кожна з них може бути «відкрита» лише з одним серійним номером).

Тепер, щоб витратити «банкноти» на користь іншої особи, власник коштів просто показує «відкритий» (*un-blinded*) підписаний банком серійний номер. Отримувач повинен негайно «інкасувати» цю електронну банкноту, перейшовши до свого банку та показавши йому підписаний серійний номер. Банк перевіряє підпис, використовуючи свій ключ, записує серійний номер та кредитує обліковий рахунок отримувача. З точки зору центрального емітента, цей долар не відрізняється від будь-якого іншого, який вони емітували раніше. Однак, якщо хтось спробує заплатити банку тією ж самою «банкнотою», у нього нічого не вийде, оскільки серійний номер уже ідентифікований як «витрачений». Так само не вдасться однодоларову «банкноту» видати за «банкноту» з вищим номіналом, оскільки кожен номінал має свій набір ключів.

Паралельно фахівці напрацьовували інші елементи, які невдовзі були використані для створення криптовалюти. Зокрема, у 1992 р. С. Дворк (*Cynthia Dwork*) та М. Наор (*Moni Naor*) уперше запропонували систему доказів працездатності (*proof-of-work system*) для обмеження спаму в електронній пошті та хакерських атак типу «відмова в обслуговуванні». Пізніше, у 1997 р., подібну систему під назвою *Hashcash* розробив А. Бек (*Adam Back*), і саме вона була використана як частина алгоритму «майнінгу» криптовалюти.

Восени 1996 р. Агентство національної безпеки США оприлюднило аналітичну доповідь «Як створити монетний двір: криптографія анонімною електронною готівкою», в якій уперше описується принцип емісії та використання криптовалюти (хоча цей термін ще не використовується). Публікація з'явилася в інтернет-розсилці [24], а пізніше – у спеціальному виданні [25]. У 1998 р. було опубліковано опис системи анонімного розповсюдження електронної готівки *b-money*, а невдовзі винайдено алгоритм децентралізованого розповсюдження

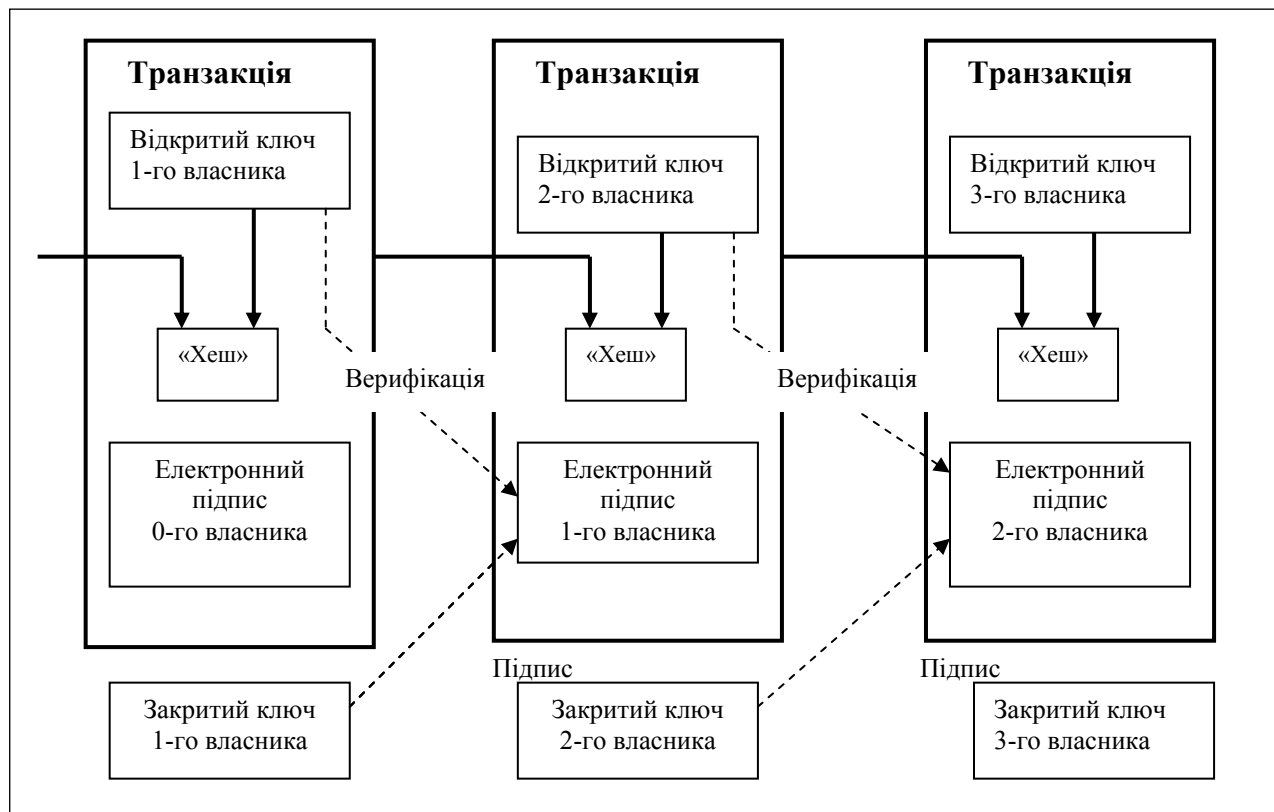

Рис. 2. Блокчейн-ланцюжок

Джерело: [1].

цифрової валюти *bit gold*. Відповідно до цього алгоритму учасники мережі вкладають свої обчислювальні ресурси для вирішення криптографічного завдання. Знайдені рішення поширюються по мережі *bit gold*, включаються до відкритого реєстру транзакцій і прив'язуються до відкритого ключа учасника, який вирішив завдання. Кожне рішення стає частиною наступного завдання, створюючи таким чином зростаючий ланцюжок (*blockchain*) (рис. 2).

Ця властивість системи дає можливість перевіряти транзакції і проставляти тимчасові позначки, оскільки учасники не можуть розпочати роботу над новим завданням, поки більшість не погодиться прийняти рішення попередньої. Це дозволяє вирішити «проблему візантійських генералів»¹, яка виникає в умовах недовіри між

¹ «Проблема візантійських генералів» (*Byzantine fault Tolerance, BFT*) у криптології – завдання взаємодії декількох віддалених абонентів, які отримали накази з одного центру, при тому, що частина абонентів, включно й центр, можуть бути зловмисниками. Потрібно виробити єдину стратегію дій, яка буде виграною для абонентів, а тому між абонентами («генералами») повинен бути обмін інформацією, щоб можна були прийти до єдиного рішення.

сторонами (що цілком логічно для грошових операцій між незнайомими контрагентами).

Технологічними попередниками криптовалют можна вважати також платіжні системи *Flooz* та *Beenz*, які функціонували на межі століть (або тисячоліть).

У 2008 р., як уже згадувалося, хтось під псевдонімом Сатоші Накамото описав нову криптовалюту – *BitCoin* (цифрова монета). «Ми визначаємо електронну монету як ланцюжок цифрових підписів, – зазначав він. – Кожен власник переводить монету іншому шляхом “хешування” [перетворення вхідних даних будь-якого розміру на дані фіксованого розміру. – Авт.] попередньої транзакції, завіреної цифровим підписом і відкритим (публічним) ключем наступного власника та додавання їх до кінця “монети”. Одержувач платежу може перевірити (верифікувати) підписи для перевірки ланцюжка передачі прав власності» [1; 2].

Слід звернути увагу на те, що, незважаючи на гучну назву «криптовалюта», **ані біткоїн, ані**

інші криптовалюти не є за своєю сутністю валютами — тобто грошовими одиницями (пояснення чого виходить за межі цього дослідження, але підтверджується спільною позицією всіх центральних банків світу, включно й Нацбанку України, і детально розглянуто автором в інших публікаціях). Сам «хеш» — повідомлення про володіння біткоїном у порядку його емісії (видобутку, або майнінгу, від *англ.* mining) або отримання платежу виконує роль «складської розписки» (*warehouse receipt*), яка підтверджує право власності на певний товар у формі інтелектуального продукту. В той же час блокчейн, тобто ланцюжок усіх попередніх «хешкешів» цього біткоїна, містить у своєму алгоритмі всі попередні передаткові написи, що засвідчують шлях переходу прав власності від одного утримувача до іншого. Саме вони є електронною формою платіжного документа, відомого як передатковий вексель, або тратта (від *итал.* tratta), на звороті якого кожен попередній власник робить передатковий напис (індосамент), який засвідчує законність передачі права на грошовий борг своєму наступнику.

Таким чином, можна стверджувати, що **біткоїн по суті є електронним поєднанням складської розписки та передаткового векселя**. А його ціна базується на спекулятивній грі, на кшталт опціонів на різні індекси (*Index Option*), одного з різновидів деривативів (які, власне, і торгуються на тих самих біржах, що й криптовалюти).

Відносною новацією стало й те, що зник центральний емітент електронних грошей, оскільки емісію криптовалют може здійснювати кожен учасник схеми шляхом її видобутку (майнінгу) — процесу, за допомогою якого транзакції перевіряють та додають до переліку передаткових написів (блокчейн). Процес видобутку включає в себе складання попередніх транзакцій у блоки та намагання вирішити складне обчислювальне завдання. Учасник, який першим вирішує його, може помістити наступний блок у ланцюжок блоків (блокчейн) і вимагати нагороди. Нагорода, яка стимулює видобуток, і є біткоїном. Оскільки майнером може стати будь-яка особа, яка має доступ до Інтернету та відповідне обладнання, то процес емісії максимально децентралізується, що, власне, і дає привід говорити про те, що емісія «нових грошей» (якою видобуток криптовалюти не є) виходить з-під контролю не тільки центрального банку та держави, а й фінансової системи загалом.

БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

Незважаючи на широку популярність біткоїна як провідної криптовалюти, її винахідник залишається невідомим і донині. Питанням про те, хто, власне, ховається за псевдонімом, цікавляться не тільки інвестори та дослідники, а й розвідники (причини такої зацікавленості останніх пояснимо нижче).

Отож, після використання систем тотального прослуховування *PRISM* та *MUSCULAR (DS-200B)*, а також стилеметрії всіх онлайн-повідомлень від імені Сатосі Накамото (приблизно 8 тис. слів) та аналізу програмного коду в авторстві першої публікації були запідозрені кілька осіб — зокрема, мешканці Мюнхена Ніл Кінг (*Neal King*) та Чарльз Брай (*Charles Bry*), а також Володимир Оксман (*Vladimir Oksman*) — можливо, програміст російського або українського походження (Житомирська обл.), який працював у компанії *Samsung*, а потім перейшов до банку *Goldman Sachs*. Втім, усі вони заперечують свою причетність до «винаходу сторіччя». Існує, однак, й інша думка — що це спецслужби, зокрема американське Агентство національної безпеки, АНБ (*The National Security Agency, NSA*) тим або іншим чином «доклали рук» до створення біткоїна [26]. Хоча дехто в США вважає, що це радше російські чи китайські спецслужби сприяли створенню нового віртуального інструменту, який може бути використаний проти фінансової системи США (чим і був викликаний пошук справжніх винахідників).

Безпековий аспект розповсюдження криптовалют має і своєрідний «український зв'язок», оскільки розмір українського ринку *Bitcoin* восени 2017 р. сягав, за оцінкою експертів *Citi Research Group*, майже 2,5 % ВВП [27, с. 2] — тобто приблизно 2,4 млрд дол. США (що, звісно, залежить від ринкової оцінки біткоїна в доларах, який на той момент був на своєму піку, після чого почалося стрімке падіння його ціни).

При цьому експерти відзначали пряму кореляцію між рівнем тіньової економіки та «захопленням» криптовалютами (яке, як зазначалося на початку статті, охопило навіть українських законодавців). Зрештою, вже однієї такої залежності було б достатньо для занепокоєння розвитком ринку криптовалют. Не дивно, що це питання розглядалося на засіданні Ради національної безпеки та оборони України, де зазначалося, що подальше відсторонення держави від вирішення проблем та правовий вакуум

на ринку криптовалют, відсутність законодавчої і нормативної бази створюють загрози для економіки та безпеки держави. Відповідним органам влади доручено створити робочу групу для напрацювання нормативно-правових позицій щодо регулювання цього питання [28].

Можливо, це збіг обставин, але безпосередньо перед проведенням згаданого засідання РНБО України на початку січня 2018 р. президент Білорусі О. Лукашенко наприкінці грудня 2017 р. видав декрет «Про розвиток цифрової економіки» [29], яким, серед іншого, надав досить широке коло прав щодо операцій з «токенами», як були названі в цьому документі «цифрові валюти» (*англ.* token – жетон, знак), резидентам Парку високих технологій та їхнім контрагентам. Звісно, «токенам» не було надано статусу валюти в сенсі монетарного законодавства, але вони були визнані «активами» (п. 3.4 документа). Важливо також, що декрет визнає право на обмін «токенів» на білоруські рублі та іноземну валюту, а також на їх розміщення за кордоном.

Офіційно метою декрету проголошують наміри перетворення Білорусі (принаймні білоруського Парку високих технологій) на такий собі «айтішний Гонконг для слов'янського світу». Але можна припустити, що нові правові й технологічні можливості (незалежно від намірів ініціаторів декрету) будуть використані також для «обходу» санкцій проти Росії, зокрема шляхом проведення анонімних операцій з прихованої оплати підсанкційних товарів біткоїнами, кредитування російських підприємств або виведення коштів в офшорні юрисдикції.

Так, нещодавно з'явилась інформація про наміри «кримської влади» обійти санкції шляхом створення криптовалютного інвестиційного фонду, ресурси якого будуть переводитись у звичайні гроші та використовуватися для підсанкційних інвестицій.

Увесь ажіотаж навколо криптовалют живиться, звісно, стрімким зростанням ціни біткоїна (та деяких інших криптовалют): починаючи з декількох центів, вона майже сягнула позначки у 20 тис. дол США. наприкінці 2017 р., але потім очікувано почала стрімко падати – до рівня нижче 7 тис. дол. на початку лютого 2018 р., а на початку березня – знову зросла до 11 тис. дол. Серед експертів уже тривіальним є порівняння «криптовалютної бульбашки» з «тюльпаноманією» кінця XVIII ст. Зокрема, генеральний директор *JPMorgan Chase* Дж. Дімон попереджав: «Криптовалюта – це шахрайство

(...) Це гірше, ніж тюльпани, це добром не закінчиться» [30].

Але, спостерігаючи, як ціна біткоїна зростала за законом Мура², навіть шанувальникам криптовалют потрібно було замислитися над питанням, чи є криптовалютна система фінансовою пірамідою. Як визнають експерти, це не класична схема Понці, оскільки збільшення платежів за біткоїни не фінансується за рахунок їх придбання наступними покупцями. Однак у цій системі також присутні певні елементи шахрайства, оскільки зростання цін на біткоїни не зумовлене реальними економічними процесами, а базується на спекуляціях та штучній динаміці ринку. Отож цілком зрозуміло, чому професор економіки Нью-Йоркського університету Н. Рубіні (той самий, який передбачив світову фінансову кризу 2008 р.) назвав біткоїн «матір'ю всіх [фінансових] бульбашок», яким надають перевагу «шарлатани та шахраї» [31].

Але загроза від поширення операцій з криптовалютами спричинена не тільки ризиком дебілізації фінансового ринку внаслідок його «схлопування» після того, як лусне «фінансова бульбашка» – тобто виявиться необґрунтованість високої ціни біткоїна та інших криптовалют, а «інвестиції» в ці фінансові інструменти стрімко знеціняться. Зростає загроза «електронного пограбування», на ризик якого почали звертати особливу увагу після того, як з японської біржі криптовалют *Coincheck* у січні 2018 р. хакери (хоча це й не доведено) вкрали 537 млн дол. коштів з рахунків клієнтів. Не стільки величезна сума, скільки сама можливість електронного пограбування широко розрекламованої «безпечної» віртуальної валюти викликала велике занепокоєння, адже це створює загрозу для фактично не обмежених за своїми розмірами «порушень прав власності», що позбавляє сенсу впровадження криптовалют як якоїсь альтернативи традиційним грошам. Щоправда, вже з'явилися проекти створення «безпечних сховищ» для електронних грошей (зокрема, піонером у цій справі став канадський *VersaBank* [32]). Втім, швидше за все, це лише посилить конкуренцію між банками та хакерами, але не

² Закон Мура (за іменем засновника компанії *Intel* Г. Мура) – емпіричне спостереження, яке вказує на те, що кількість транзисторів на кристалі мікросхеми подвоюється кожні 24 місяці, що свідчить про закономірність, згідно з якою нові моделі мікросхем розробляють через більш-менш однакові періоди (18–24 міс.) після появи їхніх попередників, а їх місткість зростає швидко приблизно вдвічі. Якщо така тенденція продовжиться, то потужність обчислювальних пристроїв експоненційно зростає протягом відносно короткого проміжку часу.

гарантуватиме абсолютної безпечності операцій з криптовалютою, про яку так багато говорять її прихильники.

Ще одна загроза посилюється саме в умовах «успішного» розвитку ринку криптовалют. Мається на увазі їх використання для відмивання брудних грошей. Не випадково відомий фінансист, керівник компанії *Black Rock* Л. Фінк під час обговорення цього питання в Давосі назвав криптовалюту «... індексом відмивання “брудних” грошей» [33].

Річ у тому, що анонімність та відсутність централізованого контролю (або хоча б моніторингу) за рухом коштів у системі криптовалютних платежів дозволяють переводити в криптовалюту кошти сумнівного та кримінального походження, після чого (в результаті продажу криптовалюти за офіційні валюти) такі кошти можуть розглядатися як прибуток, отриманий внаслідок цілком законних (у всякому випадку – не заборонених) операцій. Адже реально неможливо відслідкувати не тільки їхнє походження, а й суму легалізованого прибутку (оскільки заявлена сума придбання може бути значно заниженою або власник криптовалюти взагалі може стверджувати, що отримав її в результаті майнінгу).

Незважаючи на те, що конкретні випадки використання криптовалют з метою відмивання брудних грошей поки що становлять мізерну частку в загальній кількості сумнівних операцій, така загроза не залишилася поза увагою відповідних державних органів: корейський фінансовий регулятор (*Financial Service Commission*) налагодив системи оповіщення своїх колег у 36 інших країнах щодо заходів, пов'язаних із боротьбою з відмиванням грошей через місцеві криптовалютні біржі (одні з найактивніших у світі). Більш того, уряд Кореї (за ініціативи міністерства юстиції) розпочав розгляд питання про повну заборону торгівлі криптовалютою [34]. Роботу щодо посилення контролю за обігом криптовалют було розпочато також в інших країнах, включаючи Сполучені Штати Америки [35].

Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (*Financial Action Task Force on Money Laundering, FATF*) на своєму засіданні в Парижі 23 лютого 2018 р., серед іншого, розглянула звіт, спеціально присвячений можливостям використання віртуальних валют з метою відмивання брудних грошей [36]. За результатами звіту було прийнято рішення щодо розробки

додаткових заходів боротьби з використанням криптовалют у згаданих цілях. Характерним у цьому сенсі є затримання в липні 2017 р. у Греції російського громадянина О. Вінника (адміністратора криптобіржі *BTC-e*) за підозрою у відмиванні за допомогою схем з криптовалютами брудних грошей на суму 4 млрд дол. США.

Суттєвою є також загроза, пов'язана з можливостями використання криптовалют для уникнення обмежень валютного контролю, насамперед стосовно руху капіталу – інакше кажучи, для організації відпливу капіталу за кордон. Такі випадки, зокрема, відзначалися на Кіпрі в 2013 р. (після введення обмежень, пов'язаних із банківською кризою в цій країні), а також у Китаї в 2015 р. (після девальвації юаня). Експерти зазначають, що такий спосіб відпливу капіталу не набув поки що масового характеру (передусім через високу волатильність ціни біткоїна і невпевненість у його стабільності), але деякі «податкові оази» (як-от Пуерто-Ріко) вже рекламують себе як офшорні юрисдикції, в яких переказ та продаж криптовалюти може дозволити «врятувати капітал» і уникнути сплати податків на нього [37].

Експерти вказують також на те, що розвиток ринку криптовалют створює загрози для екології, оскільки технологічно він вимагає занадто значних непродуктивних витрат електроенергії. За існуючими оцінками, для майнінгу біткоїнів у 2017 р. було використано 36 Твт-год електроенергії – більше, ніж обсяги споживання таких країн, як Ірландія [38] або Катар, і в 30 разів більше, ніж споживає корпорація *Tesla* [39]. У 2018 р. очікується потроєння цього обсягу – і тоді криптовалютні енерговитрати перевищать аналогічний показник для Аргентини. Отже, гонитва за легким прибутком може серйозно вплинути також на структуру енергетичного балансу країни.

Нарешті, як засвідчили дані електронних декларацій українських чиновників, посилення на купівлю або майнінг криптовалют можуть використовуватися як досить зручна ширма для приховування справжніх (досить імовірно – корупційних) джерел походження значних статків. Утім, за останні два роки 57 чиновників задекларували володіння лише 34 239 біткоїнами (тобто на початок 2018 р. їх сумарна вартість перевищувала 350 млн дол. США).

Найбільша кількість власників біткоїнів працює в Одеській обласній раді, на другому міс-

ці — Верховна Рада України. Третю сходинку посідає Адміністрація Президента України [40]. За такої структури власників питання про державний контроль за обігом криптовалют «повисає в повітрі», бо, як зазначалося вище, навіть ініціюються пропозиції щодо лібералізації та стимулювання їхнього обігу.

Однак головною загрозою криптовалют для економіки, у т. ч. української, залишається підриг монетарної монополії держави. Щоправда, як ми вже неодноразово наголошували, криптовалюти не є грошовими знаками ні з юридичної, ні з економічної точки зору, незважаючи на протилежні твердження деяких «фанатів». Водночас **подальший розвиток технологій, які базуються на принципах розподільності, децентралізації та безпеки транзакцій, не виключає можливості використання криптовалют безпосередньо для монетарних операцій.**

Як відомо, глава МВФ Крістін Лагард, виступаючи наприкінці вересня 2017 р. на конференції в Лондоні, закликала банкірів приділяти більше уваги криптовалютам [7]. Пізніше вона ще кілька разів зверталася до цієї теми, підкреслюючи «неминучість» міжнародного регулювання операцій з криптовалютами [41], зокрема у зв'язку з необхідністю посилення боротьби з відмиванням брудних грошей та фінансуванням тероризму. Повідомлялося, що дехто зі світових лідерів, які збирались у Давосі (зокрема, прем'єр-міністр Великої Британії Т. Мей, французький президент Е. Макрон та американський міністр фінансів С. Мнучин), також поділяють це занепокоєння [42]. Вони висловили намір детальніше розглянути цю проблему на саміті «великої двадцятки» наприкінці листопада 2018 р. (що, звісно, зумовило попередній розгляд цього питання міністрами фінансів та керівниками центральних банків «великої двадцятки» вже на березневій зустрічі в м. Буенос-Айресі).

Водночас К. Лагард попередила, що деякі країни зі слабкими установами та нестабільною національною валютою у майбутньому замість того, щоб прийняти як законний засіб платежу валюту іншої країни (зокрема, долар), можуть вдаватися до дедалі більшого використання віртуальних валют, назвавши такий імовірний процес «доларизацією 2.0». Власне, йдеться про загрозу **монетарному** (грошово-кредитному) **суверенітету** — тобто *суверенному праву держави через центральний банк регулювати у всіх відносинах грошову емісію та здійснювати грошово-кредитну політику з метою досягнення завдань, що передбачені економічною політикою.* Мо-

нетарний суверенітет забезпечує можливість окреслення формальних та фактичних цілей діяльності центрального банку країни, які мають важливий вплив не тільки на інфляційні процеси, а й загалом на економічну активність у країні.

Українська економіка базується на доктрині, яка передбачає право держави на регулювання економічних процесів, у т. ч. й у сфері грошових відносин. Виключне право Української держави на емісію національної валюти, що є єдиним законним засобом платежу на її території, обумовлюється відповідними положеннями Конституції України та окремих законів, а з політичної точки зору — самим фактом політичної незалежності України. У цьому ж контексті слід розуміти, що практика поширення криптовалют, сама суть яких передбачає відмову від права держави на емісію грошових знаків та «подолання» монетарного суверенітету за рахунок децентралізованої приватної анонімно емісії «нової валюти», не просто суперечить принципу монетарного суверенітету, а безпосередньо спрямована на його підриг, і тому повинна перебувати під контролем центрального банку та інших державних органів (включно із податковим, фінансовим моніторингом тощо).

Слід звернути увагу на те, що сама постановка питання про емісію «власної криптовалюти» центральним банком (а в засобах масової інформації з'являлися повідомлення про наявність таких намірів не тільки в Швеції, Китаї та Венесуелі, а й у Національному банку України [43]) позбавлена сенсу, оскільки криптовалюта за визначенням не може емітуватися центральним банком або іншим органом держави. І якщо Національний банк України оперативно й чітко роз'яснив, що йдеться про план випуску не крипто-, а просто електронної валюти на основі технології блокчейн («e-гривні») [44], то в деяких інших країнах (зокрема, у Венесуелі) і надалі продовжували наполягати на подібних намірах. Хоча насправді, як стало зрозуміло з пояснень, ішлося лише про електронні варіанти старої концепції випуску «товарних грошей» — тобто грошових одиниць, забезпеченням яких були б запаси сировинних товарів (у випадку Венесуели — нафта).

Такі спроби не є чимось новим в історії грошового обігу і навряд чи завершаться успіхом. А ось використання технології блокчейн для емісії центральних банків дозволяє випускати традиційні національні валюти таким чином, що їх подальший рух, кожен перехід від одного

власника до іншого стає прозорим і навіть контрольованим (враховуючи, що за сучасних технологій неважко оснастити навіть кожну купюру штрих-кодом). Звичайно, якщо така «валюта» буде випущена центральним банком, вона буде не криптовалютою, а фідуціарними блокчейн-грошима.

ВИСНОВКИ

Отже, можна констатувати, що поява та функціонування криптовалют є черговим логічним кроком у розвитку процесів дестафації грошей і з цієї точки зору є прогресивною інновацією, здатною покращити глобальну монетарну систему. Для цього, звісно, центральним банкам країн світу, у т. ч. і Національному банку України, необхідно опанувати технології блокчейну та використати їх для вдосконалення механізму емісії електронних грошей з тим, щоб упровадити позитивні риси т. зв. криптовалют (зокрема, прозорість транзакцій) у національні грошові системи.

Водночас неконтрольоване використання криптовалют, а тим більше спроби позиціонувати їх як альтернативу традиційним грошовим

одинаціям, можуть призвести до підриву монетарного суверенітету держави і всієї економічної системи країни. Наразі Національний банк України чітко розуміє наявність таких загроз, а його ставлення до практики використання криптовалют в Україні дозволяє сподіватися, що негативного розвитку подій вдасться уникнути.

Однак використання криптовалют створює й інші ризики для національної економічної безпеки, протидія яким вимагає відповідних кроків з боку Верховної Ради України та Уряду. На жаль, деякі проекти нормативних і законодавчих документів з цього питання свідчать про нерозуміння або ігнорування їхніми авторами зазначених загроз, тож це питання має перебувати під пильним контролем Ради національної безпеки і оборони України.

Усе це визначає **не просто перспективність, а й необхідність подальших досліджень**, оскільки поширення використання криптовалют є хоч і важливою, але лише частиною загального процесу глобалізації фінансово-кредитних відносин, який суттєво змінює підходи до гарантування національної економічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Nakamoto Satoshi. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System [Електронний ресурс]. – 9 р. – Режим доступу : <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
2. Warren Buffett watcher echoes warning on bitcoin: "We're probably near the top of a bubble" [Електронний ресурс] // CNBC. – 2018. – 11 січ. – Режим доступу : <https://www.cnbc.com/2018/01/11/warren-buffett-watcher-were-near-the-top-of-a-bitcoin-bubble.html>
3. Bitcoin is a fraud that will blow up, says JP Morgan boss [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2017. – 13 Sept. – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/13/bitcoin-fraud-jp-morgan-cryptocurrency-drug-dealers>
4. Macaskill on markets: Bitcoin greed will overcome [Електронний ресурс] // Euromoney. – 2017. – 21 Dec. – Режим доступу : <https://www.euromoney.com/article/b164kymx04q6zq/macaskill-on-markets-bitcoin-greed-will-overcome-fear>
5. Virtual currency schemes. – European Central Bank. – 2012. – Oct. – 53 p.
6. Digital currencies // BIS, Committee on Payments and Market Infrastructures. – 2015. – Nov. – 21 p.
7. Lagarde Ch. Central banking and fintech – A brave new world? [Електронний ресурс] / IMF. – 2017. – 29 Sept. – Режим доступу : <https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/09/28/sp092917-central-banking-and-fintech-a-brave-new-world>
8. Hileman G., Rauchs M. Global cryptocurrency. Benchmarking study – Centre for Alternative Finance, Judge Business School, University of Cambridge, 2017. – 114 p.
9. Bech M., Garratt R. Central bank cryptocurrencies // BIS Quarterly Review. – 2017. – Sept. – Pp. 55–70.
10. Фомин А.Н. Электронная валюта BITCOIN: особенности, свойства, проблемы, перспективы : аналит. доклад. – М. : Центр стратегических прогнозов и оценок, 2013. – 42 с.
11. Pagliery J. Bitcoin and the future of money. – Chicago : Triumph Books, 2014. – 256 p.
12. Тарасов Д., Попов А. От золота до биткойна. – М., 2018. – 98 с.

13. Ковальчук Т., Паливода К. Цифрова валюта як віртуальне джерело фіктивного капіталу // Банківська справа. – 2014. – № 1–2. – С. 3–11.
14. Лук'янов В.С. Зародження ринку криптовалюти в інформаційно-мережевій парадигмі // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8 (158). – С. 436–441.
15. Волосович С.В. Віртуальна валюта: глобалізаційні виклики і перспективи розвитку // Економіка України. – 2016. – № 4. – С. 68–78.
16. Наукові праці НДФІ. – Вип. 4 (81). – 2017. – С. 6–103.
17. Проект закону про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні від 10 жовтня 2017 р. № 7183-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710
18. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні від 30.11.2017 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59735329
19. Bellamy E. Looking backward from 2000 to 1887 [Електронний ресурс]. – 113 p. – Режим доступу : https://www.norton.com/college/history/america-essential-learning/docs/EBellamy-Looking_Backward-1888.pdf
20. Е-карточку Глушкова взломать бы не смогли, – Глушкова [Електронний ресурс] // IT Expert. – 2013. – 13 верес. – Режим доступу : <http://itexpert.org.ua/rubrikator/item/29736-e-kartochku-glushkova-vzomat-by-nesmogli-vglushkova.html>
21. Frishberg H. The Origins of the Credit Card Trace Back to a Flatbush Bank [Електронний ресурс] // Brownstoner. – 2016. – 24 March. – Режим доступу : <https://www.brownstoner.com/history/bank-credit-card-brooklyn-flatbush-national-bank-history/>
22. Шаров А.Н. Развитие «банковской технологии» // США: экономика, политика, идеология. – 1986. – № 9. – С. 85–92.
23. Chaum D. Untraceable Electronic Mail, Return Addresses, and Digital Pseudonyms // Communications of the ACM. – 1981. – Vol. 24. – No. 2. – Pp. 84–88.
24. Law L., Sabett S., Solinas J. How to Make a Mint: the Cryptography of Anonymous Electronic Cash [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://groups.csail.mit.edu/mac/classes/6.805/articles/money/nsamint/nsamint.htm>
25. Law L., Sabett S., Solinas J. How to Make a Mint: the Cryptography of Anonymous Electronic Cash // American University Law Review 46. – 1997. – No. 4. – Pp. 1131–1162.
26. Exposed: The real creator of Bitcoin is likely the NSA as One World Currency [Електронний ресурс] // ZeroHedge. – 2017. – 6 Dec. – Режим доступу : <https://www.zerohedge.com/news/2017-06-12/exposed-real-creator-bitcoin-likely-nsa-one-world-currency>
27. Global Emerging Markets Strategy Focus. How bad is Bitcoin for the World? [Електронний ресурс] // Citi Research Multi-Asset. – 2017. – 22 Dec. – 9 p. – Режим доступу : <https://ir.citi.com/6E2oNPHzWm1Wt%2F1FqjcywZsl349qEsO61g8k82zK98dlmfVHCrTWtg%3D%3D>
28. О. Турчинов: Развитие рынка криптовалют не может оставаться поза вниманием государства [Електронний ресурс] / РНБО України. – 2018. – 11 сич. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/2965.html>
29. Декрет «О развитии цифровой экономики» от 21 декабря 2017 г. № 8 [Електронний ресурс] // офиц. Интернет-портал Президента Республики Беларусь. – Режим доступу : http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716/
30. Elkins K. Should you buy into bitcoin? Here's what top investors say [Електронний ресурс] // CNBC. – 2017. – 7 Dec. – Режим доступу : <https://www.cnbc.com/2017/12/07/should-you-buy-into-bitcoin-heres-what-top-investors-say.html>
31. Bitcoin biggest bubble in history, says economist who predicted 2008 crash [Електронний ресурс] // The Guardian. News. – 2018. – 2 Feb. – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/technology/2018/feb/02/bitcoin-biggest-bubble-in-history-says-economist-who-predicted-2008-crash>
32. VersaBank Hires Security Vulnerability and Penetration Testing Expert for the VersaVault; its Blockchain Based Vault Initiative to Securely Store Digital Property [Електронний ресурс] // Business Wire. – 2018. – 20 Feb. – Режим доступу : <https://www.businesswire.com/news/home/20180220005192/en/VersaBank-Hires-Security-Vulnerability-Penetration-Testing-Expert>
33. Zillman C. BlackRock's Larry Fink Calls Cryptocurrencies "An Index of Money Laundering" [Електронний ресурс] // Fortune. – 2018. – 25 Jan. – Режим доступу : <http://fortune.com/2018/01/25/blackrock-larry-fink-cryptocurrency-money-laundering/>

34. South Korea says planned ban on cryptocurrency market not yet finalized [Електронний ресурс] / Reuters. – 2018. – 15 Jan. – Режим доступу : <https://www.reuters.com/article/us-markets-bitcoin-southkorea/south-korea-says-planned-ban-on-cryptocurrency-market-not-yet-finalized-idUSKBN1F4049>
35. Morgan D. Congress sets sights on federal cryptocurrency rules [Електронний ресурс] / Reuters. – 2018. – 15 Feb. – Режим доступу : <https://www.reuters.com/article/us-crypto-currencies-congress/congress-sets-sights-on-federal-cryptocurrency-rules-idUSKCN1G31AG>
36. Outcomes FATF Plenary, 21–23 Feb., 2018 [Електронний ресурс] / FATF. – Режим доступу : <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/outcomes-plenary-february-2018.html>
37. Shapiro D. Is Puerto Rico a Crypto Tax Paradise? – Expert Take [Електронний ресурс] // Cointelegraph. – Режим доступу : <https://cointelegraph.com/news/is-puerto-rico-a-crypto-tax-paradise-expert-take>
38. Williams-Grut O. The electricity used to mine bitcoin this year is bigger than the annual usage of 159 countries [Електронний ресурс] // Business Insider. Finance. – 2017. – 26 Nov. – Режим доступу : <http://uk.businessinsider.com/bitcoin-mining-electricity-usage-2017-11>
39. Wiczner J. Bitcoin Consumes 30 Times More Electricity than Tesla Cars [Електронний ресурс] // Fortune. – 2018. – 11 Jan. – Режим доступу : <http://fortune.com/2018/01/11/bitcoin-mining-tesla-electricity/>
40. Понад 34 тисячі біткоїнів: українські чиновники декларують криптовалюту [Електронний ресурс] / Укрінформ. – 2018. – 22 січ. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2387042-ponad-34-tisaci-bitkoiniv-ukrainski-cinovniki-deklaruut-kriptovalutu.html>
41. Alkhalisi Z. IMF chief: Cryptocurrency regulation is “inevitable” [Електронний ресурс] // CNN. Money. – 2018. – 11 Feb. – Режим доступу : <http://money.cnn.com/2018/02/11/investing/lagarde-bitcoin-regulation/index.html>
42. Nikhilesh De. World Leaders Are Talking Crypto at Davos [Електронний ресурс] // CoinDesk. – 2018. – 25 Jan. – Режим доступу : <https://www.coindesk.com/may-lagarde-mnuching-davos-bitcoin-roundup/>
43. Влада взялася за криптовалюту, в НБУ думають про власну [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 11 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/11/7168050/>
44. НБУ думає над впровадженням е-гривні, а не власної криптовалюти [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2018. – 11 січ. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/11/632920/>

References

1. Nakamoto, Satoshi. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. (n.d). *bitcoin.org*. Retrieved from <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> [in English].
2. Warren Buffett watcher echoes warning on bitcoin: We're probably near the top of a bubble'. (Jan. 11, 2018). *www.cnn.com*. Retrieved from <https://www.cnn.com/2018/01/11/warren-buffett-watcher-were-near-the-top-of-a-bitcoin-bubble.html> [in English].
3. Bitcoin is a fraud that will blow up, says JP Morgan boss. (Sept.13, 2017). *www.theguardian.com*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/13/bitcoin-fraud-jp-morgan-cryptocurrency-drug-dealers> [in English].
4. Macaskill on markets: Bitcoin greed will overcome. (Dec. 21, 2017). *Euromoney, Opinion*. *www.euromoney.com*. Retrieved from <https://www.euromoney.com/article/b164kymx04q6zq/macaskill-on-markets-bitcoin-greed-will-overcome-fear> [in English].
5. European Central Bank. (Oct. 2012). *Virtual currency schemes*, 53 p. [in English].
6. BIS, Committee on Payments and Market Infrastructures. (Nov., 2015). *Digital currencies*, 21 p. [in English].
7. Lagarde, Ch. (Sept. 29, 2017). Central banking and fintech – A brave new world? *www.imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/09/28/sp092917-central-banking-and-fintech-a-brave-new-world> [in English].
8. Hileman, G., & Rauchs, M. (2017). Global cryptocurrency. Benchmarking study. *Centre for Alternative Finance, Judge Business School, University of Cambridge*, 114 p. [in English].
9. Bech, M., & Garratt, R. (Sept. 2017). Central bank cryptocurrencies. *BIS Quarterly Review*, pp. 55–70 [in English].
10. Fomin, A.N. (2013). *Elektronnaiia valiuta BITCOIN: osobennosti, svoystva, problemy, perspectivy [Electronic currency BITCOIN: features, properties, problems, prospects]*. Moscow: Centre for strategic forecasting and evaluation, 42 p. [in Russian].
11. Pagliery, J. (2014). *Bitcoin and the future of money*. Chicago: Triumph Books, 256 p. [in English].

12. Tarasov, D., & Popov, A. (2018). *Ot zolota do bitcoina [From gold to bitcoin]*. Moscow, 98 p. [in Russian].
13. Kovalchuk, T., & Palivoda, K. (2014). Tsyfrova valiuta yak virtualne dzherelo fiktyvnoho kapitalu [Digital currency as virtual source of fictitious capital]. *Bankivska sprava – The Banking*, 1–2, 3–11 [in Ukrainian].
14. Lukyanov, V.S. (2014). Zarozhennia rynku kryptovaliuty v informatsiino-merezhevii paradyhmi [Origin of cryptocurrency market in information and network paradigm]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 8, 436–441 [in Ukrainian].
15. Volosovich, S.V. (2016). Virtualna valiuta: hlobalizatsiini vyklyky i perspektyvy rozvytku [Virtual currency; globalization challenges and development prospects]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, 68–78 [in Ukrainian].
16. Naukovi praczi NDFI – Academic Works of RIF. (2017). *Research Institute of Finance*, Is. 4 (81), pp. 6–103 [in Ukrainian].
17. Proekt zakonu pro stymuliuvannia rynku kryptovaliut ta yikh pokhidnykh v Ukraini vid 10 zhovtnia 2017 r. № 7183-1 [Bill on Promotion of Cryptocurrencies and their Derivatives Market, from 2017, 10 Oct. No. 7183-1]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 [in Ukrainian].
18. Spilna zaiava finansovykh rehulatoriv chzodo statusu kryptovaliut v Ukraini vid 30.11.2017 [Financial regulators Joint Statement on Cryptocurrency Status in Ukraine of 30.11.2017]. *Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine*. (2017). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59735329 [in Ukrainian].
19. Bellamy, E. Looking backward from 2000 to 1887. (n.d.). *wnorton.com*. Retrieved from https://wnorton.com/college/history/america-essential-learning/docs/EBellamy-Looking_Backward-1888.pdf [in English].
20. E-kartochku Glushkova vzlomat by ne smogli – V. Glushkova [Glushkov's e-card could not be hacked – V. Glushkova]. (Sept. 13, 2013). *itexpert.org.ua*. Retrieved from <http://itexpert.org.ua/rubrikator/item/29736-e-kartochku-glushkova-vzlomat-by-ne-smogli-vglushkova.html> [in Russian].
21. Frishberg, H. (March 24, 2016). The Origins of the Credit Card Trace Back to a Flatbush Bank. *www.brownstoner.com*. Retrieved from <https://www.brownstoner.com/history/bank-credit-card-brooklyn-flatbush-national-bank-history/> [in English].
22. Sharov, A.N. (1986). Razvitie «bankovskoy technologii» [“Banking technology” Development]. *S.Sha.A: ekonomika, politika, ideologiya – USA: Economy, Politics, Ideology*, 9, 85–92 [in Russian].
23. Chaum, D. (1981). Untraceable Electronic Mail, Return Addresses, and Digital Pseudonyms. *Communications of the ACM*, 24, No. 2, 84–88 [in English].
24. Law, L., Sabett, S., & Solinas, J. How to Make a Mint: the Cryptography of Anonymous Electronic Cash. (n.d). *groups.csail.mit.edu*. Retrieved from <http://groups.csail.mit.edu/mac/classes/6.805/articles/money/nsamint/nsamint.htm> [in English].
25. Law, L., Sabett, S., & Solinas, J. (1997). How to Make a Mint: the Cryptography of Anonymous Electronic Cash. *American University Law Review*, 46, No. 4, 1131–1162 [in English].
26. Exposed: The real creator of Bitcoin is likely the NSA as One World Currency. (Dec. 12, 2017). *www.zerohedge.com*. Retrieved from <https://www.zerohedge.com/news/2017-06-12/exposed-real-creator-bitcoin-likely-nsa-one-world-currency> [in English].
27. Global Emerging Markets Strategy Focus. How bad is Bitcoin for the World? *Citi Research Multi-Asset*. (Dec. 22, 2017). *ir.citi.com*. Retrieved from <https://ir.citi.com/6E2oHPHzWm1Wt%2F1FqjcywZs1349qEsO61g8k82zK98dlnfVHCrTWtg%3D%3D> [in English].
28. O. Turchynov: Rozvytok rynku kryptovaliut ne mozhe zalyshatysia poza uvahoiu derzhavy [O. Turchynov: Cryptocurrency Market Development could not be out of state's attention]. (Jan. 11, 2018). *www.rnbo.gov.ua*. Retrieved from <http://www.rnbo.gov.ua/news/2965.html> [in Ukrainian].
29. Dekret «O razvitii tsyfrovoi ekonomiki» ot 21 dekabria 2017 No. 8 [Decree “On Digital Economy Development” from 2017, December 21 No. 8]. (n.d.). *president.gov.by*. Retrieved from http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716/ [in Russian].
30. Elkins, K. (2017). Should you buy into bitcoin? Here's what top investors say. *www.cnn.com*. Retrieved from <https://www.cnn.com/2017/12/07/should-you-buy-into-bitcoin-heres-what-top-investors-say.html> [in English].
31. Bitcoin biggest bubble in history, says economist who predicted 2008 crash. *The Guardian. News*. (Febr. 2, 2018). *www.theguardian.com*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/technology/2018/feb/02/bitcoin-biggest-bubble-in-history-says-economist-who-predicted-2008-crash> [in English].
32. VersaBank Hires Security Vulnerability and Penetration Testing Expert for the VersaVault; its Blockchain Based Vault Initiative to Securely Store Digital Property. *Business Wire*. (Febr. 2, 2018). *www.businesswire.com*.

- Retrieved from <https://www.businesswire.com/news/home/20180220005192/en/VersaBank-Hires-Security-Vulnerability-Penetration-Testing-Expert> [in English].
33. Zillman, C. (2018). BlackRock's Larry Fink Calls Cryptocurrencies "An Index of Money Laundering". *fortune.com*. Retrieved from <http://fortune.com/2018/01/25/blackrock-larry-fink-cryptocurrency-money-laundering/> [in English].
 34. South Korea says planned ban on cryptocurrency market not yet finalized. (Jan. 15, 2018). *www.reuters.com*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-markets-bitcoin-southkorea/south-korea-says-planned-ban-on-cryptocurrency-market-not-yet-finalized-idUSKBN1F4049> [in English].
 35. Morgan, D. Congress sets sights on federal cryptocurrency rules. (Febr. 15, 2018). *www.reuters.com*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-crypto-currencies-congress/congress-sets-sights-on-federal-cryptocurrency-rules-idUSKCN1G31AG> [in English].
 36. FATF. (2018). Outcomes FATF Plenary, 21–23 Febr. 2018. *www.fatf-gafi.org*. Retrieved from <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/outcomes-plenary-february-2018.html> [in English].
 37. Shapiro, D. Is Puerto Rico a Crypto Tax Paradise? – Expert Take. (n.d.). *cointelegraph.com*. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/is-puerto-rico-a-crypto-tax-paradise-expert-take> [in English].
 38. Williams-Grut, O. The electricity used to mine bitcoin this year is bigger than the annual usage of 159 countries. *Business Insider. Finance*. (Nov. 26, 2017). *uk.businessinsider.com*. Retrieved from <http://uk.businessinsider.com/bitcoin-mining-electricity-usage-2017-11> [in English].
 39. Wiczner, J. (Jan. 11, 2018). Bitcoin Consumes 30 Times More Electricity than Tesla Cars. *fortune.com*. Retrieved from <http://fortune.com/2018/01/11/bitcoin-mining-tesla-electricity/> [in English].
 40. Ponad 34 tysiach bitkoiniv: ukraïnski chynovnyky deklaruiut kryptovaliutu [Over 34 thousand bitcoins: Ukrainian officials declare of cryptocurrency]. (Jan 22, 2018). *www.ukrinform.ua* Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2387042-ponad-34-tisaci-bitkoiniv-ukraïnski-cinovniki-deklaruiut-kriptovalutu.html> [in Ukrainian].
 41. Alkhalisi, Z. IMF chief: Cryptocurrency regulation is "inevitable" *CNN. Money*. (Feb. 11, 2018). *money.cnn.com*. Retrieved from <http://money.cnn.com/2018/02/11/investing/lagarde-bitcoin-regulation/index.html> [in English].
 42. Nikhilesh, De. World Leaders Are Talking Crypto at Davos. (Jan. 25, 2018). *www.coindesk.com*. Retrieved from <https://www.coindesk.com/may-lagarde-mnuching-davos-bitcoin-roundup/> [in English].
 43. Vlada vzialasia za kryptovaliuty, v NBU dumaiut pro vlasnu [The Power get down for cryptocurrency, in the NBU ones think about own one]. (Jan. 11, 2018). *Ukrainska Pravda – Ukrainian Pravda*. *www.pravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/11/7168050/> [in Ukrainian].
 44. NBU dumaie nad vprovadzhenniam e-hryvni, a ne vlasnoi kryptovaliuty [The NBU thinks on introduction of e-hryvnya but own cryptocurrency]. (Jan. 11, 2018). *Ekonomichna Pravda – Economic Pravda*. *www.epravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/11/632920/> [in Ukrainian].

MONEY-CREDIT INSTRUMENTS FOR THE PROVISION OF FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE

Voloshyn Volodymyr,

PhD (Economics), Senior Research Scientist

Gudzovata Oksana,

PhD (Economics), Associate Professor

Shekhlovych Andriana,

PhD (Economics)

In the conditions risks of destabilization of the financial and economic situation in Ukraine as a result of hostilities, trade war with the aggressor country, unfavorable macroeconomic conditions, and an aggravation of imbalances in the fiscal and monetary spheres, the problem of ensuring the state financial security is intensifying. The purpose of the article is to analyze the functioning of the domestic monetary sphere, to identify the priority areas for improving monetary and credit policy in the system of strengthening Ukraine's financial security, as well as to develop strategic approaches and instruments for the development of monetary circulation and credit relations as a prerequisite for ensuring the state financial security. It has been established that today the most significant challenges for the state's financial security, due to the shortcomings of the functioning of the domestic monetary sphere, are: the instability of the national currency, unbalanced structure of money supply, the critically high level of monetization of the national economy, the increasing of the level dollarization of money circulation, the ineffective transmission mechanism of monetary policy, the high cost of bank lending, the slow dynamic of deposits attracted by banks, the high level of dollarization of bank loans and deposits. In view of the identified challenges, the priority directions of improvement of monetary policy in the system of strengthening of financial security of Ukraine were substantiated, among them: development of the secondary market of securities; improvement of the internal state debt policy; increasing of the supply of long-term credit and investment resources; development of alternative banking mechanisms of accumulation and savings of funds by citizens; improvement of life insurance and collective investment; increasing of the state regulation efficiency of financial institutions. Monetary-credit instruments have been substantiated to achieve the identified priorities.

Keywords: monetary and credit instruments, monetary-credit sphere, financial security, state policy, integral index.

**Волошин Володимир Іванович, Гудзовата Оксана Олегівна,
Шехлович Андріана Михайлівна**

ГРОШОВО-КРЕДИТНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В умовах ризиків дестабілізації фінансово-економічної ситуації в Україні внаслідок воєнних дій постають нові виклики щодо інтенсивного освоєння нових підходів стосовно державного управління грошово-кредитною сферою, виклики щодо застосування на практиці механізмів та інструментів стимулювання розвитку грошового обігу і кредитних відносин як передумови забезпечення фінансової безпеки держави. Метою статті є аналіз функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, визначення пріоритетних на-

прямів удосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України, а також розроблення стратегічних підходів та інструментів розвитку грошового обігу й кредитних відносин як передумови забезпечення фінансової безпеки держави. Встановлено, що найбільш істотними викликами для фінансової безпеки держави, які зумовлені недоліками функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, на сьогодні є: нестабільність національної грошової одиниці та волатильні темпи інфляції; незбалансована структура грошової пропозиції; критично високий рівень монетизації національної економіки та значна частка готівки у структурі грошової маси; зростання рівня доларизації грошового обігу; неефективний трансмісійний механізм грошово-кредитної політики; висока вартість банківського кредитування; повільна динаміка залучених банками депозитів, скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його якості; високий рівень доларизації кредитів і депозитів банків. Зважаючи на визначені виклики, обґрунтовано пріоритетні напрями вдосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України, серед них: розвиток вторинного ринку цінних паперів; удосконалення внутрішньої боргової політики держави; збільшення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів; розвиток альтернативних до банківських механізмів накопичення та заощадження коштів громадянами; удосконалення страхування життя та колективного інвестування; підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів. Для досягнення зазначених пріоритетів у статті обґрунтовано грошово-кредитні інструменти.

Ключові слова: грошово-кредитні інструменти, грошово-кредитна сфера, фінансова безпека, державна політика, інтегральний індекс.

The state of financial security of Ukraine at the present stage of the state development is unstable and is characterized by significant crisis processes, in particular the critical growth of external, domestic and national debt, devaluation of the national currency and limited reserves of the NBU, the high level of shadowing of economic relations and activation of processes of capital withdrawal abroad, the strengthening of the dependence of the domestic banking sector on foreign capital and the reduction of lending by banks to the real sector of the economy, the low financial sustainability of economic entities, the high level of redistribution of GDP through the fiscal system, the increasing transfers from the state budget, the low level of insurance penetration, etc.

These disadvantages are largely due to the negative aspects of the functioning of the state monetary sphere, where the basic functions for supporting macroeconomic stability, economic growth and strengthening the competitiveness of the national economy are under-implemented. In the conditions of destabilization of the financial and economic situation in Ukraine as a result of military operations, new challenges arise regarding the intensive development of new approaches and methods of public administration in the monetary sphere, the challenges regarding the application in practice of innovative mechanisms and tools for stimulating the development of monetary circulation and credit

relations as prerequisites for the state financial security.

Problems of the formation of the system of the state financial security, including various structural and functional parameters, are researched in the scientific works of such scholars as I. Binko, Z. Varnalii, T. Vasylytsiv, O. Vlasiuk, Y. Zhalilo, H. Malgrem, X. Maul, L. Mayer, A. Mokii, E. de Soto, M. Fleichuk, M. Tsilinski, A. Sharov, L. Shemaieva, V. Shlemko, and others. Domestic scientists A. Galchyskii, T. Krichevskaiia, N. Kostina, A. Ponomarenko, A. Somik, V. Stelmakh and also foreign scientists H. Kan, D. Leider, A. Resende, D. Tobin, J.-K. Triche, M. Williams made significant contribution in the development of scientific thought regarding the problems of formation of effective monetary and credit policy. The domestic scientists O. Baranovskii, M. Yermoshenko, A. Khoroshev and others directly engaged in theoretical and practical research of monetary and credit relations in the context of providing the state financial security.

However, there are a number of issues related to the formation of an effective and efficient monetary policy in Ukraine with the aim of strengthening the state financial security in conditions of transformation, which remains insufficiently worked out and debatable. Therefore, there is a need for further research on this issue, aimed at developing monetary

and financial instruments for ensuring Ukraine's financial security.

The purpose of the article is to analyze the functioning of the domestic monetary sphere, to identify the priority areas for improving monetary and credit policy in the system of strengthening Ukraine's financial security, as well as to develop innovative strategic approaches and instruments for the development of monetary circulation and credit relations as a prerequisite for ensuring the state financial security.

In the conditions risks of destabilization of the financial and economic situation in Ukraine as a result of hostilities, trade war with the aggressor country, unfavorable macroeconomic conditions, and an aggravation of imbalances in the fiscal and monetary spheres, the problem of ensuring the state financial security is intensifying. The economic crisis in 2014–2015 clearly demonstrated the structural vulnerability of the Ukrainian economy and the instability of its financial system. The imbalances of the domestic financial sector are largely due to the influence of monetary factors associated with the devaluation of the national currency and the intensification of inflationary processes, the stagnation of the credit and deposit market, the distorted structure of the money supply, the chronologically high level of dollarization, and others. It is impossible to

restore the positive pace of socio-economic development of the domestic economy without decreasing these imbalances [1].

An important role in ensuring the state financial security belongs to the state policy in the monetary sphere as an instrument of monetary stimulation of the structural modernization of the economic and financial system. It is known that the stage of the monetary system of the state reflects the degree of stability of its monetary unit, the availability of credit resources, as well as the level of inflation, in particular in the context of the influence of these parameters on economic growth and increase of real incomes of the population.

During the whole period of independence of our state, the monetary system doesn't function effectively enough and doesn't realize many of its basic functions in the maintaining of macroeconomic stability, economic growth and strengthening of the competitiveness of the national economy in the context of ensuring the state financial security [2]. Moreover, the imbalances accumulated in previous years, in the conditions of the complications of the situation in the real economy, the increase of negative expectations due to socio-political events and the military conflict led to a greater aggravation of the situation in the monetary sphere (Table) [3].

Table. The integral index of monetary security of Ukraine in 2000, 2005, 2010–2017

Indicators	Actual values for years, data at the end of the period									
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
The ratio of the monetary aggregate M3 to GDP (monetization level), %	19.0	43.9	55.2	52.4	54.8	62.5	60.3	50.0	46.2	39.4
The ratio of GDP to the volume of the monetary aggregate M2 (speed of rotation), the number of revolutions	5.4	2.3	1.9	1.9	1.9	1.7	1.7	2.0	2.2	2.6
Volume of cash to GDP (ratio of M0 to GDP), %	7.5	13.6	16.3	14.3	13.9	15.8	17.8	14.2	13.2	10.8
Inflation rate, % (until December of the previous year)	25.8	10.3	9.1	4.6	99.8	0.5	24.9	43.3	12.4	13.7
Share of long-term loans in total loans granted by commercial banks (for residents in the term more than 5 years), %	17.0	21.2	29.3	25.4	21.6	19.1	21.3	21.8	25.9	24.5
The level of average interest rates of commercial banks' loans in relation to inflation, %	5.7	5.3	6.9	6.6	8.0	10.5	9.3	15.2	15.4	15.1
The integral index of monetary security (author's calculations)	0.701	0.639	0.613	0.634	0.610	0.566	0.568	0.571	0.498	0.588

Origin: compiled according [4].

Today the most significant challenges for the state financial security, due to the shortcomings of the functioning of the domestic monetary sphere, are:

1. The instability of the national currency and volatile inflation rates. In 2011–2013, an important task of monetary policy in Ukraine remained the support of price stability in order to provide favorable structural changes in the economy. The maintaining a stable hryvnia exchange rate, attracting funds for deposits, as well as saturation of the food market (as a result of agricultural production growth) against the backdrop of lower world food prices had a significant impact on ensuring low inflation rates [5]. However, the aggravation of accumulated during 2012–2013 macroeconomic imbalances and crisis processes in the social and political life has led to a sharp rise in inflation in 2014 (up to 24.9 %), caused by the devaluation of the hryvnia, in a context of lowering foreign exchange earnings and an increase in panic among the population through the military conflict in the east of Ukraine.

At the end of 2016 due to a reduction in household incomes, a decline in solvent consumer demand through tight monetary and fiscal policies, as well as lower prices on world food and commodity markets the growth rate of prices dropped to 12.4 %, but remained in the phase of galloping inflation. In September 2017, inflation accelerated to 16.4 % (from 13.5 % in May 2017), driven primarily by the acceleration of prices for raw food products, the increase production costs, the recovery in consumer demand, the increase of gas and electricity tariffs. Thus, inflation in Ukraine has mostly a monetary nature, related to the growth of money supply against the backdrop of declining production and GDP.

2. The unbalanced structure of money supply. In developed countries, the share of cash in the structure of the money supply doesn't exceed 4–7 %, while in Ukraine, almost a quarter of the money supply is rolled out of the banks and isn't controlled by the domestic banking system. Since 2008, it's witnessed a steady increase of this indicator in Ukraine. Thus, in 2012 the share of money supply, which turned out to be outside banks and wasn't controlled by the banking system, amounted to 26.3 %, in 2013 it grew to 29.6 %, and in 2016 it remained at 28.5 %, which testifies about a systemic deterioration in the structure of the money supply. This situation is explained by a decrease of the public confidence level to the existing banking system, a critically high level of inflation during the period of the economic crisis in 2014–2015, increased in-

flation expectations, underdevelopment of cashless settlements, which led to the depletion of cash in the hands of the population.

The share of cash in Ukraine's GDP in 2016 amounted to 13.1 %, exceeding the maximum acceptable value of this indicator by more than 3.2 times. In 2013–2017 there was a gradual increase in the ratio M1/M3: if in 2013 the indicator was 42.2 %, then in 2017 it grew to 49.2 %, which is explained by the massive outflow of capital from the country and involved banks by deposits of the population as a result of deterioration of the situation on the money market. It should be noted that the high proportion of cash outside banks is the result of shadowing of the economy.

3. The critically high level of monetization of the national economy and a significant share of cash in the structure of the money supply. In 2010–2016 the growth rate of money supply exceeded the growth rate of GDP, which, on the one hand, led to an increase of monetization (from 43.9 % in 2005 to 46.3 % in 2016), and from the other – caused a steady drop of purchasing power of money from 0,91 to 0,89. It should also be noted that the rate of money supply turnover dropped from 5.4 in 2000 to 2.6 in 2017, which is due to the increase of crisis phenomena and the decrease of the economic activity of the subjects of the real economy sector in Ukraine.

4. The increasing of the level dollarization of money circulation. The imbalances of money circulation in Ukraine are also related with the unbalanced structure of the money supply, when the growth of money supply in circulation is carried out at the expense of issuing NBU funds through stock and currency channels, a refinancing and redemption channel of government bonds under government securities. For a long time the main channel for issuing money in circulation was the currency channel, which was conditioned by the state of the payments balance – due to the inflow of speculative capital or significant volumes of revenues from export earnings, the money supply increased, which led to an increase of the dollarization of the domestic economy.

It's connected with a high level of distrust to the national currency and the domestic banking system, which prompts the population to accumulate cash. In the crisis period of 2014–2017 the dollarization of assets and volumes of foreign currency in circulation in Ukraine increased. If in 2010 the dollarization rate was 29.1 %, in 2017 it rose to 44,4 %, by 19.5 pp.

According to NBU estimates, at the end of 2015 cash foreign currency reserves outside banks amounted to about 84 billion USD, comparable to the annual GDP of Ukraine in 2015. In the fourth quarter of 2017, the volume of cash outside banks continued to grow (64 million USD was fixed in December), primarily reflecting an increase the revenues from labor migrants [6].

5. The ineffective transmission mechanism of monetary policy.

In 2014–2017 the structure of the money supply is largely shaped by the active redemption of government securities by the NBU, which, on the one hand, constitutes a hidden internal emission to finance the budget deficit, and on the other hand, – support for liquidity of banks and stabilization of their functioning. That is, the emission resource aimed at financing the budget deficit and refinancing of banks has a short-term, non-productive character, as the current structure of monetary emissions forms monetary factors for accelerating inflation, provides financing for consumer demand, but doesn't contribute to the intensification of economic and investment activity and doesn't stimulate lending to the real sector of the economy. Under such conditions, the structural problems of the economy aggravate, inflationary and devaluation risks increase.

6. The high cost of bank lending. Since the beginning of the deployment of the world financial and economic crisis in 2008 to early 2014, the NBU has gradually lowered the discount rate and improved the principles of interest rate policy through increasing of efficiency of the overnight interest rate corridor in order to increase lending of the real sector of the economy. However, in conditions of stagnation, the decline of the credit cost turned out to be insufficient tools to intensify demand for loans. At the same time, under the influence of negative political and economic processes and strengthening of devaluation pressure from the beginning of 2014, the NBU discount rate has consistently increased from 9.5 % to 30 % in 2015 in order to ensure long-term exchange rate stability and slower growth of prices. At the same time, under the influence of negative political and economic processes and strengthening of devaluation pressure from the beginning of 2014, the NBU discount rate has consistently increased from 9.5 % to 30 % in 2015 in order to ensure long-term exchange rate stability and slower growth of prices. In addition, the policy of “expensive money” makes the currency speculation impossible in the interbank market. During the period of gradual stabilization in the currency market and slowing down of inflation, the NBU discount rate began to decrease, and as of Oc-

tober 2017 it amounted to 13.5 %, which aimed at stimulating lending activity by reducing the cost of credit resources [7].

7. The slow dynamic of deposits attracted by banks, reduction of loan portfolio of banks and deterioration of its quality.

During 2014–2017 the dynamics of attracted by banks funds of individuals, which is the basis for activating the lending activity of banks, was characterized by negative tendencies. The outflow of deposits from banks exceeded the crisis index in 2009 in several times, while depositors seized up to 50 % of deposits in individual banks. Only in 2014 the volume of funds of individuals in banks decreased by 126 billion UAH, or 29 %, incl. in the national currency – by 53 billion UAH (21 %), in foreign currency – by 9 billion USD (40 %).

In 2016 the rate of withdrawal of individuals deposits from the banking system continued, but significantly slowed down compared with the previous crisis years. At the same time, the phasing out of restrictions on withdrawal of deposits in 2016–2017 positively influenced the level of public confidence to banks and the dynamics of deposits. Thus, in 2017, individuals deposits in the national currency grew by 20.4 % compared to 2016, while deposits in foreign currency – by 3.3 % compared to the same period in 2016 [8].

8. The high level of dollarization of bank loans and deposits.

It should be noted that there is an excessive level of dollarization of loans and deposits of banks a negative feature of the monetary sphere in Ukraine, which poses a threat to the financial and, consequently, the economical security of the state in the event of significant devaluation of the national currency. If in 2012 the total amount of the loan portfolio of the banking system in foreign currency amounted to about 29 billion USD and the level of dollarization of loans – 36.7 %, then in the first half of 2017, the loan portfolio in foreign currency grew to 49 billion USD, and the level of dollarization of loans – up to 44.7 %. Accordingly, the total amount of foreign currency deposits in the banking system in 2012 amounted to about 25 billion USD, in 2017 it grew to 40 billion USD, and the dollarization rate of deposits rose to 45.3 % [9; 10].

The above-mentioned challenges led to improper fulfillment of the functions of financing of the national economy by the monetary sphere of Ukraine, strengthening of inflation processes and financial and payment instability, limited financial and credit and investment resources, including due to the underdevelopment of the non-banking institutional investment sector in Ukraine.

Given the identified challenges, the priority directions of improvement of monetary policy in the system of strengthening financial security of Ukraine should be: the development of the secondary market of securities to increase the efficiency of the mechanism of redistribution of financial resources within the financial system and in the system of national economy; the improvement of the country's internal debt policy to reduce inflation and surplus money supply in circulation; the increasing of the supply of long-term credit and investment resources through more active investment in the potential of venture capital investment funds; the development of alternative banking mechanisms for accumulation and saving of funds by citizens due to the "launch" of the second level of compulsory and development of the third level of voluntary accumulative pension system, improvement of life insurance and collective investment; the increasing of the state regulation efficiency of financial institutions to ensure the stability of their functioning and prevent the occurrence of crisis phenomena in their activities.

It's expedient to apply the following monetary instruments to achieve these priorities:

- in order to ensure the development of the secondary market for securities in order to increase the efficiency of the mechanism for redistribution of financial resources, it is necessary to continue the work on the development of the secondary market infrastructure entities (stock exchanges, custodians, rating agencies, information systems, depositories) and the strengthening of requirements for issuers of securities for improvement prospectuses, issuers disclosure process, investor rights protection, audit of financial statements. The implementation of these measures will increase the supply of qualitative securities in the stock market and ensure the growth of investor confidence as a tool for redistribution of capital;
- in order to reduce inflation and excess money supply in circulation it is expedient to expand the range of debt securities at the expense of those intended for placement among the population, providing for them a floating interest rate depending on the level of inflation in the country and higher liquidity due to the possibility of early repayment; implement measures aimed at increasing the share of the stock method of financing business activities and ensuring the expansion (diversification) of the ways of redistribution of capital both through the banking sector and other components of the financial market (stock, credit);
- in order to expand the supply of long-term credit and investment resources, it is necessary to ensure the adoption of the Law of Ukraine "On Venture Funds of Innovation Development" or to make similar additions to the Law of Ukraine "On Mutual Investment Institutions", that regulate the activities of venture innovative funds as financial institutions that can compete with banks in issues of long-term lending and to accelerate the innovative development of the economy;
- to start the practice of conducting tenders for attracting capital of venture funds to projects of development of priority sectors of the economy and innovative development with state guarantees;
- in order to develop alternative banking mechanisms for accumulation and savings of citizens in the framework of the adopted pension reform, it is necessary to ensure the development of an appropriate legislative and regulatory framework for the licensing of non-state pension funds (in particular, their activities within the second pillar of the pension system), as well as creation and regulation of the activity of the unit of the Pension Fund of Ukraine for the centralization and coordination of information and cash flows, accounting procedures and control functions within the implementation of the second pillar of the pension system. It is expedient to finance the activities of such a unit at the expense of the accumulation pension fund;
- to ensure the development of criteria selection and licensing conditions for non-state pension funds, which will provide asset management of the second-tier accumulative pension system. In order to increase the participation of citizens in alternative banking mechanisms of accumulation of savings at the legislative level it is necessary to develop additional financial and tax incentives, to simplify the system of providing financial services to collective investment participants, to provide the possibility for state banks participating in NPFs and insured persons under life insurance contracts for long-term preferential loans at reduced interest rates;
- in order to increase the efficiency of state regulation of financial institutions, it is advisable to ensure a complete transition to a risk-oriented model of supervision of financial institutions to prevent crisis phenomena and instability in their activities. The risk-oriented model involves the introduction of a supervision system and control over the activities of financial institutions, based on prudential principles;

■ to initiate the merger of the functions of oversight and control of financial institutions in one body – the NBU or a specially created financial sector regulator (by combining the National Commission on Securities and Stock Market and the National Financial Services Commission). It will be ensured the higher efficiency of measures on state regulation of financial institutions by implementing a consolidated model of financial sector supervision in Ukraine, within which all regulatory, supervisory and control functions will be concentrated in one body.

Negative aspects of the functioning of the monetary sphere lead to a weakening of Ukraine's financial security. The arguments for such conclusion are: the instability of the national currency, unbalanced structure of money supply, the critically high level of monetization of the national economy, the increasing of the level dollarization of money circulation, the ineffective transmission mechanism

of monetary policy, the high cost of bank lending, the slow dynamics of deposits attracted by banks, the high level of dollarization of bank loans and deposits. In order to minimize the threats to Ukraine's financial security, it is necessary to implement the state monetary policy in the directions: the development of the secondary market of securities, the improvement of the internal state debt policy, the increasing of the supply of long-term credit and investment resources, the development of alternative banking mechanisms of accumulation and savings of citizens, the improvement of life insurance and collective investment, increasing the efficiency of state regulation of financial institutions.

At the same time, there is a need for further research of the monetary policy of the NBU on the basis of the inflation targeting regime in the context of ensuring price stability, as well as the state-initiated process of cleaning and rehabilitation of the banking system.

Список використаних джерел

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К. : НІСД, 2016. – 688 с.
2. Власюк О.С. Фінансова система України: проблеми та пріоритети оздоровлення // Стратегічні пріоритети. Серія : Економіка. – 2015. – № 4. – С. 4–15.
3. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
4. Грошово-кредитна та фінансова статистика НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415
5. Аналіз ефективності монетарної політики Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/FEAO_Analysis-of-the-NBU-Monetary-Policy-Effectiveness_A5_03.pdf
6. Макроекономічний та монетарний огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63383208>
7. Шемасва Л.Г. Фінансова безпека держави в умовах гібридної війни : монографія. – К. : НА СБ України, 2016. – 84 с.
8. Проблемна заборгованість як чинник неплатоспроможності українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna-zaborgovanist-chinnik-neplatospromozhnosti-ukrayinskih-bankiv.aspx>
9. Гладких Д.М. Ризики та ключові напрями посткризового відновлення банківської системи України : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – К. : НІСД, 2017. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/bank_sustem-93e11.pdf
10. Гладких Д.М. Шляхи вирішення проблем, пов'язаних з високим рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі України : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – К. : НІСД, 2017. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf

References

1. Analitichna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy v 2016 rotsi» [Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Internal and External Situation of Ukraine in 2016”]. (n.d.). *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/poslanya_new-cc2e3.pdf [in Ukrainian].
2. Vlasiuk, O.S. (2015). Finansova sistema Ukrainy: problemy ta priorityety ozdorovlennia [The Financial System of Ukraine: Problems and Priorities of Improvement]. *Stratehichni priorityety – Strategic Priorities*, 4, 4–15 [in Ukrainian].
3. Horbulin, V.P. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [The World Hybrid War: Ukrainian Forefront]*. Kyiv: NISD. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/HW_druk_fin+site_changed.rar [in Ukrainian].
4. Hroshovo-kredytna ta finansova statystyka NBU [Monetary and Financial Statistics of the NBU]. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 [in Ukrainian].
5. Analiz efektyvosti monetarnoi polityky Natsionalnoho banku Ukrainy [Analysis of the Effectiveness of the Monetary Policy of the National Bank of Ukraine]. (n.d.). *feao.org.ua*. Retrieved from https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/FEAO_Analysis-of-the-NBU-Monetary-Pollicy-Effectiveness_A5_03.pdf [in Ukrainian].
6. Makroekonomichniy ta monetarniy ohliad [Macroeconomic and Monetary Review] (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63383208> [in Ukrainian].
7. Shemaieva, L.G. (2016). *Finansova bezpeka derzhavy v umovakh hibrydnoi viiny [The financial security of the state in terms of hybrid warfare]*. Kyiv: NA SBU [in Ukrainian].
8. Problemna zaborhovanist yak chynnyk neplatospromozhnosti ukrainskykh bankiv [Problematic debt as a factor of insolvency of Ukrainian banks]. (n.d.). *elitfactoring.com.ua*. Retrieved from <http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna-zaborgovanist-chinnik-neplatospromozhnosti-ukrayinskih-bankiv.aspx> [in Ukrainian].
9. Gladkikh, D.M. (2017). Ryzyky ta kliuchovi napriamy postkryzovoho vidnovlennia bankivskoi systemy Ukrainy [Risks and key directions of post-crisis recovery of the banking system of Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/bank_sustem-93e11.pdf [in Ukrainian].
10. Gladkikh, D.M. (2017). Shliakhy vyrishennia problem, poviazanykh z vysokym rivnem prysutnosti inozemnoho kapitalu v bankivskii systemi Ukrainy [Ways of solving problems connected with a high level of presence of foreign capital in the banking system of Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf [in Ukrainian].

ПОЛІТИКА ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Венцковський Дмитро Юрійович,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

У статті розглядається поточний стан внутрішнього товарного ринку України в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Позитивний ефект для української економіки від розвитку внутрішнього товарного ринку залежить від досягнення балансу інтересів (конкурентних позицій) між національними виробниками та імпортерами. Національна економіка характеризується неадекватним рівнем відкритості, а товарний імпорт перетворився із елемента, що має доповнювати економіку, на такий, що заміщує внутрішнє виробництво.

Ключовою загрозою є поєднання високого рівня імпортозалежності внутрішнього товарного ринку та невиправдано завищеного рівня експортної орієнтації національних виробників. Ціллю державної політики є підвищення ролі національних виробників на внутрішньому товарному ринку шляхом їхньої переорієнтації на внутрішній попит, результативна протидія імпортній експансії та імпортозалежності шляхом імпортозаміщення.

Сучасна політика розвинених країн передбачає заходи, які відповідають «цивілізованому» та прагматичному імпортозаміщенню, як-от: державні закупівлі (надання переваги національним виробникам, часто на підставі вартісного критерію, а також надання переваги у відсотках до вартості національним виробникам чи штрафу у відсотках від вартості – для імпорту тощо); встановлення вимог до мінімальної частки використання національних ресурсів і технологій у виробництві товарів; реалізація державної політики «купуйте національне»; встановлення інвестиційних бар'єрів (обмеження участі іноземного капіталу у видах економічної діяльності, що визначені як стратегічні; обмеження доступу іноземного капіталу до державних досліджень та програм розвитку; обмеження на репатріацію прибутку, капіталу, зборів та роялті).

Імпортозаміщення визначено як державну політику щодо внутрішнього товарного ринку, що поєднує комплекс заходів, спрямованих на розвиток і зміцнення ринкових позицій товарів, вироблених на території країни.

Ключові слова: економічна безпека держави, імпортозаміщення, імпортозалежність, внутрішній ринок, національні інтереси.

Ventskovsky Dmytro

**POLICY OF IMPORT SUBSTITUTION
AS A FACTOR OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE**

The article is devoted to the current state of the domestic commodity market of Ukraine in the context of economic security of the state. The positive effect on the Ukrainian economy from the development of the domestic commodity market depends on achieving a balance of interests (competitive positions) between national producers and importers. The national economy has an

inadequate level of foreign trade quota, and imports of goods changed from an element that complemented the economy to the one that substituted the domestic production.

A key threat is the combination of a high level of import dependence of the domestic commodity market and an outsized high level of export orientation of national producers. The goal of state policy is to increase the role of national producers in the domestic commodity market by their re-orientation to domestic demand, effectively counteracting import expansion and decreasing of import dependence through import substitution.

Modern policy of developed countries includes measures that are “civilized” and pragmatic for import substitutions, such as: public procurement (preference for domestic producers, often on cost criterion, as well as providing preferences in percentage to the cost to national producers or a fine, as a percentage of the cost – for import etc.); the establishment of requirements for the minimum share of the use of national resources and technologies in the production of goods; realization of state policy “buy national”; the establishment of investment barriers (restrictions on the participation of foreign capital in economic activities defined as strategic, limiting the access of foreign capital to state research and development programs, restrictions on repatriation of profits, capital, fees and royalties).

Import substitution is defined as a state policy on the internal commodity market, which combines a set of measures aimed at developing and strengthening the market positions of goods of national producers.

Keywords: economic security of a state, import substitution, dependence on imports, domestic market, national interests.

Постановка проблеми. Поступова стабілізація макроекономічної та макрофінансової ситуації в цілому позитивно позначилася на показниках розвитку внутрішнього товарного ринку України. Важливим аспектом є визнання підприємствами позитивних зрушень [1], що свідчить про збільшення довіри саме з боку реального сектору економіки та схвалення ним державної посткризової політики. На тлі перспектив по-жвавлення економічної активності та позитивних перспектив розвитку внутрішнього товарного ринку варто виокремити очікування підприємств стосовно:

- прискорення зростання обсягів виробництва;
- послаблення інфляційних та девальваційних очікувань; покращення поточного фінансово-економічного стану підприємств;
- зниження рівня залишків готової продукції та зменшення ресурсів виробничих потужностей;
- уповільнення зростання цін виробників, а також витрат на одиницю продукції та одного найманого працівника;
- зростання потреби підприємств у позикових коштах; збільшення активності підприємств щодо використання банківських кредитів тощо.

Водночас слід розуміти, що додатний ефект для української економіки від розвитку внутрішнього товарного ринку залежатиме від *досягнення балансу інтересів (конкуренетних позицій) між національними виробниками та імпортерами*. Національна економіка характеризується неадекватним рівнем відкритості (імпортна квота до ВВП у 2016 р. становила 42,0 %) [2], а *товарний імпорт перетворився з елемента, що має доповнювати економіку, на такий, що заміщує внутрішнє виробництво*. Деіндустріалізацію економіки в умовах імпортозалежної моделі функціонування внутрішнього ринку було визначено Президентом України у Щорічному Посланні до Верховної Ради України однією з найгостріших проблем економічної безпеки [3].

Потреба в забезпеченні належного рівня економічної безпеки на внутрішньому ринку вимагає усвідомлення ключової мети державної політики у цій сфері – підвищення ролі національних виробників на внутрішньому товарному ринку шляхом їхньої переорієнтації на внутрішній попит, результативної протидії імпортній експансії та імпортозалежності шляхом *імпортозаміщення*. Подібну позицію відстоюють у науковому середовищі, зазначаючи, що необхідність реалізації в Україні політики імпортозаміщення та розвитку внутрішнього ринку зумовлена критичним рівнем імпортозалежності щодо

більшості видів економічної діяльності та значними регіональними диспропорціями [4].

Дослідники зазначають, що світова практика імпортозаміщення є вкрай неоднозначною [5], адже історія економічних успіхів одних країн межує із хибними кроками інших країн у питаннях імпортозаміщення, що часто призводило до економічних катастроф [6]. Серед причин цього, з-поміж інших, називають глобалізацію, наголошуючи на тому, що глобалізаційні процеси привносять значні корективи у можливості розвитку національних внутрішніх ринків, унаслідок чого країни активніше використовують інструменти захисту власних ринків та збільшують тиск на конкурентів на зовнішніх товарних ринках [7].

Слід погодитись, що результатом коливань вітчизняної політики від жорсткого протекціонізму до лібералізації у питаннях ставлення до імпорту є практична відсутність та неготовність економіки до сучасних викликів [8]. За таких передумов реалізація в Україні класичної моделі імпортозаміщення, що ґрунтується лише на власних ресурсах і технологіях, практично неможлива і зумовлюватиме подальшу втрату конкурентних позицій багатьма видами економічної діяльності [9]. Натомість для розвитку імпортозаміщення необхідне системне поєднання інструментів грошово-кредитної, фіскальної, валютно-курсової та зовнішньоторговельної політики [10].

Україні важливо не допускати вузького трактування імпортозаміщення, коли сучасні високотехнологічні імпортовані товари пропонується замінити нижчими за якістю та вищими за вартістю вітчизняними товарами. Такий підхід не може бути способом вирішення проблеми національної конкурентоспроможності [3]. Відтак імпортозамінні товари повинні бути конкурентними, відповідати світовому технічному рівню, інакше вітчизняні товари не зможуть конкурувати з аналогічними імпортованими [11]. При цьому групувати галузеві пріоритети імпортозаміщення доцільно за трьома напрямками: заміна імпортованих ресурсів, насамперед енергетичних; заміна імпорту товарів широкого вжитку; заміна імпорту товарів виробничого призначення [12].

Метою цього дослідження є розроблення практичних рекомендацій щодо формування державної політики імпортозаміщення як чинника економічної безпеки держави на основі комплексного оцінювання поточного стану

імпортозалежності внутрішнього товарного ринку.

Виклад основного матеріалу. Поточний стан внутрішнього товарного ринку характеризується нестабільною динамікою та циклічним взаємозв'язком із загальною економічною динамікою. Зокрема, слід відзначити низку тенденцій, що схарактеризовані нижче.

1. Відновлення додатної динаміки розвитку внутрішнього товарного ринку. Вперше із 2012 р. товарна пропозиція (місткість) на внутрішньому товарному ринку продемонструвала додатну динаміку у 5,6 % (або на 5,9 млрд дол. США) за підсумками 2016 р. [13; 14]. У цьому аспекті є позитивні очікування щодо проходження «дна» падіння споживання на внутрішньому ринку і, можливо, за відсутності потрясінь збережеться додатна кореляція із динамікою ВВП України.

У вартісних обсягах товарна пропозиція (місткість) внутрішнього товарного ринку лише вийшла на рівень 2005 р. (110,5–110,8 млрд дол. США), але це вдвічі менше за показники 2008, 2011–2013 рр. Зважаючи на досить помірковані показники поживлення внутрішнього товарного ринку в 2016 р., зокрема порівняно з «проривами» 2006 чи 2010 рр., для досягнення докризових показників (визнаючи необхідність поправки на тимчасово окуповані території) орієнтовно може знадобитися до п'яти років.

2. Посилення негативного тиску збільшення товарної пропозиції (місткості) внутрішнього товарного ринку на стан зовнішньоторговельного балансу. В умовах покращення та стабілізації макроекономічної ситуації відбувається активізація споживання на внутрішньому товарному ринку. Імпортери об'єктивно більшою мірою готові до задоволення попиту, що утворився, на протигагу національним виробникам. Відтак дефіцит товарної маси внутрішнього товарного ринку, сформований в умовах розширення попиту, покривається товарним імпортом, що, у свою чергу, зумовлює накопичення від'ємного сальдо зовнішньоторговельного обороту (див. рис.).

Модель внутрішнього товарного ринку України вже вкотре демонструє циклічність розповсюдження економічної та фінансової кризи. Зростання споживчого попиту активізує імпортну експансію, що провокує критичне погіршення стану зовнішньоторговельного балансу (періоди 2007–2008 та 2011–2013 рр.). Макрофінансова реакція у вигляді девальваційних провалів

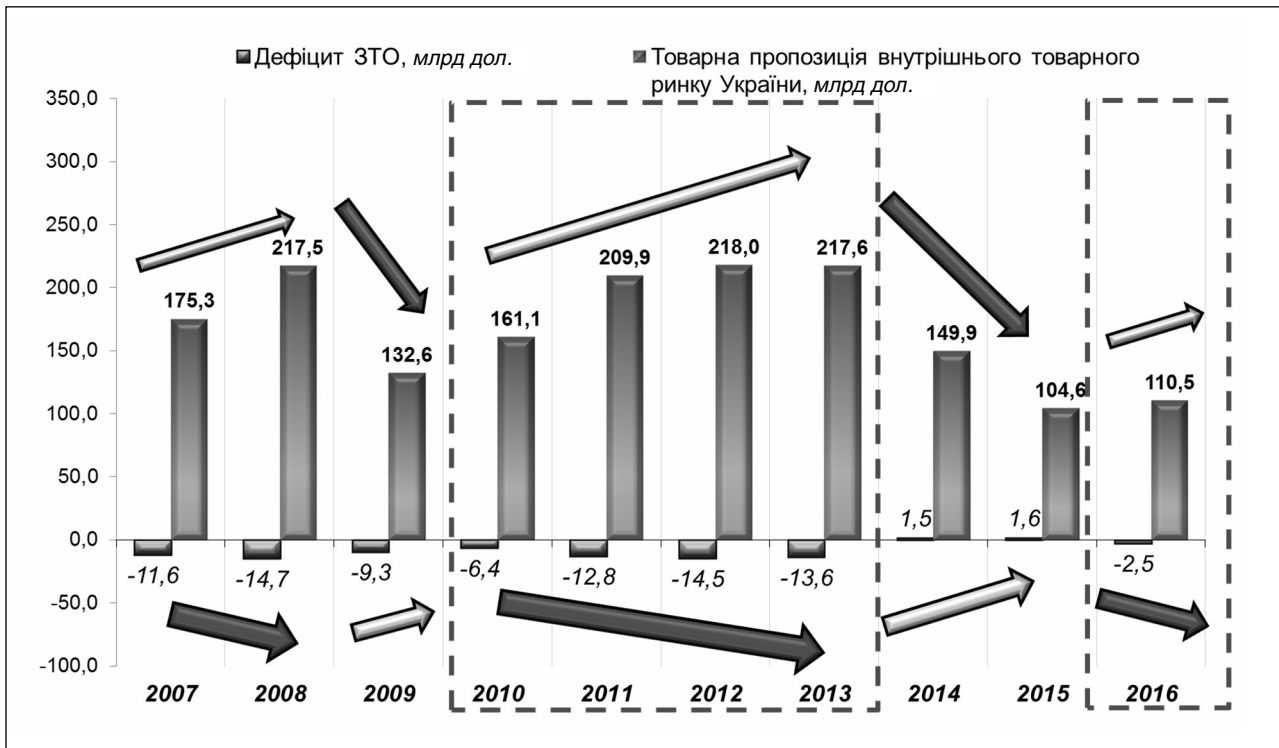

Рис. Динаміка товарної пропозиції (місткості) внутрішнього товарного ринку та сальдо зовнішньоторговельного обороту України в 2007–2016 рр., млрд дол. США

(2009, 2014–2015 рр.) для забезпечення сталості платіжного балансу на певний час стабілізує ситуацію, але споживча адаптація до нового масштабу цін призводить до відновлення споживання товарного імпорту.

Дотепер глибока девальвація гривні фактично єдине, що здатне тимчасово зупинити імпорту експансію. Розрахунки свідчать про те, що умовна девальвація 2009 р. із глибиною до 12 грн за 1 дол. США зумовила б досягнення додатного зовнішньоторговельного сальдо в 2009–2010 рр. З цього випливає, що, на жаль, досягнення валютно-курсової стабільності у 2016 р. уже в 2017–2018 рр. опиниться під тиском від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі на рівні до -5 млрд дол. США.

3. Посилення вразливості національних виробників від макроекономічних коливань. Оцінювання характеру залежності результатів діяльності національних виробників та імпортерів від загальної макроекономічної динаміки засвідчує більшу вразливість саме національних виробників. Слід відзначити подвійний характер реакції національних виробників на зміну макроекономічних умов функціонування на внутрішньому ринку.

З одного боку, на етапах економічного піднесення (зокрема, у 2007–2008, 2010–2013 рр.) виручка національних виробників у вартісному вираженні була більшою, ніж у імпортерів, отже, українські виробники активніше займали ринкові ніші. З іншого боку, під час різких потрясінь (наприклад, 2009, 2014–2015 рр.) вони втрачають практично удвічі більше виручки за імпортерів, що, у свою чергу, сигналізує про проблеми із ринковим позиціонуванням і сталість таких позицій. Про це, зокрема, свідчать розрахунки: збільшивши в 2010–2013 рр. виручку на внутрішньому товарному ринку на 57,1 млрд дол. США, національні виробники в 2014–2015 рр. втратили 72,7 млрд дол. США (відповідно імпортери – 27,9 та 40,3 млрд дол. США). Так, приріст місткості внутрішнього ринку в 2016 р. на 3,6 млрд дол. США забезпечили національні виробники і на 2,3 млрд дол. США – імпортери.

4. Відтворення дефіцитної моделі внутрішнього товарного ринку. Після нетривалого періоду (2014–2015 рр.), коли сформований попит внутрішнього товарного ринку потенційно покривали потужності національних виробників (101,0 та 101,6 % відповідно), знову повертається модель хронічного товарного дефіциту.

В Україні впродовж багатьох років існує макро-економічний дисбаланс невідповідності сформованого споживчого попиту на внутрішньому товарному ринку масштабу національного виробництва. Тож у самій структурі національної економіки закладено передумови товарної імпортозалежності. Протягом тривалого часу імпортери стабільно забезпечують понад третину попиту на внутрішньому товарному ринку.

У розрізі видів економічної діяльності лише сільське господарство, харчова промисловість, металургія та деревообробна промисловість володіють надлишковим потенціалом повного забезпечення потреб внутрішнього товарного ринку. Решта видів економічної діяльності є дефіцитними з огляду на потреби внутрішнього товарного ринку.

5. Збереження високої імпортозалежності внутрішнього товарного ринку через неадекватно високий рівень експортної орієнтації національних виробників. Однією з найбільших проблем вітчизняної економіки залишається надлишкова орієнтація національних виробників на зовнішні ринки. Експортна квота економіки в цілому становила 39 % до ВВП (у 2016 р.), а частка експорту в загальній виручці від реалізації національних виробників – 33,7 %. Навіть у тих видах економічної діяльності, де національні виробники мають високий потенціал забезпечення потреб внутрішнього ринку, імпортери нав'язують високу конкуренцію.

Серед видів економічної діяльності практично лише сільське господарство (частка національних виробників – 93,8 %) та харчова промисловість (78,0 %) домінують на внутрішньому ринку (сформовано ринок національних виробників), при цьому надлишок продукції експортується.

Водночас у тих видах економічної діяльності, де сформовано ринок високої конкуренції, ситуація є незадовільною, оскільки національні виробники, маючи достатній потенціал, орієнтовані на експорт. Зокрема, відбувається таке:

■ *металургійна промисловість*, володіючи потенціалом подвійного забезпечення потреб внутрішнього ринку, скеровує 67,2 % продукції на експорт, при цьому імпортери займають 36,2 % на внутрішньому ринку;

■ *добувна промисловість* скеровує четверту частину продукції на експорт, при цьому на внутрішньому ринку 39,5 % потреб забезпечують імпортери;

■ *деревообробна промисловість* отримує від експорту 61,5 % виручки, проте на внутрішньому ринку панівне становище обіймають імпортери (частка на внутрішньому ринку – 51,5 %), це при тому, що національне виробництво в 1,26 рази потенційно перевищує поточні потреби внутрішнього ринку.

Ситуація є виправданою у *нафтопереробній промисловості*, адже свідомо імпортозалежний ринок наповнюється імпортерами на 60,6 %, але національні виробники практично весь свій потенціал спрямовують на внутрішній ринок.

6. Зміцнення ринкових позицій імпортерів у технологічних видах економічної діяльності. Критичною за формулою «внутрішнє виробництво – експорт – частка імпортерів на ринку» є ситуація в технологічних видах діяльності. Йдеться про невиправдану експортну орієнтацію при низькому потенціалі покриття потреб внутрішнього ринку, де встановлена практична монополія імпортерів, при цьому, зокрема, виявляються такі особливості:

■ *хімічна промисловість* володіє потенціалом покриття потреб внутрішнього попиту більше як на половину, а поточна частка імпортерів на внутрішньому ринку становить 63,3 %, але при цьому національні виробники звітують, що на експорт скеровується 32,7 % продукції;

■ *фармацевтична промисловість* – імпортери обіймають 65,8 % на внутрішньому ринку України, а національні виробники за низького потенційного покриття потреб попиту (всього 41,8 %) експортують 18,1 % продукції;

■ *машинобудування* – тут утворилася, очевидно, найбільш критична невідповідність: національні виробники забезпечують лише 6,3 % потреб внутрішнього ринку (імпортери володіють абсолютною монополією у 93,7 %), при тому, що 85,1 % виручки національних виробників формує експорт.

І якщо імпортозалежність у сировинно-енергетичних товарах часто є обґрунтованою та об'єктивною, то збільшення імпортозалежності у сегментах переробної промисловості є значним прорахунком передусім державної політики.

Ситуація навколо стану та перспектив розвитку внутрішнього товарного ринку потребує ретельної уваги з боку державних органів. Внутрішній ринок є важливим чинником економічного розвитку і водночас, як показує аналіз, – джерелом потужних загроз економічній безпеці

держави. *Ключовою загрозою натеper є поєднання високого рівня імпортозалежності внутрішнього товарного ринку та невиправдано високого рівня експортної орієнтації національних виробників.* Основоположною проблемою в цій загрозі є те, що відповідно до логіки економічного розвитку держави перехід до експортоорієнтованої моделі можливий лише після успішного завершення реалізації імпортозамінної стратегії [15]. Хоча існують точки зору, що ці види політики можна реалізовувати одночасно [16]. Натомість в Україні все сталося навпаки – на зміну багаторічному протекціонізму, нівельованому масштабною контрабандою, прийшла різка імпортона лібералізація з декларуванням експортоорієнтованої моделі.

Розглянемо чинники збереження такої проблеми та їхні характерні особливості.

1. Структурні вади вітчизняної промисловості та сільського господарства:

- надлишок виробництва одних товарів відповідно до номенклатурної спеціалізації національних виробників за відсутності інших, що відповідно компенсуються імпортом;

- значне технологічне відставання національних виробників, що унеможливує наразі виготовлення аналогів продукції, подібних до імпортової;

- висока частка природної сировини, сировинних товарів первинної переробки та напівфабрикатів у товарній пропозиції національних виробників, завдяки чому формується значна маса товарів проміжного споживання, що не можуть бути перероблені до рівня готової продукції у країні;

- відсутність через різні причини (знищення майнових та виробничих комплексів унаслідок комерційного використання земель, усунення з ринку імпортоними конкурентами тощо) цілих підгалузей у межах видів економічної діяльності;

- безпрецедентний занепад освітньо-кваліфікаційного рівня професійних кадрів, особливо спеціального технічного сегмента, через застарілість навчально-матеріальної бази та кон'юнктурну переорієнтацію на гуманітарні професії.

2. Низька якість конкурентно-поведінкових стратегій національних виробників:

- інфляційна пастка, що виникає через постійне збільшення відпускних цін усупереч

об'єктивним чинникам, що постійно нівелює ціннові чинники конкурентоспроможності порівняно з імпортерами. Зрештою, імпорт просто стає дешевшим;

- диспаритет комерційних інтересів гуртових та роздрібних ланок просування товарів на ринку, що виявляється в неадекватних націнках та включенні до роздрібних цін різного роду «премій від ризиків»;

- незадовільний стан платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, що знижує можливості планування розвитку, призводить до утворення надлишків готової продукції на складах;

- незадовільна якість управлінської складової у вітчизняному виробництві, що породжує хронічні проблеми із якістю готової продукції.

3. Незадовільне ставлення національних виробників до внутрішнього ринку:

- успадкування принципу поділу продукції «для внутрішнього ринку» та «на експорт» робить безперспективним намагання національних виробників протистояти імпорту;

- намагання приховати проблему сталої якості продукції через пропозицію на внутрішньому ринку більш якісних альтернатив «товарів на експорт», що є прямим наслідком відповідних історичних традицій у виробництві та збуті;

- через проблеми якості внутрішній споживацький попит у міру можливостей орієнтований на імпортоні товари. Порівнюючи імпортоні аналоги з продукцією власного виробництва, суб'єкти господарювання зазвичай відзначають переваги імпортової продукції за якісними критеріями [17].

4. Обмежений фінансовий ресурс національних виробників, які:

- мають недостатні фінансові можливості для того, щоб забезпечувати необхідний масштаб охоплення внутрішнього товарного ринку щодо виходу на регіональні ринки, інформаційний супровід, логістику тощо;

- не можуть працювати із «відкладеним» попитом, що зміцнює позиції імпортерів.

При цьому імпортери, володіючи надійнішою фінансовою «подушкою», здатні входити на ринок під довгі стратегії зі значним відтермінуванням прибутку.

5. Державна політика непрямого сприяння імпорту:

■ залучення кредитних коштів від міжнародних фінансових організацій державою (йдеться про конкретні інфраструктурні та енергетичні проекти тощо) так чи інакше вимагає надавати переваги в закупівлях імпорتنій продукції (згідно з умовами надання позик);

■ лібералізація, а здебільшого – скасування, контрольних функцій держави у сфері відповідності вітчизняних товарів установленим стандартам, як наслідок, підробка та дискредитація самих стандартів підштовхує до споживання імпорту;

■ державні закупівлі, через які проходить ресурс, еквівалентний до 20 % ВВП, що зумовлює збереження високого рівня імпортозалежності.

Як засвідчує практика, самі національні виробники неспроможні та часто не зацікавлені вирішувати більшість проблем, що виникають виключно через них. У свою чергу, споживачі (серед яких є безпосередньо національні виробники) не є суб'єктами розв'язання цих проблем, вони є споживачами готових рішень. Єдиним суб'єктом, зацікавленим у вирішенні цих проблем, є **держава**. Реальний поступ у питанні підвищення ролі національних виробників, як у структурі забезпечення попиту на внутрішньому товарному ринку, так і для національної економіки в цілому, може бути зроблено лише за умов реалізації комплексної державної політики імпортозаміщення.

На основі вивчення різних підходів до дефініції поняття «імпортозаміщення», зокрема за [6], вважаємо за доцільне запропонувати нове його трактування. *Імпортозаміщення* – це державна політика щодо внутрішнього товарного ринку, що поєднує комплекс заходів, спрямованих на розвиток та зміцнення ринкових позицій товарів, вироблених на території країни. На нашу думку, таке тлумачення більше відповідає сучасним тенденціям прагматизму в неопротекціонізмі, що спирається в основному на непрямі методи, підкреслює визначальну роль держави та виводить на перше місце проблематику національних виробників.

Також доцільно запропонувати розширене безпекоорієнтоване формулювання поняття «стратегія імпортозаміщення на внутрішньому товарному ринку». Під цією стратегією розуміємо цілісний план дій держави впродовж тривалого періоду часу на внутрішньому ринку, що спря-

мовані на реалізацію та забезпечення стійкого всебічного розвитку національних виробників, які формують та реалізують вітчизняні товари, з метою ефективного використання внутрішнього товарного ринку для забезпечення: сталого економічного зростання економіки держави, зміцнення ролі та місця країни у світовому поділі праці, забезпечення економічної безпеки, захисту національних виробників від дискримінаційних дій імпортерів та нарощення конкурентоспроможності країни на світових ринках. При цьому варто враховувати перспективи розвитку на цій основі експортного потенціалу.

І якщо ще донедавна питання імпортозаміщення асоціювалося виключно із торговельним протекціонізмом, то сучасне ставлення до такої політики суттєво змінилось. Передусім слід зазначити про відхід розвинених країн від відверто *дискримінаційних заходів щодо імпорту*, які обмежують, запобігають або перешкоджають закупівлі імпортних товарів і, по суті, є неприйнятними через неконкурентний та дискримінаційний характер [18]. Ідеться про:

■ базову імпортну політику (тарифи та інші імпортні платежі, кількісні обмеження, ліцензування імпорту, митні бар'єри та інші бар'єри доступу до ринку);

■ санітарні та фітосанітарні заходи та технічні бар'єри у торгівлі;

■ низький рівень чи повну відсутність захисту інтелектуальної власності (наприклад, неадекватний режим патентів, авторських прав та товарних знаків і дотримання прав інтелектуальної власності);

■ корупційні бар'єри та інші перепони, які включають і хабарництво, що в сукупності застосовуються проти імпорту;

■ сприяння з боку держави антиконкурентній поведінці державних чи приватних фірм, що обмежує продаж або придбання товарів іноземної держави;

■ торговельні обмеження, які впливають на електронну комерцію (наприклад, тарифні та нетарифні заходи, обтяжливі та дискримінаційні норми і стандарти, а також дискримінаційне оподаткування).

Сучасна політика розвинених країн передбачає заходи, які відповідають «цивілізованому» та прагматичному імпортозаміщенню, як-от:

■ державні закупівлі (надання переваги національним виробникам, часто на підставі

вартісного критерію, а також надання переваги у відсотках до вартості національним виробникам чи штрафу у відсотках від вартості – для імпорту; закриті торги тощо);

- встановлення вимог до мінімальної частки використання національних ресурсів і технологій у виробництві товарів;

- реалізація державної політики «купуйте національне»;

- встановлення інвестиційних бар'єрів (обмеження участі іноземного капіталу у видах економічної діяльності, що визначені як стратегічні; обмеження доступу іноземного капіталу до державних досліджень та програм розвитку; обмеження на репатріацію прибутку, капіталу, зборів та роялті).

Зазначені напрями державної політики імпортозаміщення є актуальними для України. Однак, якщо в інтересах підвищення результативності імпортозаміщення для частини з них потрібне впорядкування наявної політики, то для інших ідеться про формування нової. Державна політика щодо розвитку внутрішнього ринку і стимулювання імпортозаміщення повинна бути системною, комплексною та забезпечувати збалансований розвиток промисловості з поступовим зниженням обсягів сировинних видів продукції та збільшенням обсягу випуску якісної високотехнологічної продукції, розширенням асортименту, що зумовить зменшення залежності від імпорту [12]. Отже, прямим результатом ефективної політики імпортозаміщення є зростання частки товарів, виготовлених на території країни, у загальному обсязі внутрішнього споживання [19].

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Зважаючи на вищезазначене, можна сформулювати низку завдань, розв'язання яких спрямовано на формування сучасної державної політики імпортозаміщення.

I. З метою підготовки інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо імпортозаміщення потрібно:

- розробити систему параметричних характеристик економічної безпеки держави на внутрішньому товарному ринку;

- передбачити систему індикаторів імпортозалежності внутрішнього товарного ринку;

- запровадити моніторинг безпекових індикаторів поточного стану внутрішнього товарного ринку з виокремленням проблематики імпортозалежності.

II. Щоб удосконалити моніторинг поточного стану імпортозалежності внутрішнього товарного ринку, необхідно:

- провести комплексне оцінювання поточного стану імпортозалежності національної економіки, передусім внутрішнього товарного ринку;

- розробити спеціальний порядок моніторингу конкурентних дій імпортерів на внутрішньому товарному ринку в розрізі видів економічної діяльності, що має бути спрямовано на формування більш агресивної державної політики щодо імпортової експансії, ніж сьогодні [20], а також підвищити результативність реагування на недобросовісні дії імпортерів [21].

III. Для обґрунтування встановлення інвестиційних бар'єрів на внутрішньому ринку України треба:

- встановити граничні обмеження участі іноземного капіталу за видами економічної діяльності, зокрема в тих, що визначені як стратегічні;

- здійснити оцінювання поточного рівня проникнення іноземного капіталу у види економічної діяльності, зокрема в ті, що визначені як стратегічні;

- визначити види економічної діяльності, до яких доцільно запровадити спеціальні обмеження на репатріацію прибутку, капіталу, зборів та роялті. Розробити пропозиції щодо порядку та обсягу запровадження відповідних спеціальних обмежень.

IV. З метою формування концептуальних засад державної політики імпортозаміщення потрібно:

- підготувати концептуальні засади ефективного використання внутрішнього товарного ринку для забезпечення: сталого економічного зростання економіки держави, зміцнення ролі та місця України у світовому поділі праці, забезпечення економічної безпеки, захисту національних виробників від дискримінаційних дій імпортерів та нарощування конкурентоспроможності країни на світових ринках, враховуючи перспективу розвитку на цій основі експортного потенціалу;

■ на основі концептуальних засад розробити Стратегію імпортозаміщення на внутрішньому товарному ринку, якою, зокрема, передбачити комплекс заходів, що спрямовані на розвиток та зміцнення ринкових позицій товарів, вироблених на території країни.

V. Для здійснення практичних кроків у рамках державної політики імпортозаміщення важливо:

■ розробити комплексну державну програму «Україна це може» («Ukraine can do it»), що має стати масштабною інформаційною кампанією із формування високого іміджу «національного знаку якості»; підвищення статусу національного виробника як носія, у т. ч. високої соціальної відповідальності; виховання «патріотизму у споживанні» тощо;

■ ініціювати консультації щодо створення недержавної асоціації з питань підтвердження вітчизняного походження товарів із маркуванням їх «Національним знаком якості».

VI. З метою відходу від поточної державної політики непрямого сприяння імпорту необхідно:

■ розробити пропозиції щодо запровадження вимог до мінімальної частки використання

національних ресурсів і технологій у виробництві товарів, що є предметом державних закупівель;

■ підготувати пропозиції щодо необхідності внесення тимчасових змін у нормативне регулювання сфери державних закупівель, зокрема запровадження процедури надання переваги вітчизняним виробникам на придбання товарів і послуг за бюджетні кошти;

■ розглянути можливості запровадження у системі надання переваги у відсотках до вартості національним виробникам чи штрафу у відсотках від вартості – для імпортерів. Передусім це можливо та доцільно запровадити щодо закупівель у межах граничних сум, що дозволяють міжнародні зобов'язання перед СОТ.

Теоретичні та практичні засади державної політики імпортозаміщення лише набувають чітких контурів. Наукового осучаснення та переосмислення вимагають підходи до розвитку внутрішнього ринку. Подальших досліджень потребують прикладні методичні підходи до оцінювання поточного стану імпортозалежності національної економіки, що матиме за мету розширення адекватного викликам інструментарію забезпечення належного стану економічної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Ділові очікування підприємств України. II квартал 2017 року [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category.jsessionid=3908CA7E14040CAA1FA23172ACFF7500?cat_id=43096650
2. IMF Data Mapper [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>
3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К. : НІСД, 2017. – 928 с.
4. Шейко Ю.О. Імпортозаміщення як інструмент стимулювання розвитку малого підприємництва в регіонах України // Ефективна економіка. – 2016. – № 2. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4779>
5. Еней Я.І. Світовий досвід здійснення політики імпортозаміщення [Електронний ресурс] / Інституційний репозитарій Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – 2014. – Режим доступу : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2492/1/Eney_Yana_Svitovyi_dosvid_zdiisnenia_polityky_importhozamischenia.pdf
6. Грицина Л.А. Теоретичні основи розвитку політики імпортозаміщення // Економічний вісник Запорізької держ. інженерної акад. – 2016. – Вип. 3 (03). – С. 42–47.
7. Іванюк Л.С. Обґрунтування необхідності формування політики імпортозаміщення на товарних ринках // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2011. – Вип. 3. – С. 162–168. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2011_3_26
8. Дунаєв І.В., Бабаєв В.Ю. Імпортозаміщення в контексті вибору механізмів державної зовнішньоторговельної політики України // Державне будівництво. – 2012. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2012_1_14
9. Моторнюк У.І., Теребух М.І., Ціхановський А.О. Проблеми імпортозамінної діяльності в Україні у контексті євроінтеграційних процесів // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2016. – № 851. – С. 192–198. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_851_28

10. Пазізіна К.В., Пазізіна С.М. Імпортозаміщення в системі забезпечення економічних інтересів України // Сталій розвиток економіки. – 2013. – № 3. – С. 42–45. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_3_10
11. Корчун В., Скиданюк Н. Важливість політики імпортозаміщення для економічної безпеки України // Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Міжнар. відносини. – 2013. – № 9. – С. 113–117. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2013_9_25
12. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України. – К. : НІСД, 2012. – 71 с.
13. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
14. Державна фіскальна служба України. Митна статистика зовнішньої торгівлі [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/ms/>
15. Пузанов І.І. Вплив експортоорієнтованої та імпортозамінної стратегії на характер і напрями економічного зростання // Наук. вісник Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – 2014. – № 1. – С. 44–52. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2014_1_9
16. Співак Р.В. Модель імпортозаміщення та стимулювання експорту: ефект синергії // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. праць / ПДТУ. – Т. 2. – Маріуполь, 2010. – С. 82–86.
17. Розпорядження Антимонопольного комітету України «Звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік» від 14.03.2017 № 2-рп [Електронний ресурс]. – К., 2017. – 268 с. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712>
18. Froman Michael B.G. National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers [Електронний ресурс] / Office of the United States Trade Representative. – 2016. – Режим доступу : <https://ustr.gov/sites/default/files/2016-NTE-Report-FINAL.pdf>
19. Цап М.В. Сутнісні характеристики процесу імпортозаміщення та його соціально-економічна роль // Вісник Хмельницького нац. ун-ту. – 2014. – № 4. – Т. 1. – С. 206–210.
20. Обмежувальні заходи щодо імпорту товарів в Україну (антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи) [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі. – Режим доступу : <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnihTovarivirobnikivNaVnutrishnomuRinku>
21. Захист від недобросовісної конкуренції або зростаючого імпорту. Перші кроки виробників [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі. – Режим доступу : <http://me.gov.ua/Documents/Download?id=8673d4d4-f46a-4568-97fa-472d0c8438da>

References

1. Natsionalnyi bank Ukrainy. Dilovi ochikuvannia pidpriemstv Ukrainy. II kvartal 2017 roku [Business expectations of Ukrainian enterprises. II quarter of 2017. National Bank of Ukraine]. (n.d.). www.bank.gov.ua. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category.jsessionid=3908CA7E1404CAA1FA23172ACF77500?cat_id=43096650 [in Ukrainian].
2. International Monetary Fund. (2017). IMF Data Mapper. www.imf.org. Retrieved from <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> [in English].
3. Analitichna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2017 rotsi» [The Analytical Report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine “On the internal and external situation of Ukraine in 2017”]. (2017). Kyiv: NISS [in Ukrainian].
4. Sheiko, I. (2016). Importozamishchennia yak instrument stymulivannia rozvytku maloho pidpriemnytstva v rehionakh Ukrainy [Import substitution as an instrument of small business development stimulation in the regions of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, 2. economy.nayka.com.ua. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4779> [in Ukrainian].
5. Enei, Ya. (2014). Svitovyi dosvid zdiisnennia polityky importozamishchennia [World experience of implementation of import substitution policy]. *Instytutsiinyi repozytarii Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny – Pavlo Tychnina Uman State Pedagogical University Electronic Institutional Repository*. dspace.udpu.org.ua:8080. Retrieved from http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2492/1/Eney_Yana_Svitovyi_dosvid_zdiisnennia_polityky_importozamishchennia.pdf [in Ukrainian].
6. Hrytsyna, L.A. (2016). Teoretychni osnovy rozvytku polityky importozamishchennia [The theoretical basis of the policy of import substitution]. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Zaporizhzhia State Engineering Academy Economic Bulletin*, 3, 42–47 [in Ukrainian].
7. Ivaniuk, L. (2011). Obhruntuvannia neobkhidnosti formuvannia polityky importozamishchennia na tovarnykh rynkakh [Substantiation of the necessity of forming the policy of import substitution in commodity markets].

- Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Socio-Economic Research Bulletin*, 3, 162–168. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2011_3_26 [in Ukrainian].
8. Dunaiev, I., & Babaiev, V. (2012). Importozamishchennia v konteksti vyboru mekhanizmv derzhavnoi zovnishnotorhovelnoi polityky Ukrainy [Import substitution in the context of alternatives for governmental foreign trade policy mechanisms of Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo – State Building*, 1. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_1_14 [in Ukrainian].
 9. Motorniuk, U., Terebukh, M., & Tsikhanovskyi, A. (2016). Problemy importozaminnoi diialnosti v Ukraini u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [Problems of import-substituting activities in Ukraine in the context of the European integration processes]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Lviv Polytechnic National University Bulletin. Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Development Issues*, 851, 192–198. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_851_28 [in Ukrainian].
 10. Pazizina, K., & Pazizina, S. (2013). Importozamishchennia v systemi zabezpechennia ekonomichnykh interesiv Ukrainy [Import substitution in the system of ensuring economic interests of Ukraine]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Development of Economy*, 3, 42–45. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_3_10 [in Ukrainian].
 11. Korchun, V., & Skydaniuk, N. (2013). Vazhlyvist polityky importozamishchennia dla ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The Importance of import substitution policies for the economic security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Mizhnarodni vidnosyny – Lesya Ukrainka Eastern European National University Science Bulletin. A series of “International Relations”*, 9, 113–117. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2013_9_25 [in Ukrainian].
 12. Priorytety polityky importozamishchennia u stratehii modernizatsii promyslovosti Ukrainy [Priorities of the import substitution policy in the strategy of industrial modernization of Ukraine]. (2012). Kyiv: NISS [in Ukrainian].
 13. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
 14. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy. Mytna statystryka zovnishnoi torhivli [State Fiscal Service of Ukraine. Customs Statistics of Foreign Trade]. (n.d.). [sfs.gov.ua](http://sfs.gov.ua/ms/). Retrieved from <http://sfs.gov.ua/ms/> [in Ukrainian].
 15. Pouzanov, I. (2014). Vplyv eksportoorientovanoi ta importozaminnoi stratehii na kharakter i napriamy ekonomichnoho zrostantia [Influence of export promotion and import substitution strategies on the nature and direction of economic growth]. *Naukovyi visnyk natsionalnoi akademii statystryky, obliku ta audytu. Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny – National Academy of Statistics, Accounting and Audit Scientific Bulletin*, 1, 44–52. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2014_1_9 [in Ukrainian].
 16. Spivak, R. (2010). Model importozamishchennia ta stymuliuвання eksportu: efekt synerhii [Model of Substituting for an Import and Stimulation of Export: Effect of Synergy]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, 2, 82–86 [in Ukrainian].
 17. Rozporiadzhennia Antymonopolnoho komitetu Ukrainy «Zvit Antymonopolnoho komitetu Ukrainy za 2016 rik» vid 14.03.2017 № 2-rp [Resolution of the Antimonopoly Committee of Ukraine “Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2016” dated March 14, 2017 No. 2-rp]. (2017). [amc.gov.ua](http://www.amc.gov.ua). Retrieved from <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712> [in Ukrainian].
 18. Froman, Michael B.G. (2016). National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers. Office of the United States Trade Representative. [ustr.gov](https://ustr.gov/sites/default/files/2016-NTE-Report-FINAL.pdf). Retrieved from <https://ustr.gov/sites/default/files/2016-NTE-Report-FINAL.pdf> [in English].
 19. Tsap, M. (2014). Sutnisni kharakterystyky protsesu importozamishchennia ta yoho sotsialno-ekonomichna rol [Conceptual characteristic of import substitution process and its social and economic role]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Khmelnytskyi National University Bulletin*, 4, 206–210 [in Ukrainian].
 20. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Obmezhuvalni zakhody shchodo importu tovariv v Ukrainu (antydempinhovi, kompensatsiini ta spetsialni zakhody) [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Restrictive measures on import of goods into Ukraine (anti-dumping, countervailing and special measures)]. (n.d.). me.gov.ua. Retrieved from <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnikhTovarovirobnykivNaVnutrishnomuRinku> [in Ukrainian].
 21. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii abo zrostaichoho importu. Pershi kroky vyrobnykiv [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Protection against unfair competition or growing imports. The first steps of the producers]. (n.d.). me.gov.ua. Retrieved from <http://me.gov.ua/Documents/Download?id=8673d4d4-f46a-4568-97fa-472d0c8438da> [in Ukrainian].

БЕЗПЕКОВІ АСПЕКТИ ПЕРЕХОДУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДО ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Олійник Даниїла Іллівна,
доктор економічних наук, професор

Обґрунтовано перехід суб'єктів господарювання до високотехнологічного економічного розвитку на основі промислового Інтернету речей, який розглядається як об'єднана екосистема розумних машин, цифрових систем та людей, здатних провадити виробничі операції на новому інтелектуальному рівні. Доведено, що такий перехід спрямований у першу чергу на забезпечення надійного захисту від мережевих атак і прискорення трансформаційних можливостей безпеки, інтелекту та бездротового з'єднання за допомогою апаратного забезпечення цілісності пристроїв на основі зв'язку 5G як нової інтелектуальної мережі для промислових об'єктів. Це підтверджує розвиток і поширення технологій, заявлених у доктрині *Industry 4.0*, та виникнення нового класу кіберфізичних промислових систем управління Інтернетом з особливостями інформаційної та функціональної безпеки. На прикладі побудови новітньої архітектури «розумної» мережі доведено, що найбільш ефективним способом задоволення соціальних вимог та забезпечення системи безпеки, експлуатації, екологічного захисту, вартості постачання та енергоефективності суб'єктів господарювання є використання інноваційних рішень і технологій при з'єднанні з новітньою архітектурою інтелектуальних мереж. Зроблено висновок про те, що суб'єктам господарювання необхідно здійснювати відповідні заходи інституційного та організаційного характеру щодо моделювання майбутнього розвитку на основі апробованих міжнародною практикою сценарних досліджень формування сучасної інноваційної мережевої інфраструктури, яка змінює динаміку виробництва енергії та починає трансформувати енергетичну мережу в 3Ds-систему – набагато краще оцифровану, декарбонізовану та децентралізовану.

Ключові слова: геоінформаційні платформи, децентралізація, декарбонізація, Інтернет енергія, інформаційні технології, кіберфізичні промислові системи, мережева інфраструктура, національні інноваційні системи, суб'єкти господарювання, промисловий Інтернет речей, цифровізація.

Oliinyk Danyila

SAFETY ASPECTS OF TRANSITION OF SUBJECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT TO HIGH-TECHNOLOGICAL ECONOMIC DEVELOPMENT

The transition of business entities to high-tech economic development on the basis of the industrial Internet of things is substantiated, which is considered as a united ecosystem of intelligent machines, digital systems and people capable of conducting production operations at a new intellectual level. It is proved that such a transition is primarily aimed at providing reliable protection against network attacks and accelerating the transformational capabilities of security, intelligence and wireless connectivity by hardware integrity of devices based on 5G communications as a new intellectual network for industrial applications. Objects confirming the development and spread of the technologies stated in the Industry 4.0 doctrine and the emergence of a new class of cyber-physical industrial Internet management systems with features

of informational and functional Copyrights security. On the example of constructing the latest architecture of the “smart” network, it has been proved that the most effective way to meet social requirements and to provide security, exploitation, environmental protection, and cost of supply and energy efficiency of business entities is to use innovative solutions and technologies when connected with the latest architecture of intellectual networks. The conclusion is made on the necessity for the business entities to take appropriate institutional and organizational measures regarding the modeling of future development on the basis of international practice tested scenario studies of the formation of a modern innovation network infrastructure that changes the dynamics of energy production and begins to transform the power grid into a 3Ds system – more digitized, decarbonated and decentralized.

Keywords: geoinformation platforms, decentralization, decarbonisation, Internet energy, information technology, cyber-physical industrial systems, network infrastructure, national innovation systems, business entities, industrial Internet of things, digitalization.

Постановка проблеми. Формування постіндустріального суспільства зумовило нові виклики економічного розвитку проблем, в основі яких лежить побудова інтелектуальних мереж, а саме: дотримання екологічних норм; забезпечення вищого рівня життя населення; посилення безпеки; запровадження нових моделей власності, як-от кооперативи та інноваційні підприємства; посилення корпоративного управління, спрямованого на довгострокову перспективу; здійснення децентралізації; забезпечення активної участі громадян. Розгортання мережевої інтелектуальної інфраструктури насамперед стосується цифрової трансформації електроенергетики, що є частиною цифрової економіки та спрямована на підвищення надійності та ефективності функціонування енергосистеми шляхом упровадження ризик-орієнтованого управління на базі цифрових технологій. Крім того, факторами ризику у сфері електроенергетики є спрямування на децентралізацію та цифровізацію, а також стійкість енергосистеми як проблема державної політики.

Світовий досвід переконує, що на функціонування суб'єктів господарювання істотно впливають поточна трансформація електроенергетики та розвиток децентралізованої генерації, зберігання, інтелектуальних мереж та активної участі споживачів з одночасним упровадженням внутрішнього енергетичного ринку. Оцифрування промислового сектору є однією з основних опор економічного розвитку країн. Однак залежно від своєчасності реагування на світові виклики цифровізації можуть виникати можливості потенційного розвитку або загроз. Складність, з якою суб'єкти господарювання нині зіштовхнулися, полягає в єдиному розумінні конкретики щодо питань інтеграції до цифрових мереж, які забезпечили б реалізацію цифровізації об'єктів мережевої інфраструкту-

ри, а також уможливили б адекватну оцінку ресурсів, необхідних для високотехнологічного економічного розвитку¹.

Ключовим елементом цифровізації суб'єктів господарювання виступає узгоджена діяльність всіх заінтересованих сторін у впровадженні цифрових технологій та цифрових промислових платформ через створення ланцюгів вартості. Найкращою енергетичною політикою для управління таким переходом є баланс між безпекою, доступністю та стійкістю, який отримав назву «енергетична трилема». Відтак його дотримання вимагає зміни філософії для забезпечення сталого переходу. Прикладами формування промислових галузей наступного покоління для *вертикальних секторів* у ЄС слугують цифрові платформи з'єднаних «розумних» фабрик (*Connected Smart Factories*), «розумного» сільського господарства та «розумної» цифрової трансформації охорони здоров'я, а для *горизонтальних* – промислові інформаційні платформи та Інтернет речей (*Internet of Things, IoT*). Забезпечення переходу суб'єктів господарювання до високотехнологічного економічного розвитку й цифрової трансформації, у т. ч. із вдосконаленням ринкового дизайну, що супроводжується відповідним розвитком інфраструктури, потребує переосмислення та теоретико-методологічного оновлення, у якому було б взято до уваги сучасні трансформаційні процеси розгортання інтелектуальної мережевої інфраструктури. Саме цим зумовлена **актуальність** питань, які висвітлюються у статті.

¹ *Довідково.* Високотехнологічний економічний розвиток у цій статті розглядається відповідно до високотехнологічної класифікації технологій та інновацій виробничих галузей на основі статистичної класифікації господарської діяльності (*NACE Rev.2*) Євростату, що описує виробничі та службові операції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні й практичні аспекти розгортання інтелектуальної мережевої інфраструктури та її вплив на економічний розвиток здебільшого розроблені в працях Т. Боуена, М. Сігала, Е. Хупера, Д. Чея. Проблемам розробки технологій інтелектуальних мереж, стандартів та їх еволюції присвячені роботи Т. Магеданца, Р. Попеску-Зелетина, М. Сірла, К. Соломодіса та інших учених. Вагомий внесок у дослідження проблем майбутнього розвитку інтелектуальної мережевої інфраструктури та нової європейської ініціативи щодо безпеки зробили такі вчені, як С. Деннісон, Г. Маскарих, В. Мое, Г. Мунсон, Л. Рапнуїл, У. Франке, С. Фішель та ін.

Метою статті є проведення аналізу сучасних європейських тенденцій та оновленої парадигми перспективного високотехнологічного розвитку інтелектуальних мереж, щоб знайти шляхи подолання розриву, який існує між суб'єктами господарювання при переході на нові моделі виробництва та споживання в цифрових енергетичних системах, а також визначення ролі та значення в цьому процесі окремих ризикових та безпекових аспектів створення відповідної мережевої інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світ нині переходить до нової ери цифрової глобалізації, до більш цілісних перетворень, від цифрових продуктів та інфраструктури до цифрового розподілу та веб-стратегій, які засновані на цифровій технології самоконтролю, аналізу та звітування (*Self Monitoring Analysis and Reporting Technology*) у мережевій інфраструктурі. У розвинених країнах управління промисловістю здійснюється за допомогою цифрових технологій, Інтернету енергії, систем доповненої реальності, штучного інтелекту (*Artificial Intelligence, AI*), розпізнавання голосу, віртуальної реальності (*Virtual Reality, VR*) тощо.

У міжнародній практиці проактивне управління інноваціями є основним рушієм стабільної довгострокової конкурентоспроможності економіки держав. Воно включає всі фази: від візуалізації контекстного сценарію до реалізації конкретних бізнес-моделей і вимагає системного підходу до інтеграції суб'єктів господарювання у задекларований світовою спільнотою екосистемний простір у тих галузях, де існує потенціал для створення нових ринків на основі Інтернету речей та економіки спільного споживання, що функціонують як нові економічні геополітичні формування інтеграції різ-

номанітних складних технологій. Ці технології з'єднані в національні інноваційні системи (*National System of Innovation, NSI*), а в планетарному масштабі – у мережеву інфраструктуру на основі цифрових активів.

Модернізація мережевої інфраструктури на основі стійких енергетичних систем відповідно до національних обставин, потреб та пріоритетів, з урахуванням міжнародних зобов'язань щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та досягнення цілей сталого розвитку сприяє припливу значних інвестицій і є важливим напрямом у моделюванні економічного розвитку на основі апробованих міжнародною практикою сценарних досліджень формування сучасної інноваційної мережевої інфраструктури, яка змінює динаміку виробництва та починає трансформувати енергетичну мережу в *3Ds*-систему – оцифровану, декарбонізовану та децентралізовану (*Digitization, Decarbonization and Decentralization*) на значно вищому рівні. Нинішні та майбутні ініціативи в межах ринку цифрових технологій стосуються перш за все кібербезпеки, формату *5G*, регуляторних норм для досягнення цілей сталого розвитку з урахуванням специфіки національного розвитку.

Високотехнологічний економічний розвиток ХХІ ст. нині формують дві технологічні революції: розвиток Інтернету та перехід до глобальної енергетичної системи, що не містить вуглецю. У цій децентралізованій системі інноваційні технології стають все більш важливими в мережевій інфраструктурі, виступають центральними елементами сучасної енергетичної революції у промисловості та є ключовим елементом нової інфраструктури, яка змінює динаміку виробництва енергії та трансформує енергетичну мережу в *3Ds*-систему. З розвитком інноваційних технологій і високотехнологічних можливостей мережевої інфраструктури зростають і ризики, які суттєво впливають на суб'єкти господарювання.

Необхідність запровадження цілісного системного підходу до цифрових перетворень у промисловості нині зумовлюється використанням можливостей, що виникають із початком Четвертої промислової революції. Про це свідчить і впровадження у ЄС законодавства, яке передбачає регуляторне середовище для забезпечення електронної взаємодії на внутрішньому ринку між підприємствами, громадянами та державними органами [16]. *Європейська стратегія інтелектуального, сталого та інклюзивного розвитку до 2020 року* [13] декларує реалізацію своїх

цілей як спільний інтерес на основі трьох взаємодоповнюючих пріоритетів економічної політики:

- «розумного» зростання: розвиток економіки на основі знань та інновацій;
- сталого розвитку: сприяння більш ресурсозберігальній, зеленій та конкурентоспроможній економіці;
- інклюзивного зростання: стимулювання економіки зайнятості населення, забезпечення соціальної і територіальної єдності.

Зазначені пріоритети реалізуються через проголошені у ЄС ініціативи щодо клімату, енергії та мобільності (ефективне використання ресурсів); цифрового суспільства; інновацій (поліпшення рамкових угод та доступу до фінансування досліджень); зайнятості та навичок; освіти; конкурентоспроможності та боротьби з бідністю, де промислове виробництво та взаємодія з послугами відіграють провідну роль у відновленні економіки. Планування такої системи у 3D-форматі потребує системних інфраструктурних рішень для сталого економічного й соціального розвитку та розбудови інфраструктурних мереж на основі поширення для споживачів програмних продуктів як послуг (*Software-as-a-Service, SaaS*).

Однак, як засвідчив досвід, оцифрування промислового виробництва формує нові виклики, що пов'язані з даними, створеними безліччю нових інтелектуальних продуктів та взаємодією між людьми й розумними пристроями, і вимагає встановлення балансу між законними бізнес-інтересами та основними правами, що забезпечують захист персональних даних і конфіденційність.

Прийнятий у 1991 р. закон Нанна–Лугара було покладено в основу програми спільного зменшення загроз і допомоги країнам, які мали у своєму розпорядженні ядерну зброю, – Білорусі, Україні та Казахстану. Однак світ упродовж наступних років не став більш безпечним, а ймовірність загроз в Україні через кібервтручання в системи управління, війни через ескалацію напруженості між США та Росією – зросла багатократно. І, звичайно ж, підвищилися небезпека тероризму, ймовірності загроз щодо управління системами промислового виробництва. Програмно-апаратні та інші технічні й технологічні засоби, які є складниками мережевої інфраструктури, є вразливими до кібератак, що спричиняє порушення надійного та стійкого режиму функціонування техноло-

гічних систем, а також погіршення енергоспоживання.

Експерти з безпеки характеризують кібератаки як форми асиметричної війни, що еквівалентні знищенню суспільства шляхом відмови від постачання продуктів харчування та води. Тим часом в Україні один інцидент за іншим підкреслює нагальність заходів щодо кібербезпеки. Так, у грудні 2015 р. атака на енергосистему довела вразливість суб'єктів господарювання не лише в нашій країні, а й у розвинених країнах світу. У грудні 2016 р. вітчизняна мережа знову була атакована складною кіберзброєю «*Crash Override*», яка, імовірно, може бути модифікована з метою ураження широкого спектра промислових об'єктів у всьому світі. За повідомленням Департаменту внутрішньої безпеки США, через місяць Україна пережила іншу кібератаку, основу якої становили маніпулювання тональними кодами та скоординоване віддалене кібервтручання хакерських угруповань. Однак великі розподілені системи спостереження та керування (*Supervisory Control and Data Acquisition, SCADA*), які використовуються впродовж останніх десятиліть, на сучасному етапі не розраховані на розпізнання кібератак.

З метою формування заходів безпеки існуючих систем військовими відомствами США впроваджено демонстраційний проект надійності та безпеки для інтелектуальної енергетичної інфраструктури (*Smart Power Infrastructure Demonstration for Energy Reliability and Security, SPIDERS*), який широко використовується як у промисловості, так і органами виконавчої влади, місцевого самоврядування на основі аналізу статичного коду виявлення та усунення завад [18]. Виступаючи в лондонському дослідницькому центрі «*Policy Exchange*», радник президента з національної безпеки США Герберт Макмастер заявив, що головними загрозами, на думку Білого дому, є «ревізійні сили, такі, як Росія та Китай, які намагаються підірвати глобальний порядок і стабільність» [4]. Кібератака на Україну в 2017 р., відома як *NotPetya*, була частиною зусиль РФ щодо дестабілізації нашої країни та порушення договору європейської безпеки від 1997 р. [2].

Згідно з результатами останнього дослідження загроз, оприлюдненого підрозділом «*Forti Guard Labs*» американської транснаціональної корпорації *Fortinet*, у 2017 р. кількість загроз у глобальному, регіональному та секторальному вимірах не тільки значно зросла кількісно, а й поширилися завдяки масованим атакам на екс-

плойт-додатки, програмне забезпечення та ботнети. Метою зростання активності експлойтів є порушення саме системи контролю за виробничими процесами (*Industrial Control System, ICS*) та інструментальних систем безпеки з використанням нових *IoT-ботнетів*, наприклад *Reaper* та *Hajime*, які здатні одночасно вражати декілька промислових об'єктів.

Концепція інноваційних перетворень «розумних» мереж (*Smart Grid*) передбачає побудову інтегрованої, саморегульованої та самовідтворювальної системи на основі мережевої топології. Планування такої системи в *3D*-форматі потребує наборів мікросхем для підтримки нової бізнес-моделі та системних інфраструктурних рішень для великих підприємств, виробників хмарних технологій та користувачів у створенні та управлінні величезною кількістю підключених *4G*-пристроїв (а швидше, *5G*) у надійному та масштабованому вигляді.

Визначення *Smart Grid* у широкому розумінні стосується сімейства взаємопов'язаних технологій, які використовують широкий спектр датчиків та джерел даних для збирання інформації про роботу електричної мережі щодо зондування та моніторингу, координації та управління технологіями. Процес створення «розумної» системи переважно розглядається як інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій (*Information Technology, IT*) в енергетичну інфраструктуру.

Більш достовірне трактування інтелектуальної мережі полягає в тому, що, як концепція і як соціотехнічна система, вона перебуває на ранній стадії розвитку, і, отже, її визначення може стабілізуватися лише тоді, коли система буде стандартизована для конкретних цілей. В інтелектуальну енергетичну систему залучено нині різні суб'єкти господарювання, одні з яких виконують чисто технологічну роль, а інші – гібридні, або ринкові ролі. Суб'єкти господарювання, які мають інтерес до ринку, включають постачальників, операторів системи передачі (*Transmission System Operator, TSOs*) та системи розподілу (*Distribution System Operator, DSOs*), споживачів, уряд, регуляторів, аналітичні центри тощо і формують простір для діяльності нових підприємств та організацій на новій інноваційній платформі. Підприємства, що розвиваються на базовій технології *Smart Grids*, варіюються від великих інфраструктурних компаній, таких як *GE* та *Siemens*, спеціалістів виробників «розумних» вимірювальних приладів (*Elster, Landys + Gyr*) та інших до малих стартапів, як от *Smarter Grid Solutions*.

Створення й адаптація цифрових промислових платформ до ринкових реалій має важливе значення для забезпечення необхідного масштабу та охоплення національних і регіональних ініціатив щодо оцифрування промисловості та ініціатив суб'єктів господарювання. При цьому у ЄС, наприклад, з одного боку, ініціативи з побудови цифрових промислових платформ майбутнього спрямовані на об'єднання цифрових технологій, зокрема великих даних і хмарних обчислень, автономних систем, штучного інтелекту й *3D*-друку в інтеграційні платформи, що вирішують міжгалузеві проблеми, а з другого – на інтеграцію конвергентних цифрових інновацій у такі галузеві платформи, як інвестиції у фабрики майбутнього (*Factories of the Future, FoF*), сталого розвитку промисловості за рахунок використання ресурсів та енергоефективності (*Sustainable Process Industries through Resource and Energy, SPIRE*) та біологічні галузі (*Bio-based Industries, BBI*). У зазначеному контексті ініціатива оцифрування європейської промисловості (*Digitizing European Industry, DEI*) спрямована на об'єднання зусиль спільних інтересів на економічній платформі («*Platform Economy*») та забезпечення майбутніх *глобальних стандартів* для підключення «розумних» підприємств (*Connected Smart Factory*) і передбачає інвестування цифрових інноваційних можливостей на основі стандартів інформаційно-комунікаційних технологій та адаптацію робочої сили шляхом підготовки людського капіталу для набуття необхідних навичок для цифрових перетворень.

З метою надійного забезпечення, підключення та управління довгими життєвими циклами мільярдів інтелектуальних пристроїв через їхні хмарні платформи вже нині світовими компаніями, наприклад, *Qualcomm (NASDAQ QCOM)*, *Ericsson*, *Telstra*, *Netgear* та іншими, розроблені абсолютно нові набори послуг програмного забезпечення на відповідність вимогам нових виробників та клієнтів промислового Інтернету речей (*Industrial IoT, IIoT*) [15]. Такі набори послуг переважно спрямовані на забезпечення надійного захисту від мережевих атак та прискорення трансформаційних можливостей безпеки, інтелекту та бездротового з'єднання за допомогою апаратного забезпечення цілісності пристроїв для широкого спектра інноваційних додатків *IoT* на основі зв'язку *5G*, який стане не лише новим поколінням, а й новою мережею. Саме вона об'єднає нові галузі, і в ній надаватимуться нові послуги та розширюватимуться нові можливості для користувачів, а також формуватимуться нові ринки вартості та енергоефективності.

Основною проблемою, яка потребує підвищення довіри до продуктів та послуг *IoT*, розміщених на ринку, є розширення обміну та співпраці з міжнародними й регіональними організаціями, промисловістю на основі уніфікованих стандартів у таких ключових сферах, як *Smart City*, *Smart Grid*, *IoT*, кібербезпека, штучний інтелект, розпізнавання голосу, віртуальна реальність та цифровізація в цілому. Різноманітність технологій, котрі пов'язані з великомасштабною мережевою інфраструктурою, вимагають вертикального підходу до стандартизації, починаючи з архітектури, дорожніх карт, планування та організації діяльності системи в таких секторах, як електроенергетика, охорона навколишнього середовища, безпека для систем і процесів оцінки відповідності.

Оперативна сумісність є важливою для розгортання *IoT* та безперешкодного потоку даних у різних секторах і регіонах. Однак, як зазначалось, поточна фрагментація платформ *IoT* створює проблеми, які потребують адресної взаємодії між комерційними або некомерційними платформами, наприклад, зосереджуючись на семантиці та онтології, і вимагає співпраці на загальних інтерфейсах. Широкомасштабні пілотні проекти допомагають перевірити чинні стандарти та підтримувати діяльність із стандартизації на міжнародному рівні. До прикладу, глобальні ініціативи із стандартизації міжмашинної взаємодії та *IoT* (*Standards for M2M and the Internet of Things, oneM2M*) або з розробки та впровадження технологічних стандартів для Всесвітньої мережі (*World Wide Web Consortium, W3C*) у випадку визначення семантичної сумісності, особливо коли це стосується конвергенції чинних стандартів, а не створення нових платформ і нових стандартів *IoT*.

Відкриті стандарти із справедливими, обґрунтованими й недискримінаційними економічними та правовими умовами (*Fair, Reasonable and Non-Discriminatory, FRAND*) є необхідними для надання суб'єктам господарювання доступу до нових технологій і нових способів ведення бізнесу. Крім того, вони слугують ключовими елементами платформ. Потреба в їхньому застосуванні полягає в тому, щоб забезпечити сумісні рішення для глобальної ініціативи щодо стандартів, таких як *oneM2M*, *W3C* та ін., що охоплюють вимоги, архітектуру, специфікації різнотипного програмного забезпечення (*Application Programming Interface, API*), безпеку та сумісність технологій міжмашинної взаємодії (*M2M*) та *IoT* і формують основу для підтримки додатків та послуг, як-от: інтелектуальна мережа,

підключена машина, домашня автоматизація, громадська безпека, здоров'я тощо. Стандартизація цифрових технологій має вирішальне значення для оцифрування промисловості та є ключовим аспектом для функціонування єдиного ринку цифрових технологій, які дозволяють пристроям і службам спілкуватися між корпораціями й технологіями.

У Стратегії єдиного цифрового європейського ринку передбачені заходи, спрямовані на покращення стандартного встановлення технологій *IKT*, зокрема щодо п'яти пріоритетних напрямів – *5G*, *Cloud Computing*, *Internet of Things*, технології передачі даних та кібербезпеки. Цей стратегічний курс підтримується регулярним моніторингом, тривалим політичним діалогом з усіма зацікавленими сторонами, поглибленою співпрацею з організаціями стандартизації та зміцненням міжнародної участі. Окрім того, стандартизація *IKT* спирається на збалансовану політику захисту прав інтелектуальної власності для доступу до основних стандартних патентів (*Standard-Essential Patent, SEPs*) на основі чесних, розумних та недискримінаційних умов [6].

У світовій практиці ініціативу щодо запровадження системного підходу в електроенергетиці та електроніці на основі міжнародних стандартів узяла на себе Міжнародна електротехнічна комісія (*International Electrotechnical Commission, IEC*), у структурі якої функціонують групи з оцінювання систем «розумних» енергетичних мереж (*Smartenergygrids, SEGs*), системні комітети з електротехнічних аспектів «розумних» міст (*Electrotechnical Aspects of Smart Cities, SyC*), групи системних ресурсів (*Systems Resource Group*), роботу яких забезпечує секретаріат *ISO/IEC JTC 1/SC 41*, Інтернет речей та суміжних технологій (*Internet of Things and Related Technologies*). Окрім того, *IEC* запровадила унікальний стандартизований підхід до тестування та сертифікації обладнання для застосування поновлюваних джерел енергії (*IEC System for Certification to Standards Relating to Equipment for Use in Renewable Energy Applications, IECRE*), у т. ч. пов'язаних із кібербезпекою в секторі промислової автоматизації. Всесвітня система сертифікації *IEC* (*IEC Quality Assessment System for Electronic Components, IECQ*) використовує специфікації оцінки якості системи електронних компонентів *IEC*, допомагає забезпечити безпеку та надійність багатьох компонентів, що є невід'ємною частиною *IoT* та розумних пристроїв [14]. Наприклад, асоціація груп телекомунікаційних компаній (*Generation Partnership Project, 3GPP*), головною метою якої є розроб-

лення та затвердження стандартів для мережевих технологій, архітектури мереж та сервісів, у 2018 р. оголосила про чергову комунікаційну революцію, завершивши розробку першої серії радіостандарту п'ятого покоління – *5G NR*.

На цьому етапі формування децентралізованих розподілених систем та розробки платформ, які покликані забезпечити нові форми участі споживачів, для України надзвичайно важливим є саме формування власної концептуальної та логічної інноваційної моделі промислового розвитку. Відповідно модель життєвого циклу такої системи повинна включати розробку концептуальних підходів, вимог із безпеки (*Safety Requirements Specification, SRS*), архітектурних проектів системи (*System Architecture Design, SAD*), апаратних засобів (*Hardware Design, HD*) та кодів програмного забезпечення (*Software Coding*). Оригінальність концептуальних підходів полягатиме у побудові платформи стандартизованої сумісності роботи телекомунікаційної індустрії на основі відкритого коду (*Open Source*) для розробки якісних послуг з високою пропускнуною спроможністю та низькою затримкою мережевих функцій віртуалізації (*Network Functions Virtualization, NFV*). У деякому сенсі така концепція звучить дещо утопічно, однак розробка такої глобальної розподіленої архітектури, яка здатна підключати хмарні сервіси та пристрої, уже сьогодні активно впроваджується на основі сучасних технологій компаніями *MWC 2107, Ericsson* та *Intel* [5]. Крім того, некомерційною організацією *Media Development Investment Fund* здійснено запуск супутників у тестовому режимі, втілюється в життя проект Ілона Маска «*Starlink*» зі створення «Глобального ширококуткового зв'язку». Усе це – реальні кроки щодо забезпечення доступу до бездротового Інтернету мешканцям усієї планети [17].

Відповідно до опублікованого Міжнародним інститутом управлінського розвитку (*International Institute for Management Development, IMD*) рейтингу конкурентоспроможності країн *IMD – 2017* [10] Україна в глобальному та цифровому рейтингу посіла 60-те місце. Проте в рейтингу цифрової конкурентоспроможності щодо впровадження та вивчення цифрових технологій, котрі зумовлюють трансформації в урядовій практиці, бізнес-моделях та суспільстві в цілому, Україна перебуває на останніх позиціях поряд з Індонезією, Монголією, Перу та Венесуелою. Наприкінці 2017 р. Уряд схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердив план заходів щодо її реалізації [3].

Основною метою Концепції є реалізація «Цифрового порядку денного України 2020» (цифрова стратегія) для усунення бар'єрів на шляху цифрової трансформації України у найбільш перспективних сферах [1]. Однак про результати подолання цифрової нерівності, розбудови інноваційної інфраструктури країни, цифрових перетворень і формування умов для підприємств та бізнесу говорити ще зарано. На тлі зростаючих зовнішніх загроз кібервтручання в управління енергетичною системою, її стійкість, а також ядерна безпека, кібербезпека, блокчейн, високошвидкісний Інтернет, он-лайн розрахунки тощо розглядаються суб'єктами господарювання як складові світової інтелектуальної енергетичної системи, де одним із пріоритетних напрямів розвитку в новій промисловій стратегії є місцеві системи інтелектуальної енергетики.

Зближення різних технологій приводить до цифрових змін, зокрема використовуються *IoT*, великі дані, хмарні обчислення, робототехніка, штучний інтелект і *3D*-друк, що допомагає промисловості реагувати на основні прагнення сучасних клієнтів: персоналізація, підвищення безпеки та комфорту, а також енергоефективність та збереження ресурсів. Платформи промислового *IoT*, широкомасштабні пілотні проекти й тест-майданчики, які впроваджуються нині у ЄС (див. Додаток, с. 98), визнані нині найкращими практиками в промисловому середовищі і виконують роль платформи з активації додатків (*Platform Activation Applications, AEP*). Яскравим прикладом цифрової платформи з'єднаних підприємств на сьогодні є платформа розумного, безпечного захисту (*Smart, Safe & Secure, S3P*) «*Nouvelle France Industrielle*», розроблена за підтримки французького уряду та спрямована на забезпечення швидкого розвитку та експлуатації пристроїв і прикладних програм, що підтримують *IoT* безпеку, оперативність та портативність промислового виробництва [11].

Такі інновації стають основою тіснішої взаємозалежності між прогресом цифрових технологій та їх використанням у різних галузях і потребують створення високоінноваційних цифрових секторів та оновлення цифрової інноваційної спроможності всіх галузей. З цією метою для використання можливостей, що пропонуються в галузі цифрових інновацій, у Європі було запущено кілька національних та регіональних ініціатив, таких як *Industrie 4.0 (DE)*, *Smart Industry (NL)*, *Catapults (UK)* та *Industrie du Futur (FR)* [8]. Так, наприклад, для *Industrie 4.0* у Німеччині створена модель довідкової архітектури для промисловості (*Reference Architectural*

Model Industrie 4.0, RAMI 4.0) на основі стандарту *IEC 62264* щодо інтеграції систем управління підприємствами, яка сприяє розумінню того, які стандарти необхідні для впровадження *Industry 4.0*. Зокрема, стандарт *IEC 62264* [12] деталізує такі моделі: об'єктів та атрибутів виробничих операцій; інтеграції та управління виробничими операціями; обслуговування повідомлень та бізнесу тощо. Окрім того, асоціація *ProSTEPiViP* у Німеччині розробила каталог критеріїв сумісності інфраструктури, інтерфейсів, стандартів, архітектур тощо (*Product Life Cycle Management, PLM*) у вигляді кодексу відкритості управління життєвим циклом продукту (*Code for PLM Openness, CPO*) [7].

Прикладами національних та регіональних програм покращення оцифрування промислового виробництва можуть слугувати ініціативи, започатковані в різних країнах: «*Produktion 2030*» – у Швеції; «*Industry 4.0*» – в Іспанії; промисловий альянс «*Industrie du Futur*» – у Франції; національний промисловий план «*Italy's National Industrial Plan*» – в Італії та ін. У США оцифрування промисловості значною мірою залежить від великих компаній, таких як *AT&T, Cisco, IBM, GE* та *Intel*, які зосереджуються у конкретних галузях застосування на тестових сейфах, на відміну від більш загальних стандартів налаштування. Виробничі компанії Китаю теж демонструють зацікавленість у цифровізації підприємств, однак увагу зосереджують на іншому підході, покладаючись на прямі інвестиції у європейські компанії, серед них, зокрема, такі: *Krauss-Maffei, Stoll, ManzGroup, Kuka*, які мають для КНР вагомое значення. Рівень інвестицій Китаю у відповідних технологіях перевищує рівень інвестицій у ЄС. Поширеною є програма «Зроблено в Китаї 2025» («*Made in China 2025*»), яка вважається китайським еквівалентом *Industry 4.0*, та *Internet Plus (IP)*.

З метою впровадження та реалізації ініціативи оцифрування промисловості системи управління промисловим виробництвом в Україні у процесі трансформації мають бути націлені, перш за все, на розробку механізмів адаптації господарської системи країни до загальноєвропейського простору й реалізації проектів, що представляють спільний інтерес (*Projects of Common Interest, PCIs*) і вимагають колективних зусиль із залученням громадських та приватних заінтересованих сторін на регіональному та національному рівнях. З цією метою в міжнародній практиці визначені рамки для ідентифікації, планування та реалізації *PCIs* на основі забезпечення єдиної послідовної нормативно-правової бази.

Особливого значення для сприяння великомасштабним інвестиціям в інноваційні сфери має використання проектів спільного європейського інтересу (*Important Projects of Common European Interest, IPCEI*) у виробничих потужностях і створення цифрових промислових платформ майбутнього, які вимагають розробки еталонних екосистемних архітектур і стандартизації [9]. При цьому одна група ініціатив з побудови платформ має бути спрямована на об'єднання цифрових технологій, зокрема формування інноваційного та технологічного тарифу (*Innovation and Technology Tariff, ITT*) великих даних і хмарних обчислень, автономних систем і штучного інтелекту, 3D-друку, в інтеграційні платформи, що вирішують міжгалузеві проблеми, а друга – на інтеграцію конвергентних цифрових інновацій у такі галузеві платформи, як-от: інвестиції у фабрики майбутнього (*Factories of the Future, FoF*), сталий процес промисловості за рахунок ресурсів та енергоефективності (*Sustainable Process Industries through Resource and Energy, SPIRE*) та біологічних галузей (*Bio-based Industries, BBI*).

У контексті зазначеного важливими є зусилля урядів, зосереджені на координації національних і регіональних ініціатив з оцифрування промисловості. Однак проблемними нині є питання стосовно стандартизації, регулюючих заходів та інвестицій, які регламентуються рамковими угодами щодо таких ініціатив, як:

- європейська хмарна ініціатива щодо плану побудови високопродуктивних хмарних обчислень інфраструктури даних (віртуальне середовище);
- пріоритети стандартизації *ІКТ*, які визначають основні стандарти *ІКТ* для підтримки цифрових інновацій в економіці;
- план дій з електронного урядування;
- підготовка персоналу до роботи з Інтернетом речей.

Цифрові технології фінансового сектору, котрі є підґрунтям «розумних» систем/*IoT* (*Smart System/IoT*), формують інформаційну «розумну» мережеву інфраструктуру на основі технології розподіленої (*Peer-To-Peer*) мережі, що отримала назву *Blockchain*, у якій зберігається інформація про кожну транзакцію. Поєднання інноваційних технологій та новітніх методів капіталізації використання електричної енергії у виробничих процесах нині є революційним підходом до формування локалізованого енергетичного ринку на основі ексергії термодинамічної

системи при переході від поточного стану до стану термодинамічної рівноваги.

Упродовж останніх років саме технологія *Blockchain* отримала статус «гейм-чейнджера» як така, що змінює правила гри для інвестування мережевої інфраструктури. У грудні 2017 р. консалтингова компанія *LO3 Energy*, діяльність якої орієнтована на формування нових децентралізованих бізнес-моделей, та європейська енергетична біржа *EPEX Spot* оголосили про впровадження рівноправних енергетичних торговельних і транзакційних систем *Blockchain*. Окреслення такої багаторівневої перспективи (*Multi-Level Perspective, MLP*) теоретизує уявлення про технології та фінансові, економічні й політичні тенденції, що сприяють формуванню глобального набору даних про потоки цифрових активів для фінансів нової енергії (*Bloomberg New Energy Finance, BNEF*), кращого розуміння взаємозв'язку між різними суб'єктами господарювання та розробки надійних майбутніх сценаріїв.

Висновки та напрями подальших досліджень.

Сформована інтегрована модель системи управління інноваційним розвитком підприємств забезпечує синергетичний ефект управління через реалізацію відповідних функцій, а також надає цілісне уявлення про процеси, ресурси, об'єкти (інфраструктуру) інноваційної діяльності, що формують інноваційний базис для розроблення відповідних стратегій розвитку та вдосконалення організаційно-економічних засад інноваційного розвитку суб'єктів господарювання в Україні відповідно до потреб національної економіки, суспільства. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що саме нові моделі бізнесу та оцифрування визначають імпульс на шляху до інноваційного розвитку, який змінює спосіб виробництва та використання енергії в промисловості, та можливість активізації поступальних процесів переходу суб'єктів господарювання до високотехнологічного економічного розвитку через впровадження інновацій, пов'язаних з електрифікацією, децентралізацією та цифровізацією.

У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного підходу до формування інноваційної мережевої інфраструктури з урахуванням цифрових технологій та фінансових, економічних і політичних тенденцій, що сприяють формуванню набору цифрових активів для фінансів нової енергії та кращого розуміння взаємозв'язку між різними суб'єктами господарювання, а також розробці надійних майбутніх сценаріїв. З точки

зору дотримання безпекових аспектів переходу підприємств до високотехнологічного економічного розвитку, цей підхід повинен містити складові, пов'язані із забезпеченням стабільної правової та нормативної бази функціонування суб'єктів господарювання, її гармонізацією із європейським законодавством, що регулює господарські відносини.

Водночас потребують подальшого наукового дослідження питання, пов'язані з децентралізацією, декарбонізацією, цифровізацією, збиранням електроенергії, ринковим дизайном та поновлюваними джерелами енергії. Також варто окремо вивчати ключові фактори ризику щодо технологічних інновацій, які вже нині спричинили переорієнтацію промисловості з мейнфреймів на персональні комп'ютери, Інтернету – на смартфони, глобального з'єднання (сумісності) – на об'єднання цифрового та фізичного світів на основі цифрових платформ та екосистем, де виникає потреба у забезпеченні цифрової та мережевої інфраструктури з урахуванням пристроїв і платформ.

Україні важливо не відставати від мейнстріму цих тенденцій. Гіпотетичне осмислення та передбачення кардинальних змін у суспільстві щодо можливості подальшого розвитку держави й уникнення загроз внаслідок цифрової глобалізації вимагає розроблення та впровадження єдиної національної стратегії розвитку та відповідного інструментарію моделювання майбутнього розвитку промисловості як системи на підставі висунення гіпотез із технологічно-концептуальної точки зору.

Таким чином, вирішення нагальних проблем соціально-економічного характеру та подальший розвиток економіки України повинні відбуватися на основі побудови конкурентоспроможної в глобальному просторі соціально-орієнтованої ринкової економіки, де моделювання майбутнього розвитку промисловості як системи повинно здійснюватися на інноваційно спрямованій основі, органічно поєднаній з міжнародними інституціями, науковими центрами, і носити випереджальний, а не адаптивний характер. Визначення шляхів удосконалення організаційно-економічних засад переходу суб'єктів господарювання до високотехнологічного економічного та інноваційного розвитку держави повинно базуватися на глибокому аналізі стану та тенденцій функціонування мережевої інфраструктури в Україні як у контексті міжнародних порівнянь, так і на державному й регіональному рівнях.

Перелік платформ, широкомасштабних пілотних проектів і тест-майданчиків, які впроваджуються у ЄС до 2020 року

Платформи	Широкомасштабні пілотні проекти	Тест-майданчики
З'єднані «розумні» підприємства (Connected Smart Factories)		
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Smart, Safe & Secure Platform – S3P;</i> • <i>Optician 2020ICT;</i> • <i>Unmanned Systems Industrial Robotic Platform (USIRP);</i> • <i>Sense & React;</i> • <i>MAGINE – Innovative End-to-end Management of Dynamic Manufacturing Networks;</i> • <i>SeRoNet;</i> • <i>Industrial Communication for Factories (IC4F);</i> • <i>ROS-Industrial</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Vendor-independent Industry 4.0 production line;</i> • <i>Large 4.0 investments initiative;</i> • <i>PressNozz: AI-based modelling for production optimization based on an enriched data acquisition method;</i> • <i>Anella Industrial 4.0 (AI4.0);</i> • <i>Pilot Digital and Virtual Factory integrating planning and simulation into operative environment;</i> • <i>The Advanced Sustainable Surface & Coating Manufacturing Technologies on Polymer materials;</i> • <i>ERICA: Establishing Regional Cluster Agreement for sharing good practices in Advanced Manufacturing;</i> • <i>PREVIEW: PREDictiVe system to recommend Injection mold sEtop in Wireless sensor networks</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Testbed for cognitive autonomous work systems for human centered manufacturing in Industry 4.0;</i> • <i>SmartFactoryKL;</i> • <i>FactoryLab;</i> • <i>FFLOR: Future – Factory@LORraine;</i> • <i>VIRTUREAL;</i> • <i>Plataforma Industrial 4.0</i>
«Розумне» сільське господарство (Smart Agriculture)		
<ul style="list-style-type: none"> • <i>FlSpace;</i> • <i>Robot-assisted movement;</i> • <i>PRIMARE;</i> • <i>Tracciabilita e Big Data (Traceability and big data);</i> • <i>HortiCube</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Internet of Food and Farm 2020 (IoF2020);</i> • <i>AgriTech Big Data Platform;</i> • <i>Fruit 4.0;</i> • <i>DATA-FAIR;</i> • <i>Pilot Project of Fraunhofer Society Germany in cooperation with State Country of Saxony developing digital technologies in Smart Farming</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Dutch National Testbed; Precision Agriculture (Nationale Proeftuin Precisielandbouw);</i> • <i>Simulareg</i>
Цифрова трансформація охорони здоров'я та допомоги (Digital Transformation of Health and Care)		
<ul style="list-style-type: none"> • <i>CONNECARE: Self-management system for complex chronic patients;</i> • <i>eKauri;</i> • <i>eKenku;</i> • <i>MyVitalink;</i> • <i>Health Suite Digital Platform;</i> • <i>Luxembourg national eHealth digital platform</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>VINCLES</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>The Experiment'HAAL Living Lab</i>
Платформи промислових даних (Industrial Data Platforms)		
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Industrial Data Space (IDS);</i> • <i>CIMEC: New generation of Cyber Physical Systems for productivity increase in high added value industrial sectors;</i> • <i>openEASE</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Exploiting mobile phone data for statistical and commercial purposes;</i> • <i>TeraLab;</i> • <i>Mo3Dlling: Intelligent monitoring and visualization of injection process and smart moulds;</i> • <i>Piloting Industrial Data Space in Smart Industry Fieldlabs</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>IPCEI on HPC and Big Data enabled applications;</i> • <i>Big Data Centre of Excellence Barcelona (Big Data CoE BCN)</i>
Інтернет речей (Internet of Things)		
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Large-scale Pilots under the 2016 Internet of Things Focus Area;</i> • <i>SmartGrids_CTM: Integration of renewable energy sources to smart grids</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>FIT;</i> • <i>Smart Objects & IoT Platform Lab</i>

Джерело: складено за даними звітів Working Group 2 – Digital Industrial Platforms.

Список використаних джерел

1. Вице-президент Всемирного банка Сирил Муллер: «Экономика начала расти. Это важно. Но достаточно ли этого?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zn.ua/macrolevel/vice-prezident-vsemirnogo-banka-siril-muller-ekonomika-nachala-rasti-eto-vazhno-no-dostatochno-li-etogo-275580_.html
2. Договор между СССР и США о ликвидации их ракет средней дальности и меньшей дальности (РСМД) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf
3. Кабмін затвердив Стратегію розвитку цифрової економіки до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.interfax.com.ua/news/economic/477494.html>
4. Трамп впервые представит стратегию национальной безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.golos-ameriki.ru/a/us-national-security-strategy/4166811.html>
5. A global distributed architecture connecting all clouds and all devices [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.telecomtv.com/articles/ericsson-intel-channel/a-global-distributed-architecture-connecting-all-clouds-and-all-devices-science-fiction-or-science-fact-14464/>
6. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS on the Mid-Term Review on the implementation of the Digital Single Market Strategy A Connected Digital Single Market for All [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A228%3AFIN>
7. Code of PLM Openness [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.techniatranscat.com/about-techniatranscat/about-techniatranscat/code-of-plm-openness>
8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Digitising European Industry Reaping the full benefits of a Digital Single Market {SWD(2016) 110 final} [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0180>
9. January 2018 setting up the Strategic Forum for Important Projects of Common European Interest [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2018_039_R_0003
10. Украина опустилась в рейтинге самых конкурентоспособных экономик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.liga.net/infografica/336825_ukraina-opustilas-v-reytinge-samykh-konkurentosposobnykh-ekonomik.htm
11. Digitising European Industry: Working Group 2 – Digital Industrial Platforms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/dei_wg2_final_report.pdf
12. IEC 62264-5:2016 Enterprise-control system integration – Part 5: Business to manufacturing transactions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.iso.org/standard/57308.html>
13. EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth /* COM/2010/2020 final */ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020>
14. ETSI and partners gather over 200 Cyber security experts and policy makers in Brussels [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.telecomtvtracker.com/insights/etsi-and-partners-gather-over-200-cybersecurity-experts-and-policy-makers-in-brussels-13295/>
15. Qualcomm Announces a New LTE IoT Software Development Kit in Support of the Commercialization of Internet of Things Solutions Using Cellular Connectivity [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.qualcomm.com/news/releases/2018/02/14/qualcomm-announces-new-lte-iot-software-development-kit-support>
16. Regulation (EU) 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on Electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market, eIDAS and repealing Directive 1999/93/EC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_2014.257.01.0073.01.ENG
17. SpaceX fires up rocket that will carry the first two ‘global internet’ Starlink satellites [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibtimes.co.uk/spacex-fires-rocket-that-will-carry-first-two-global-internet-starlink-satellites-1660579>
18. Technology Transition Final Public Report Smart Power Infrastructure Demonstration for Energy Reliability and Security (SPIDERS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://energy.gov/sites/prod/files/2016/03/f30/spiders_final_report.pdf

References

1. Vitse-prezident Vsemirnogo banka Siril Muller: «Ekonomika nachala rasti. Eto vazhno. No dostatochno li eto-go?» [Vice President of the World Bank Cyril Muller: “The economy has started to grow. This is important. But is this enough?”]. (n.d.). *zn.ua*. Retrieved from https://zn.ua/macrolevel/vice-prezident-vsemirnogo-banka-siril-muller-ekonomika-nachala-rasti-eto-vazhno-no-dostatochno-li-eto-go-275580_.html [in Russian].
2. Dogovor mezhdru SSSR i SSHA o likvidacii ih raket srednei dalnosti i menshei dalnosti (RSMD) [The USSR–USA Agreement on the Elimination of their Medium-range and Short-range Missiles]. (n.d.). *www.un.org*. Retrieved from http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf [in Russian].
3. Kabmin zatverdylv Stratehiu rozvytku tsyfrovoi ekonomiky do 2020 r. [The Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Strategy for the Development of the Digital Economy by 2020]. (n.d.). *ua.interfax.com.ua*. Retrieved from <http://ua.interfax.com.ua/news/economic/477494.html> [in Ukrainian].
4. Tramp vpervie predstavit strategiu natsionalnoi bezopasnosti [Trump will present for the first time a national security strategy]. (n.d.). *www.golos-ameriki.ru*. Retrieved from <https://www.golos-ameriki.ru/a/us-national-security-strategy/4166811.html> [in Russian].
5. A global distributed architecture connecting all clouds and all devices. (n.d.). *www.telecomtv.com*. Retrieved from <http://www.telecomtv.com/articles/ericsson-intel-channel/a-global-distributed-architecture-connecting-all-clouds-and-all-devices-science-fiction-or-science-fact-14464/> [in English].
6. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS on the Mid-Term Review on the implementation of the Digital Single Market Strategy A Connected Digital Single Market for All. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A228%3AFIN> [in English].
7. Code of PLM Openness. (n.d.). *www.techniatranscat.com*. Retrieved from <https://www.techniatranscat.com/about-techniatranscat/about-techniatranscat/code-of-plm-openness> [in English].
8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Digitising European Industry Reaping the full benefits of a Digital Single Market {SWD(2016) 110 final}. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0180> [in English].
9. Commission Decision of 30 January 2018 setting up the Strategic Forum for Important Projects of Common European Interest. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2018_039_R_0003 [in English].
10. Ukraina opustilas v reitinge samykh konkurentosposobnykh ekonomik [Ukraine fell in the ranking of the most competitive economies]. (n.d.). *www.liga.net*. Retrieved from http://www.liga.net/infografica/336825_ukraina-opustilas-v-reytinge-samykh-konkurentosposobnykh-ekonomik.htm [in Russian].
11. Digitising European Industry: Working Group 2 – Digital Industrial Platforms. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/dei_wg2_final_report.pdf [in English].
12. IEC 62264-5:2016 Enterprise-control system integration – Part 5: Business to manufacturing transactions. (n.d.). *www.iso.org*. Retrieved from <https://www.iso.org/standard/57308.html> [in English].
13. EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth /* COM/2010/2020 final*/. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020> [in English].
14. ETSI and partners gather over 200 Cybersecurity experts and policy makers in Brussels. (n.d.). *telecomtvtracker.com*. Retrieved from <https://www.telecomtvtracker.com/insights/etsi-and-partners-gather-over-200-cybersecurity-experts-and-policy-makers-in-brussels-13295/> [in English].
15. Qualcomm Announces a New LTE IoT Software Development Kit in Support of the Commercialization of Internet of Things Solutions Using Cellular Connectivity. (n.d.). *www.qualcomm.com*. Retrieved from <https://www.qualcomm.com/news/releases/2018/02/14/qualcomm-announces-new-lte-iot-software-development-kit-support> [in English].
16. Regulation (EU) 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3A0J.L_.2014.257.01.0073.01.ENG [in English].
17. SpaceX fires up rocket that will carry the first two ‘global internet’ Starlink satellites. (n.d.). *www.ibtimes.co.uk*. Retrieved from <http://www.ibtimes.co.uk/spacex-fires-rocket-that-will-carry-first-two-global-internet-starlink-satellites-1660579> [in English].
18. Technology Transition Final Public Report Smart Power Infrastructure Demonstration for Energy Reliability and Security (SPIDERS). (n.d.). *energy.gov*. Retrieved from https://energy.gov/sites/prod/files/2016/03/f30/spiders_final_report.pdf [in English].

СТІЙКІСТЬ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧИ СТІЙКІСТЬ ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПОЖИВАЧІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Суходоля Олександр Михайлович,
доктор наук з державного управління, професор

Стаття присвячена визначенню предмета діяльності операторів критичної енергетичної інфраструктури та органів державної влади в частині забезпечення стійкості енергетичної системи. Дослідження оцінює існуючий стан законодавчого забезпечення безпеки функціонування електроенергетичної системи України, визначає термінологію та зміст механізмів, що застосовуються у зазначеній сфері регулювання. Шляхом проведення порівняльного аналізу української та зарубіжної термінологічної бази, а також заходів, ужитих вітчизняними органами влади в 2014–2016 рр., було визначено проблеми фіксації вимоги забезпечення функції «стійкості енергопостачання споживачів» в українській практиці. Запропоновано уточнення цілей державної політики та діяльності системних операторів у цій сфері. Обґрунтовано необхідність встановлення окремої цілі державної політики – «стійке енергозабезпечення кінцевих споживачів», що потребує поєднання зусиль операторів енергетичних систем (для заходів у межах їх компетенції – забезпечення операційної безпеки інфраструктури) та держави (для заходів, які потребують залучення інших учасників системи енергозабезпечення, коли зусиль оператора недостатньо). Проаналізовано еволюцію законодавства ЄС щодо виокремлення зазначеної проблематики в окремий напрям забезпечення національної безпеки й показано узгодженість підходів ЄС та України щодо створення державної системи захисту критичної інфраструктури, зокрема у сфері енергетики.

Розроблено концептуальну модель формалізації управлінського процесу забезпечення стійкості критичної інфраструктури, зокрема стійкості електроенергетичної системи, шляхом нормативної регламентації дій залучених суб'єктів на різних етапах розвитку кризової ситуації. Запропоновано основні інструменти законодавчої та нормативної регламентації діяльності держави та суб'єктів енергетичних ринків для забезпечення операційної спроможності системи управління визначати цілі та завдання у сфері безпеки енергопостачання, організувати й контролювати діяльність залучених суб'єктів у рамках державної політики енергетичної безпеки.

Ключові слова: стійкість, стійкість критичної інфраструктури, безпека енергопостачання, енергетична система, ризик-аналіз, державне управління.

Sukhodolia Oleksandr

RESILIENCE OF ENERGY SYSTEM OR CONSUMERS' ENERGY SUPPLY: A PROBLEM STATEMENT

The article is devoted to the definition of the subject of a critical energy infrastructure operators duty and state authority's responsibilities within priorities of ensuring the stability of the energy system. The research assesses the existing legislation regarding safety of the functioning of the

Ukrainian electricity system, defines the terminology and a focus of the mechanisms used in this regulatory area. The problems of legal commitments of providers to secure a stable and reliable energy supply for final consumers in crisis period were identified by means of comparative analysis of the Ukrainian and foreign terminology database as well as actions had taken by Ukrainian authorities in 2014–2016 years. The amendments to the objectives of the state policy and system operator's activities in this domain were proposed. There was emphasised on the necessity to establish a new goal and tasks of state policy, namely – “resilience of consumers' energy supply”, which requires a combination of efforts of energy system operators (for measures within their competence) and a state (for measures that require involvement of other participants, when the efforts the operator is not enough). The analysis of the EU legislation evolution in this field and implementation of the issue as a distinct priority within national security strategy shows the consistency of the EU and Ukraine approach within efforts to build up of a state system of critical infrastructure protection, particularly in energy sector.

There was proposed a conceptual model for formalization of a management process in ensuring the critical infrastructure resilience, particularly electric power system resilience. The model allows developing the tools of normative regulation of the involved actor's activities at different stages of a crisis situation development.

Keywords: resilience, critical infrastructure resilience, security of energy supply, energy system, risk-analysis, public administration

Постановка проблеми. Основним завданням енергетичної системи України відповідно до Закону України «Про електроенергетику»¹ є досягнення такого стану, «який гарантує технічно та економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища». Це завдання хоча і визначається галузевим законом, на наш погляд, не може бути обмежене лише сектором електроенергетики і є завданням усього енергетичного комплексу, що забезпечує функцію постачання електроенергії кінцевим споживачам.

Аналіз наукових досліджень та публікацій з теми. На сьогодні проблематика питань, пов'язаних із забезпеченням стійкої роботи енергетичного комплексу, досить детально опрацьовується та знаходить широке висвітлення у науковій технічній літературі як в Україні (наукові школи НАН України та низки вищих навчальних закладів України), так і за кордоном.

Однак слід зазначити, що наявні публікації українських науковців та галузевих фахівців переважно фокусуються на технічних чи економічних аспектах функціонування галузі. Зокре-

ма, в частині електроенергетики у цих працях детально висвітлюються питання операційної безпеки функціонування Об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України чи економічна ефективність функціонування підприємств електроенергетики.

Досить детально досліджуються технологічні режими функціонування енергосистеми країни та окремих її складників, питання безпеки та захисту об'єктів енергетики, а також оцінюються економічні результати функціонування суб'єктів господарювання на енергетичних ринках (А.К. Шидловський, Б.С. Стогній, О.В. Кириленко, М.М. Кулик, Б.М. Середюк, С.П. Денисюк, А.В. Праховник, О.Ф. Буткевич, О.С. Яндутьський та багато ін.).

У зарубіжних публікаціях питанням запобігання виникненню криз енергопостачання внаслідок реалізації загроз різного типу приділяється значно більше уваги. Слід вказати на публікації окремих науковців, державних інституцій і дослідницьких організацій, у яких розглядаються питання щодо забезпечення стійкості енергосистем. У цих роботах автори виокремлюють загрози функціонуванню систем, аналізують практику реагування на загрози та проєктують системи запобігання виникненню криз унаслідок впливу загроз різного типу та їх комбінацій (природні та техногенні катастрофи, терористичні акти, кібератаки) [1–7].

¹ Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>

Сьогодні, зважаючи на еволюцію управлінської системи та методів управління, які застосовуються у сфері енергетики, а також появу нових загроз сталому функціонуванню та розвитку енергетики (на рівні підприємства, галузі, країни, на регіональних та глобальних ринках), в Україні необхідно поєднати різні аспекти забезпечення стійкості функціонування системи енергозабезпечення в рамках узгодженої теоретичної моделі та практичного інструментарію системи державного управління. Стосовно енергетики України, то це передусім вимагає поєднання у єдиній теоретичній моделі реагування на виклики сталому функціонуванню енергетичного сектору, що формуються внаслідок реформування енергетичних ринків, та загрози енергетичній і національній безпеці країни.

Реформування моделей функціонування енергетичних ринків України, їх лібералізація та входження в регіональні енергетичні ринки формує цілу низку нових викликів. З одного боку, це пов'язано із появою нових гравців і технологій на внутрішньому ринку, що мають тим чи іншим чином бути враховані при формуванні державної політики та стратегічних цілей розвитку енергетичного сектору². З іншого боку, міжнародна інтеграція ринків формує цілий комплекс загроз, пов'язаних із глобальним виміром безпекової ситуації, зокрема використання енергетики та енергетичної інфраструктури як інструментарію війн нового покоління [8; 9].

Така ситуація потребує розширення сфери дослідження проблематики енергетичної безпеки, забезпечення стійкості функціонування енергетики, при цьому мають бути враховані завдання забезпечення національної стійкості країни. Ця проблематика є новою постановкою завдань теоретичних досліджень, які стосуються питань забезпечення енергетичної безпеки, і в т. ч. такого аспекта, як стійкість енергетичної системи країни.

Мета дослідження полягає в оцінці відповідності існуючих концептуальних підходів у політиці та законодавства України щодо організації

діяльності суб'єктів господарювання та державно-управлінської діяльності завданням забезпечення національної стійкості загалом і, зокрема, стійкості такої критичної функції держави, як «**забезпечення енергопостачання споживачів**»³.

Для вирішення цього завдання у першій частині публікації буде проаналізовано чинне законодавство на предмет наявності завдання забезпечення стійкості енергосистеми. У другій частині шляхом проведення порівняльного аналізу української та зарубіжної термінологічної бази визначатимуться проблеми забезпечення стійкості «енергопостачання споживачів». У третій частині буде проаналізовано еволюцію законодавства ЄС щодо виокремлення зазначеної проблематики в самостійний напрям забезпечення безпеки. У четвертій частині статті запропоновано теоретичну модель формалізації управлінського процесу забезпечення стійкості як критичної функції держави. Насамкінець будуть запропоновані основні інструменти формалізації діяльності держави та суб'єктів енергетичних ринків у частині формування спроможності системи управління визначати цілі та завдання, а також здатності організовувати й контролювати діяльність у рамках державної політики енергетичної безпеки.

АНАЛІЗ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Чинне законодавство, що врегульовує питання безпеки функціонування енергосистеми України, визначає цілий набір термінів, які використовуються в наукових дослідженнях та практичній діяльності.

Зокрема, Законом України «Про електроенергетику» основним завданням енергетичної системи України визначено досягнення такого стану, «який гарантує **технічно та економічно безпечно** (тут і далі виділення наше. – *Авт.*) задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища»⁴. Закон навіть вимагає забезпечення «моніторингу безпеки постачання електричної енергії», який спрямовується на відстеження загроз покриття максимального навантаження та вирішення проблеми дефіциту генеруючої потужності.

³ Важливість цієї функції продемонстровано гібридною війною [9; 10].

⁴ Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>

² Концепція розвитку енергетики, де споживачі стають гравцями енергетичного ринку на рівні із виробниками електроенергії, фактично є основоположною ідеєю подальшого розвитку енергетики передових країн, що зумовлено подальшим розвитком моделей ринків, які базуються на конкурентоспроможності учасників, утвердження кінцевого споживача як активного учасника ринку (який також може продавати енергію, а не тільки споживати), розвитком сучасних технологій децентралізованого енергозабезпечення, «розумних» мереж та відновлюваної енергетики.

У Законі також зазначається, що для виконання цього завдання необхідна **«операційна безпека функціонування»** Об'єднаної енергетичної системи України, яка розуміється як **«здатність»** цієї системи **«забезпечити її надійне функціонування»** з нормативними показниками якості послуг із розподілу та постачання електричної енергії у звичайних умовах та в умовах надзвичайних ситуацій». При цьому **надзвичайна ситуація** в ОЕС України розуміється як ситуація, коли **«виникає загроза порушення** режиму роботи системи або її окремих частин», зокрема внаслідок відхилення від нормативних (у т. ч. технічних) параметрів системи.

При цьому Кодекс системи передачі [11] електроенергії визначає **«межі операційної безпеки»** як допустимі показники параметрів роботи ОЕС України та її окремих складових частин (електричні станції, система передачі та системи розподілу), що відрізняють надзвичайні ситуації від нормальних режимів її функціонування.

У свою чергу, Закон України «Про ринок електричної енергії» [12] додатково дає визначення **«безпеки постачання електричної енергії»** як спроможності електроенергетичної галузі забезпечувати потреби споживачів в електричній енергії відповідно до вимог Закону.

Деталізація аспектів забезпечення **«технічно та економічно безпечною»** та **«надійного функціонування»** енергетичної системи, а також питання забезпечення її **«операційної безпеки»** здійснюється в нормативно-технічних документах (норми, правила, інструкції та стандарти, що прийняті у встановленому законодавством порядку).

Для цілей цього дослідження, а саме формування механізмів забезпечення стійкості енергозабезпечення кінцевих споживачів, необхідно провести детальніший аналіз практики застосування зазначених термінів, визначити доцільність уточнення відповідної термінології та, відповідно, запропонувати механізми управління й регулювання енергетики з цих питань.

Зокрема, йдеться про врегулювання проблеми забезпечення «стійкості енергозабезпечення споживачів», що суттєво відрізняється від вирішення проблеми забезпечення «операційної безпеки функціонування ОЕС України».

АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ЩОДО БЕЗПЕКИ ТА СТІЙКОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Як уже зазначалось, у Законі України «Про електроенергетику» наводяться такі терміни: «технічно безпечно»; «надійне функціонування»; «операційна безпека»; «загроза порушення режиму роботи»⁵. Окрім того, в інших актах законодавства вживаються терміни: «стале функціонування»; «надійність і стійкість» роботи; «стійкість» та «живучість» системи; «надійність електропостачання».

Аналіз змісту термінів щодо безпеки та стійкості, які застосовуються в енергетичному секторі України, та аналогічних термінів, що використовуються в інших країнах, подано в *табл.*

Проведений аналіз термінології відображає спрямованість українського законодавства на досить вузьке розуміння задачі забезпечення стійкості енергосистеми. У законодавстві України йдеться про необхідність забезпечення здатності енергосистеми протистояти ланцюговому розвитку аварійних режимів (**живучість**) та повертатися до усталеного режиму після збурень різного роду при збереженні в установленних межах значення всіх параметрів, які характеризують здатність виконувати потрібні функції в заданих режимах (**надійність**).

Фактично можемо стверджувати, що наразі панує «технічно-інженерний» погляд на стійкість системи енергопостачання, який полягає у завданні зберегти функціонуючою технологічну складову, у нашому випадку – ОЕС України, без урахування потреб та інтересів споживачів.

У зарубіжних джерелах, як наукових, так і документах державної політики, окрім зазначених аспектів функціонування енергосистеми, йдеться також про «здатність активів (об'єктів), мереж, і систем *передбачати, абсорбувати, адаптуватись до та швидко відновлюватись* після руйнівних випадків», що, безумовно, потребуватиме перегляду прийнятих підходів щодо діяльності операторів енергосистем в Україні, а також виходу за межі відповідальності оператора енергосистеми й залучення ресурсів широкого кола учасників енергетичних ринків.

⁵ Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>

Таблиця. Аналіз змісту термінів, що стосуються безпеки енергетики

Термін	Визначення
Термінологія, яка використовується в українській практиці	
Надійність	<ul style="list-style-type: none"> • Властивість технічних об'єктів зберігати в часі в установлених межах значення всіх параметрів, які характеризують здатність виконувати потрібні функції в заданих режимах та умовах ⁶. • Властивість об'єкта зберігати в часі в установлених межах значення всіх параметрів, які характеризують здатність виконувати потрібні функції в заданих режимах та умовах застосування, технічного обслуговування, зберігання та транспортування ⁷
Стійкість електричної системи	<ul style="list-style-type: none"> • Здатність енергосистем повертатись до усталеного режиму після збурень різного роду. • Статична стійкість – здатність енергосистем повертатись до усталеного режиму після малих збурень ⁸. • Динамічна стійкість – здатність енергосистем повертатися до усталеного режиму роботи без асинхронного режиму після значних збурень ¹⁰
Живучість енергосистеми	<ul style="list-style-type: none"> • Здатність енергосистеми протистояти ланцюговому розвитку аварійних режимів ⁹. • Здатність енергосистеми протистояти каскадному розвитку аварійних ситуацій та забезпечувати їх ліквідацію і відновлення енергопостачання споживачів [11]. • Властивість зберігати обмежену працездатність в умовах впливу відмов її складових частин ¹⁰
Живучість об'єкта електроенергетики	<ul style="list-style-type: none"> • Властивість об'єкта протистояти збуренням, не допускаючи їх каскадного розвитку з численними порушеннями електропостачання споживачів на тривалий час ¹⁰
Безпека постачання електричної енергії	<ul style="list-style-type: none"> • Спроможність електроенергетичної галузі забезпечувати потреби споживачів в електричній енергії [12]
Термінологія, що використовується в зарубіжних публікаціях	
Стійкість (<i>resilience</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • Здатність системи абсорбувати збурення і реорганізуватись у процесі змін так, щоб зберегти суттєві функції, структуру, зв'язки (і тому ідентичність), ... тобто стійкість – це є здатність до змін при збереженні ідентичності [13]. • Здатність системи витримувати та відновлюватися від суттєвих збурень без втрати спроможності забезпечувати проектний рівень та якість функціонування (надання послуг) [7]. • Здатність активів (об'єктів), мереж і систем передбачати, абсорбувати, адаптуватись до та швидко відновлюватися після руйнівних випадків [14]. • Здатність системи витримувати суттєві збурення за прийнятного рівня погіршення проектних параметрів і відновлюватися за прийнятні період часу, рівень втрат і ризиків [15]. • Здатність підготуватись та адаптуватись до змін, а також витримувати й відновлюватись після збурень. Це включає здатність витримувати та відновлюватися після цілеспрямованих зловмисних атак, аварій, а також природних загроз та інцидентів [16]. • Здатність планувати, абсорбувати, відновлюватися та успішніше адаптуватися до негативних явищ [3]

Джерело: складено автором за посиланнями, вказаними в таблиці.

⁶ ДСТУ 2860-94. Надійність техніки. Терміни та визначення / затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України від 28 грудня 1994 р. № 333.

⁷ Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України «Про затвердження Стандарту операційної безпеки функціонування об'єднаної енергетичної системи України. Побудова та експлуатація електричних мереж. Технічна політика» від 8 лютого 2016 року № 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245086751>

⁸ Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України «Стійкість енергосистем. Керівні вказівки. СОУ-Н МЕВ 40.1-00100227-68:2012» від 23 липня 2012 р. № 539. – К. : ОЕП «ГРІФРЕ».

⁹ ДСТУ 3440-96 Системи енергетичні. Терміни та визначення / введено в дію 01.07.1997 р. – НУВО «Енергокомплекс», 1996. – 48 с.

¹⁰ Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України «Про затвердження Правил застосування системної проти-аварійної автоматики запобігання та ліквідації небезпечного зниження або підвищення частоти в енергосистемах» від 01 грудня 2003 р. № 714 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1177-03>

Загалом, у рамках концепції стійкості енергосистеми виокремлюються характерні аспекти, що потребують врахування при формалізації дій, спрямованих на забезпечення цієї стійкості [5; 6], зокрема такі:

- поняття «стійкість» описує стан надання системою послуг при реагуванні на збурення, тобто має враховувати, чи буде рівень послуг знижуватись, на скільки, як швидко може бути відновлений нормальний режим функціонування системи, наскільки повно буде відновлено рівень послуг;

- стійкість системи залежить від того, як вона була спроектована та як функціонує (операційні режими), що визначатиме її здатність до роботи під час кризи та відновлення (наприклад, наявність резервних потужностей, запасів, дублювання функцій);

- заходи реагування на кризу визначають досяжний рівень стійкості та затрат, тобто рівень доступності послуг в умовах кризи залежить від інвестування у безпеку. Слід врахувати, що заходи з відновлення функціонування системи можуть суттєво змінити структуру системи й замінити елементи (обладнання) відповідно до сучасного рівня розвитку та підвищити рівень стійкості понад рівень, досяжний при ремонті старого обладнання;

- рівень стійкості змінюється з часом, зокрема через зміну умов функціонування, технологій та центрів споживання послуг, що забезпечуються системою. Це зумовлює потребу у постійному проведенні ризик-аналізу щодо стійкості системи та визначення кращих заходів реагування, адекватних сучасній ситуації (кращого варіанта інвестування) ¹¹.

Урахування всіх вищезгаданих аспектів у формуванні системи захисту дозволяє сформулювати концепцію **стійкості** (*resilience*) енергозабезпечення як загалом підходи до забезпечення національної стійкості.

При цьому необхідно зазначити, що концепція стійкості сьогодні стає пріоритетом для передо-

вих країн та міждержавних об'єднань. Зокрема, нова Глобальна стратегія Європейського Союзу із зовнішньої політики та політики безпеки приділяє окрему увагу питанням забезпечення енергетичної стійкості [17]. Завдання щодо забезпечення національної стійкості для країн – членів НАТО були також визначені Главами держав і урядів країн на Варшавському саміті НАТО у липні 2016 р., де стійкість енергозабезпечення визначено одним із критеріїв національної стійкості [18].

Українська практика реагування на кризові ситуації та планування розвитку енергосистеми. На перший погляд, зазначені термінологічні відмінності й трактування значень можуть видатися несуттєвими, а при твердженні, що визначення «живучість енергосистеми» враховує всі аспекти, відображені в зарубіжних підходах, то й взагалі відсутніми. Однак, проаналізувавши практику застосування українського законодавства, констатуємо відмінність підходів. Український «технічний» підхід до забезпечення стійкості енергосистеми практично ставить споживача у підпорядкований інтересам енергетичної системи стан, що є фактично нехтуванням мети існування самої системи ¹².

Аналіз реагування на кризові ситуації в українській енергетиці (у період 2014–2017 рр.) розкриває цю проблему.

Чинним законодавством визначено дії залучених суб'єктів управління та суб'єктів господарської діяльності до реагування на кризові ситуації [10]. Так, у частині електропостачання при виникненні загроз стійкості функціонування ОЕС України Кабінетом Міністрів України у встановленому законодавством порядку запроваджуються тимчасові «надзвичайні заходи» щодо функціонування енергоринку ¹³.

У період 2014–2017 рр. такі надзвичайні заходи запроваджувалися неодноразово при виникненні аварійних ситуацій в ОЕС України, спричинених цілеспрямованими зловмисними діями в рамках гібридної війни проти України.

¹¹ Зазначений ризик-аналіз має визначити пріоритетність запланованих до застосування заходів на випадок криз на національному рівні, рівні операторів критичної інфраструктури та стати підґрунтям для розрахунків інвестицій (погодження видатків) на зазначені заходи. Саме такий підхід застосовується національним регулятором енергетичних ринків Великої Британії *Ofgem (the Office of Gas and Electricity Markets)* [6].

¹² Енергетична система створюється для забезпечення потреб споживачів, а не споживачі існують для врятування функціонування системи.

¹³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку життя тимчасових надзвичайних заходів з подолання наслідків тривалого порушення нормальної роботи ринку електричної енергії» від 13 серпня 2014 р. № 372 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/372-2014-%D0%BF>

У практичному вимірі «надзвичайні заходи»¹⁴ зводилися до заходів щодо: зменшення споживання електричної енергії на території України; обмеження експорту електричної енергії; додаткового імпорту електричної енергії; припинення генерації на окремих генеруючих потужностях (зокрема, на антрацитових вугільних ТЕС); встановлення граничних величини (лімітів) споживання потужності та електроенергії, а також забезпечення щоденного контролю за їх дотриманням.

Входячи з наявних запасів палива для електростанцій, стану електричних мереж та іншого енергетичного обладнання, оператор енергосистеми (ДП «НЕК «Укренерго») забезпечував застосування графіків погодинного вимкнення електроенергії та графіків її аварійного вимкнення.

Найчастіше застосовувався простий у реалізації інструмент забезпечення стійкості ОЕС України, а саме: запровадження графіків обмеження та аварійного відключення споживачів (ГОВ та ГАВ)¹⁵. Слід зазначити, що активування графіків обмеження енергопостачання є найбільш ефективним засобом забезпечення операційної функціональності системи в умовах обмежень, водночас і найбільш ризикованим з точки зору непрогнозованого впливу на функціонування іншої критичної інфраструктури країни та резонансним з точки зору збереження соціально-економічної стабільності у країні в особливий період.

Загалом зазначені дії допомогли забезпечити стабільність роботи ОЕС України та зменшити споживання антрациту (100 % виробництва якого опинилось захопленим внаслідок окупації Росією території видобування) на ТЕС України, однак суттєво вплинули на економіку країни [10].

Окремо слід зазначити, що рішення про запровадження цих заходів здійснювались *ad hoc*¹⁶ — за принципом тимчасового разового рішення.

Тобто на основі моніторингу розвитку подій та обговорення ситуації на рівні оперативного штабу здійснювалося регулювання ринку електроенергії, що не може вважатись адекватним підходом до здійснення управління та регулювання енергетики в сучасних умовах. Простіше кажучи, рішення на обмеження постачання споживачів та роботи окремих суб'єктів енергетичного ринку, обмеження дії ринкових механізмів регулювання приймалось адміністративно¹⁷.

Такий, здавалось би, адміністративно «простий» підхід фактично перекреслює спроби країни реформувати енергетичний сектор у напрямі відкритого, конкурентного ринку (що є стратегічним вибором України).

Ця ситуація вимагає формалізувати процеси реагування на випадки кризових ситуацій в енергетиці країни з метою формування сталих та зрозумілих для всіх учасників енергетичного ринку умов, правил і процедур дій усіх залучених осіб, що дозволить суттєво знизити непрогнозованість (і зловживання) прийняття рішень щодо обмеження прав учасників енергетичних ринків та одночасно розробити інструментарій узгодженого реагування всіх учасників на загрози стійкості функціонування енергетичної системи для загроз усіх типів та їх комбінацій.

Власне, на це й спрямована вимога статті 16 «Безпека постачання електроенергії» Закону України «Про ринок електричної енергії» [12], яка вимагає розроблення Правил про безпеку постачання електричної енергії, і, зокрема, формування узгоджених (усіма учасниками ринку) заходів із забезпечення безпеки постачання, процедур ініціювання їх застосування, порядку й термінів застосування, а також обов'язків та відповідальності всіх залучених до їх застосування суб'єктів та учасників ринку.

Саме в напрямі створення такої системи реагування на ймовірні кризові ситуації в енергетиці

¹⁴ Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України «Про затвердження Плану тимчасових надзвичайних заходів на ринку електричної енергії» від 21 грудня 2015 р. № 828 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245075221>

¹⁵ Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України «Про затвердження Інструкції про складання і застосування графіків обмеження та аварійного відключення споживачів, а також протиаварійних систем зниження електроспоживання» від 23 листопада 2006 р. № 456 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0151-07>

¹⁶ *Ad hoc* (латин.), — спрямованість на конкретний випадок, вирішення конкретної проблеми, а не на широке застосування або впровадження. Зокрема, цей вираз може характеризувати тимчасові спеціальні місії, представників, організації, комітети або робочі групи, створені для виконання спеціальних, разових завдань.

¹⁷ Такий режим регулювання енергетики країни зберігався тривалий час — до семи місяців у рік. Надзвичайні заходи протягом 2014–2017 рр. запроваджувалися: 13 серпня 2014 р. із шомісячним подовженням до 1 травня 2015 р.; запроваджено 9 грудня 2015 р. з терміном дії до 15 січня 2016 р.; запроваджено 17 лютого 2017 р. із шомісячним подовженням до 20 червня 2017 р. [10].

та забезпечення стійкості енергозабезпечення споживачів спрямовує свою діяльність ЄС протягом останніх 10–15 років.

ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ У ЄС

Проблематика забезпечення стійкості енергозабезпечення споживачів стала актуальною в країнах із розвинутою ринковою економікою внаслідок глибокої лібералізації енергетичних ринків країн. Додаткового імпульсу до пошуку шляхів унормування підходів до забезпечення стійкості функціонування енергетики надали загрози, породжені гібридними методами ведення війн нового покоління, зокрема використання енергетики (енергопостачання) як інструменту досягнення політичних цілей окремими країнами [8; 9].

У ЄС було прийнято низку директив та регламентів, які передбачали розроблення механізмів запобігання виникненню кризових ситуацій та застосування інструментарію, що виходить далеко за межі чисто технічних заходів системного оператора [19].

Зокрема, у 2004 р. в частині газопостачання була прийнята Директива Ради ЄС щодо заходів забезпечення безпеки постачання природного газу¹⁸, яка потім деталізувалась та посилювалась через регламенти ЄС, зокрема у 2010¹⁹ та 2017 рр. [20]. Стосовно електропостачання, то в 2006 р. було прийнято Директиву Парламенту та Ради ЄС щодо заходів забезпечення безпеки електропостачання та інвестицій в інфраструктуру²⁰, яка в 2018 р., як очікується, буде уточнена шляхом прийняття Регламенту ЄС щодо підготовки електроенергетичного сектору до ризиків реалізації різних загроз [21].

¹⁸ Council Directive 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/67/oj>

¹⁹ REGULATION (EU) 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2010/994/oj>

²⁰ DIRECTIVE 89/2005/EC of the European Parliament and of the Council of 18 January 2006 concerning measures to safeguard security of electricity supply and infrastructure investment [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2005/89/oj>

Загалом слід зазначити позитивний вплив (як не парадоксально, негативного досвіду) України на розвиток концептуальних засад і механізмів забезпечення стійкості енергетичних систем ЄС. Перші директиви ЄС із цього питання були прийняті внаслідок загроз і проблем ЄС, породжених станом ринкового регулювання в Україні та кризою відносин між Україною та Росією в 2004–2005 рр. Подальше вдосконалення законодавства та механізмів реагування ЄС на кризові ситуації відбувалося за результатами вивчення уроків наступних криз, зумовлених використанням «енергетичної зброї» Росією проти України (другої газової війни 2009 р. та гібридної війни, активна фаза якої розпочалася в 2013–2014 рр.).

Усвідомивши загрози стійкості функціонування енергетичних систем «не технічного» плану, ЄС запровадив низку механізмів «раннього попередження», «координації та обміну інформацією», «планування запобігання, реагування та функціонування у кризових ситуаціях» тощо.

При цьому слід зазначити, що, розпочавши із директив, які потребують прийняття національного законодавства країнами – членами ЄС, з подальшим зростанням загроз, ЄС усвідомив необхідність прийняття актів прямої дії (оскільки директиви не завжди давали належний результат). Цю проблему було актуалізовано другою газовою війною в 2009 р., що призвело до посилення законодавчого регулювання цієї сфери шляхом прийняття регламентів ЄС, що мають пряму дію для всіх країн, якими було запропоновано нові механізми забезпечення «безпеки постачання».

Регламенти вже вимагали розроблення на основі ризик-аналізу Плану попередження криз та Плану дій на випадок криз, у яких визначалися дії всіх залучених осіб, а також регулярний моніторинг безпеки постачання. Також передбачалося затвердження інфраструктурних стандартів і стандартів безпеки постачання, які, серед іншого, включали заходи щодо формування додаткових потужностей та об'ємів (запасів) чи напрямів транспортування, додаткових контрактів на постачання (чи продаж із сховищ додаткових об'ємів), контракти із споживачами, що дозволяли переривання постачання, а також різні технічні та організаційні рішення. Встановлювалися вимоги щодо ризик-аналізу, критерії безпеки постачання, критеріїв рівнів кризової ситуації та встановлення вимог щодо застосування різних механізмів реагування залежно від рівня кризи [19].

Загалом можна виокремити такі механізми забезпечення стійкості функціонування енергетичних систем, які вимагаються до застосування у ЄС:

- визначення компетентного органу з питань безпеки постачання, його завдань та повноважень – тобто ідентифікація відповідального за загальну методологію реагування та контактної точки у процесі прийняття рішень;

- залучення широкого кола учасників та застосування механізмів взаємодопомоги – тобто визнання на політичному рівні пріоритетності енергозабезпечення споживачів та можливості використання ресурсів учасників енергетичних ринків (у т. ч. суміжних) на доповнення до заходів та компетенцій оператора енергосистем;

- здійснення ризик-аналізу та розроблення можливих кризових сценаріїв функціонування енергосистем (вищим рівнем управління – національним компетентним органом або спеціалізованим галузевим органом на рівні ЄС) – тобто визначення рівня загроз, на які мають бути розраховані заходи забезпечення безпеки енергопостачання з точки зору більшої системи;

- розроблення Плану запобігання криз та Плану дій на випадок криз з урахуванням залучення до заходів широкого кола учасників енергетичного ринку та застосування механізмів взаємодопомоги – тобто виокремлення етапів «готовності до загроз» та «надзвичайної ситуації» відповідно до рівня криз;

- розроблення стандартів операційної безпеки системних операторів – тобто формалізація вимог щодо змісту діяльності учасників ринку відповідно до можливого рівня кризової ситуації (рівня та кола загроз), переліку заходів (у рамках «проектних» механізмів регулювання ринку та «позапроектних», які обмежують ринок) тощо;

- визначення критеріїв оцінки рівня загроз і процедур прийняття рішень щодо застосування «проектних» та «позапроектних» механізмів реагування на виникнення кризових ситуацій – тобто порядку та процедур прийняття рішення щодо застосування заздалегідь визначених заходів реагування;

- забезпечення обміну інформацією та координації зусиль учасників ринку з питань за-

безпечення безпеки постачання – тобто визначення контактних точок, регламентів, форм обміну інформацією та процедур прийняття рішень у різних режимах функціонування енергосистем;

- проведення періодичних тестувань готовності до криз – тобто створення механізму навчання та перевірки готовності учасників до реагування на кризові ситуації;

- транскордонне співробітництво та взаємодопомога (тісна координація країн-членів та системних операторів на регіональному рівні та рівні Співтовариства).

Проведений аналіз дозволяє стверджувати про узгодженість процесів формування законодавчої бази забезпечення стійкості (на прикладі енергетичних систем) у ЄС та в Україні. Подібні підходи до побудови адекватної сьогоденню державної системи забезпечення національної стійкості, зокрема стійкості енергетичної інфраструктури, пропонуються Концепцією створення державної системи захисту критичної інфраструктури [22], яка реалізується в Україні на основі розробок Національного інституту стратегічних досліджень [23].

МОДЕЛЬ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Для формування узгодженої моделі забезпечення стійкості та її цільової функції пропонується такий концептуальний підхід. Передусім відзначимо існування окремої інфраструктури (сектор критичної інфраструктури, КІ), яка забезпечує реалізацію важливої для життєдіяльності людини, суспільства та держави функції/послуги кінцевим споживачам. Саме забезпечення стійкості надання цієї функції/послуги є головним завданням держави, і керівництва держави зокрема, яке отримало мандат довіри від суспільства.

Для формалізації процесу управління пропонується представити динаміку вихідної функції окремої інфраструктури держави (у нашому випадку – енергозабезпечення споживачів) у формі графіка із виокремленням основних етапів реагування системи на виникнення загроз (рис. 1, с. 110).

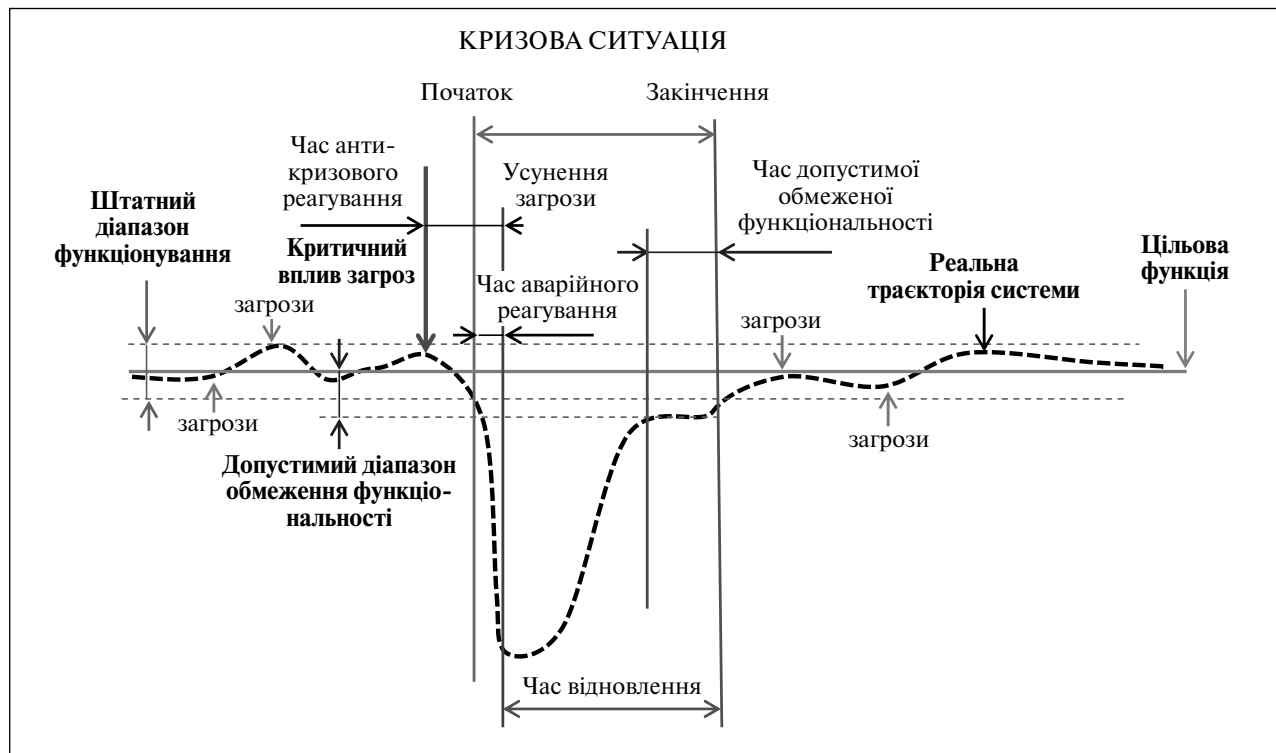

Рис. 1. Формалізації процесу забезпечення стійкості енергопостачання

Джерело: розроблено автором.

У цьому випадку будемо розуміти необхідність виокремлення певних аспектів стійкості та механізмів її забезпечення з метою подальшої формалізації управлінських інструментів, серед них такі:

■ *стійкість енергопостачання споживачів* – здатність об’єктів, мереж і систем, які забезпечують кінцевих споживачів енергією, передбачати, абсорбувати, адаптуватись до та швидко відновлювати проектні параметри цільової функції після реалізації загроз різного типу та їх комбінацій;

■ *стійкість енергосистеми* – здатність системи енергопостачання (сукупності об’єктів, мереж і систем, поєднаних цільовою функцією) бути готовою до, витримувати наслідки реалізації загроз (збурення) за прийняттого рівня погіршення проектних параметрів та швидко відновлювати штатний режим функціонування;

■ *цільова функція* – забезпечення кінцевих споживачів енергією встановлених параметрів якості та режимів постачання (наприклад, відсоток відхилення параметрів якості, відсоток покриття балансу навантажень, відсоток тривалості відключення (імовірність покриття споживання) тощо);

■ *штатний діапазон функціональності* – діапазон відхилень параметрів функціонування енергосистеми, за яких система абсорбує збурення без погіршення цільової функції (наприклад, зниження рівня балансу виробництва–споживання електроенергії);

■ *допустимий діапазон обмеження функціонування* – діапазон відхилень параметрів функціонування, за яких система зберігає операційну безпеку при допустимому рівні погіршення цільової функції;

■ *операційна безпека енергосистеми* – здатність енергосистеми забезпечити свою стійкість до загроз будь-якого типу та їх комбінацій;

■ *кризова ситуація* – ситуація, спричинена реалізацією загрози, що призводить до порушення функціонування системи (у нашому випадку – операційної безпеки енергосистеми) та припинення реалізації цільової функції;

■ *кризове реагування* – заходи, спрямовані на усунення дії загрози, що спричинила кризову ситуацію, та запобігання припинення реалізації цільової функції, які здійснюються із залученням широкого кола учасників та потребують координації з боку вищого рівня управління;

■ *аварійне реагування* – заходи, спрямовані на запобігання порушення операційної безпеки енергосистеми, які реалізуються операторами критичної інфраструктури;

■ *час аварійного реагування* – допустимий час реагування для забезпечення операційної безпеки енергосистеми;

■ *час антикризового реагування* – допустимий час реагування для забезпечення операційної безпеки енергосистеми та усунення дії загрози, що спричинила кризову ситуацію;

■ *час обмеженої функціональності* – допустимий час обмеження параметрів цільової функції, протягом якого має завершитись адаптація об'єктів, мереж і систем до відновлення проектних параметрів цільової функції;

■ *час відновлення функціональності* – час повернення до проектних параметрів операційної безпеки енергосистеми та цільової функції;

■ *загрози* – чинники соціального, політичного, економічного, природного, технічного характеру, які впливають на функціонування енергетичної системи та можуть спричинити суттєві відхилення цільової функції від проектних параметрів.

ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ НА ВИПАДОК КРИЗОВОЇ СИТУАЦІЇ

Для формалізації діяльності учасників енергетичних ринків щодо готовності до криз (запобігання виникнення, функціонування під час кризи та відновлення нормального режиму після ліквідації криз) і процесів прийняття рішень доцільним є виокремлення наведених нижче інструментів і предмета їх застосування.

1. На рівні оператора інфраструктури

Необхідно врегулювати вимоги до оператора (у межах його відповідальності) щодо забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури²¹, а саме:

²¹ Доцільно визначити оператора основної інфраструктури (у нашому випадку – енергосистеми України) відповідальним за забезпечення стійкості всієї інфраструктури, яка забезпечує виконання цільової функції для кінцевих споживачів, а не тільки щодо якої оператор є власником/розпорядником.

■ для формалізації та врегулювання аспектів функціонування системи, щодо яких можлива кількісна оцінка рівня загроз (на основі фізичних параметрів і технічних характеристик або ймовірнісних оцінок) – встановлення комплексу **інженерно-технічних та організаційних стандартів** для врегулювання заходів захисту та забезпечення стійкості, як-от: технічні умови; стандарти виготовлення та роботи устаткування; стандарти безпеки інфраструктури; стандарти енергопостачання²², а також посадові інструкції; інструкції щодо організації систем захисту; стандарти менеджменту, плани аварійного реагування тощо;

■ для формалізації та врегулювання аспектів, які проблематично оцінити в кількісному вимірі (наприклад, мети, місця, часу та способу цілеспрямованого порушення функціонування КІ (диверсія, кібератака)) встановлення **проектної загрози**²³ (об'єктової) – для врегулювання дій учасників системи захисту та забезпечення стійкості КІ відповідно до ризик-аналізу (оцінки рівня загроз), здійсненого на національному рівні відповідними складовими частинами сектору безпеки і оборони;

■ загальним інструментом формалізації дій оператора (стосовно прогнозованих та непрогнозованих аспектів) виступатиме **Паспорт комплексної безпеки** – він має визначити заходи забезпечення стійкості КІ на рівні оператора, зокрема заходи запобігання виникнення кризової ситуації²⁴, протидії загрозам та забезпечення стійкості, відновлення проектного функціонування КІ.

Фактично шляхом формалізації вимог до оператора необхідно врегулювати питання технічної спроможності забезпечити функціонування інфраструктури (у випадку енергетичної системи йдеться про забезпечення операційної безпеки). У межах цього комплексу інструментарію має бути врегульовано: штатний режим функціонування (встановлення вимог щодо

²² Зокрема, такі стандарти передбачені новим законодавством ЄС щодо безпеки енергопостачання, наприклад, Регламентом 1938/2017 [20].

²³ Цей інструмент розвинений та застосовується в рамках державної системи фізичного захисту ядерних установок.

²⁴ Стаття 19 Закону України «Про ринок електричної енергії» вимагає від системного оператора готувати Звіт, у якому, серед іншого, проводити оцінку ризиків ОЕС України у разі настання критичних умов з використанням відповідних критеріїв оцінювання, а за результатами розрахунків режимів роботи ОЕС України за найгіршими сценаріями готувати заходи із запобігання дефіциту генеруючої та передавальної потужності [12].

безпеки, допустимий рівень загроз, аварійні заходи, час аварійного реагування тощо).

2. На рівні секторального (регіонального) компетентного органу забезпечення стійкості критичної інфраструктури

Потрібно врегулювати вимоги до оператора та інших учасників, об'єднаних інфраструктурою²⁵. Така постановка завдання вимагає узгодження дій оператора КІ з діями інших учасників та механізму взаємодопомоги щодо збереження проектних параметрів цільової функції у випадках, коли можливостей оператора не вистачатиме.

У рамках цього комплексу інструментарію має бути врегульовано: вимоги до операторів; прогнози загроз, відносно яких розраховується система безпеки; критерії кризових загроз; процедури та порядок залучення інших учасників щодо реагування на кризу, кризові заходи та час кризового реагування, зокрема з метою:

- формалізації вимог до діяльності операторів критичної інфраструктури, що передбачає розроблення **Вимог щодо організації захисту й забезпечення стійкості**²⁶ відповідно до рівня загроз та режиму функціонування інфраструктури (штатний режим функціонування; режим реагування на випадок реалізації загрози; режим функціонування в кризовій ситуації; режим відновлення);

- оцінювання рівня загроз КІ – розроблення **Проектної загрози** (секторальної);

- оцінювання готовності операторів до реагування на кризові ситуації – погодження **Паспорта комплексної безпеки** операторів КІ²⁷;

²⁵ Доцільно визначити компетентним органом орган виконавчої влади у відповідній сфері (у нашому випадку – Міненерговугілля) відповідальним за забезпечення стійкості цільової функції (не лише технічної інфраструктури – енергосистеми).

²⁶ Такі **Вимоги** можуть бути формалізовані у вигляді програм, правил або планів. Наприклад, статтею 16 Закону України «Про ринок електричної енергії» вимагається розроблення **«Правил про безпеку постачання електричної енергії»**, які є обов'язковими для виконання всіма учасниками ринку і за змислом узгоджуються із нашим підходом [12].

²⁷ Питання щодо запровадження Паспорта безпеки операторів КІ, структури документа та його змісту обговорювалися та були підтримані на засіданні «круглого столу» «Паспортизація об'єктів критичної інфраструктури: формування системи аналізу інформації», який проводив НІСД із залученням усіх зацікавлених осіб (див.: <http://www.niss.gov.ua/articles/2951/>).

- забезпечення готовності до реагування на випадок виникнення загроз порушення цільової функції – розроблення **Плану запобігання виникнення кризи** (або ж План захисту КІ – заходи запобігання порушення стійкості);

- забезпечення координації реагування всіх учасників на випадок кризової ситуації (оператори, учасники відповідного ринку, споживачі послуг КІ, органи влади), що передбачає розроблення **Плану реагування** на випадок кризової ситуації;

- інформаційного забезпечення запобігання та реагування на загрози – встановлення **Регламенту обміну інформацією** між учасниками планів запобігання та реагування на кризові ситуації.

Фактично шляхом формалізації вимог до секторальної діяльності оператора/операторів КІ, інших учасників забезпечення її функціонування, кінцевих споживачів та держави необхідно врегулювати питання забезпечення стійкості послуг/цільової функції, яка реалізується КІ (у нашому випадку – **стійкості енергозабезпечення споживачів**). Тобто у випадку енергетичної системи йдеться про забезпечення кінцевих споживачів гарантованим рівнем послуг/цільової функції, що вимагатиме поєднання зусиль та узгодження дій оператора (операційної безпеки енергосистеми) й інших залучених осіб (альтернативні форми забезпечення послуг/цільової функції) та споживачів (згода на обмеження цільової функції).

Цей аспект стійкості за «технічного» підходу, який існує в Україні, ігнорується, на відміну від підходу, прийнятого країнами ЄС.

3. На рівні національного компетентного органу забезпечення стійкості критичної інфраструктури

Необхідно врегулювати вимоги щодо довгострокового планування розвитку КІ з урахуванням прогнозу розвитку технологічних, економічних, управлінських аспектів її функціонування та безпекового середовища на національному та глобальному рівнях²⁸. Така постановка

²⁸ Доцільно визначити компетентним органом для цього комплексу питань спеціальний орган виконавчої влади. У рамках нашого підходу пропонується утворення Урядового центру з питань захисту та забезпечення стійкості критичної інфраструктури. Зазначений Центр має забезпечувати методологічну єдність підходів щодо реагування на різні типи загроз.

завдання вимагає узгодження державної політики щодо розвитку відповідно сектору КІ держави з політикою забезпечення національної безпеки, а можливими інструментами можуть бути, зокрема такі, що використовуватимуться з метою:

- оцінювання рівня загроз стійкості КІ (проведення **Ризик-аналізу** загроз на національному рівні та затвердження **національної Проектної загрози** на основі **Сценарного планування** та **Розвідувальних оцінок** загроз стійкості КІ);

- встановлення вимог щодо рівня захисту КІ (**Перелік об'єктів КІ** та **Вимоги щодо забезпечення захисту та стійкості КІ**);

- залучення ресурсів та координації зусиль на національному рівні (розроблення та затвердження **Національного плану** захисту та забезпечення стійкості КІ, який має формалізувати механізми запобігання виникненню загроз, реагування на кризову ситуацію та відновлення стійкості функціонування КІ);

- методологічного забезпечення та координації діяльності учасників (визначення **Національного компетентного органу** у сфері забезпечення захисту та стійкості КІ).

У рамках цього комплексу інструментарію має бути врегульовано: вимоги щодо захисту та реагування на кризові ситуації (проектні вимоги до захисту та стійкості; час ліквідації кризової ситуації; час обмеження параметрів цільової функції, відновлення цільової функції та адаптації інфраструктури до нових умов); періодичне оновлення оцінок загроз та рівня захисту; критерії та порядок зміни режимів функціонування КІ відповідно до рівня загроз; обмін інформацією та координація дій учасників систем захисту та реагування.

Фактично шляхом формалізації вимог щодо діяльності на національному рівні необхідно врегулювати питання моніторингу та оновлення вимог до механізмів та заходів забезпечення стійкості секторів КІ (*загалом – національної стійкості*) відповідно до зміни безпекових умов та пріоритетів соціально-економічного розвитку держави.

Підсумовуючи, слід звернути увагу на те, що запропонований підхід дозволяє формалізувати весь процес реагування на можливість виникнення загрози функції енергозабезпечення спо-

живачів на етапах оцінки ймовірності, запобігання виникнення, реагування на кризову ситуацію в енергетиці та відновлення нормальних режимів функціонування енергетичної інфраструктури.

Загальна модель формалізації нормативних вимог щодо діяльності із забезпечення стійкості КІ в рамках системи забезпечення захисту та стійкості КІ наведена на *рис. 2* (див. с. 114). Ця модель поширюється й на енергетику як окремий сектор критичної інфраструктури.

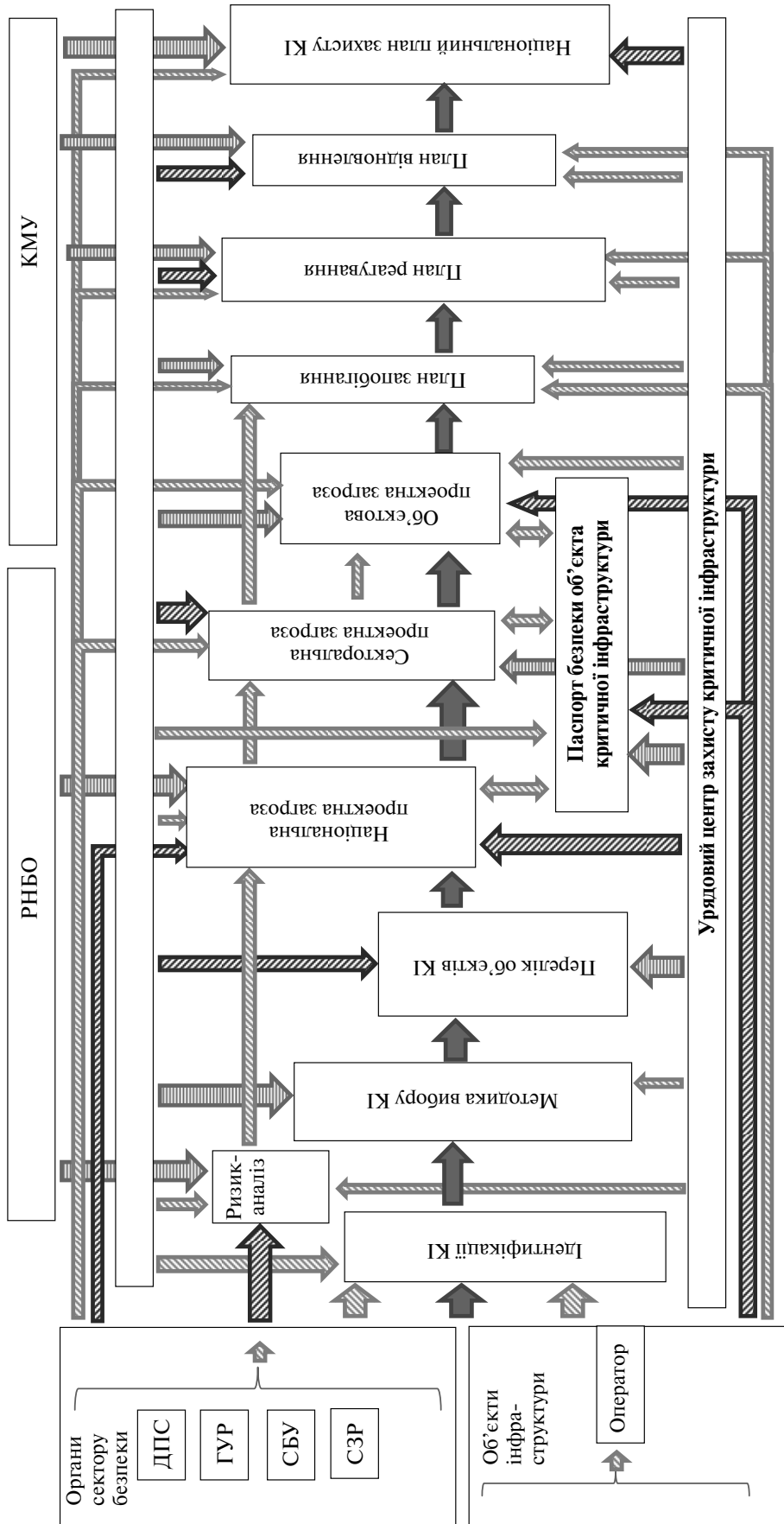
Пропонований підхід узгоджується з підходами, що набувають розвитку у ЄС, зокрема в частині забезпечення безпеки енергопостачання. Детальніший аналіз законодавства ЄС з питань безпеки енергопостачання дозволив також запропонувати чіткі вимоги до окремих документів. Так, сформульовано вимоги щодо структури та змісту таких інструментів, як-от: «Ризик-аналіз з питань безпеки постачання»; «План захисту критичної інфраструктури (запобігання виникнення криз)»; «План реагування на випадок кризової ситуації» [19].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження розкриває існуючу проблему державної політики у сфері енергетики, а саме: чинне законодавство спрямовує суб'єктів управління та господарювання в енергетичному секторі на забезпечення *сталого функціонування підприємств, установ та організацій паливно-енергетичного комплексу* без належної уваги щодо процесів та функцій, які реалізуються завдяки функціонуванню енергетичної інфраструктури (детальніше нижче), тобто впливу електропостачання на функціонування іншої критичної інфраструктури держави (системи життєзабезпечення, транспорту, зв'язку).

Порівняльний аналіз термінології, механізмів управління та реагування щодо забезпечення функції «стійкості енергопостачання споживачів», які використовуються в Україні та ЄС, демонструє відмінність підходів до формування цілей та реалізації державної політики у цій сфері.

На сьогодні існує необхідність встановлення окремої цілі державної політики – «стійке енергозабезпечення кінцевих споживачів», що потребує поєднання зусиль операторів енергетичних систем (для заходів у межах їх компетенції –

Примітка:

стрілка, заштрихована з нахилом вправо, – суб'єкт державної системи надає інформацію, вносить пропозиції;
стрілка, заштрихована з нахилом вліво, – суб'єкт державної системи розробляє проект документа;
стрілка, заштрихована горизонтально, – суб'єкт державної системи затверджує документ.
стрілка без штриховки – послідовність процесу реування на можливі загрози енергозабезпечення споживачів.

Рис. 2. Структурна модель формалізації вимог щодо діяльності із забезпечення стійкості КІ

Джерело: розроблено автором.

забезпечення операційної безпеки інфраструктури) та держави (для заходів, які потребують залучення інших учасників системи енергозабезпечення, коли зусиль оператора недостатньо).

Забезпечення стійкості – не просто додатковий індикатор, що потребує уваги чинної системи кризового управління в країні, зокрема в електроенергетичному секторі, формування заходів реагування, виділення ресурсів, проведення моніторингу за досягненням цієї цілі. Запровадження концепції стійкості потребує уведення нової концепції кризового реагування, спрямованої на побудову спроможностей реагування на випередження, а не на ліквідацію наслідків.

Така постановка проблеми потребуватиме суттєвої трансформації законодавства в цій сфері, перебудови системи державного управління, виділення нових та перерозподілу існуючих функцій державного управління за наявними інституціями. Концепція потребуватиме також створення нових інституцій для забезпечення взаємодії та координації традиційних систем, спроектованих реагувати на «надзвичайні ситуації», та залучення нових учасників ринків (населення, зовнішніх гравців) для досягнення цілей національної державної політики.

У дослідженні запропоновано лише концептуальну модель формалізації управлінського про-

цесу забезпечення стійкості системи, зокрема стійкості електроенергетичної системи, та окреслено набір інструментів нормативної регламентації дій суб'єктів, залучених на різних етапах розвитку кризової ситуації. У подальшому необхідне проведення додаткових ґрунтовних досліджень з метою формалізації форми та змісту запропонованих інструментів політики, а також розробки відповідних змін до законодавства.

Слід зазначити, що покладений в основу формування системи захисту критичної інфраструктури в Україні підхід [22], запропонований Національним інститутом стратегічних досліджень [23], має всі підстави стати основою запровадження системи національної стійкості, оскільки уможливорює методологічно поєднати зусилля різних державних систем захисту та реагування на кризові ситуації (системи цивільного захисту, фізичного захисту, кіберзахисту, контртерористична система тощо) у різних секторах інфраструктури, що забезпечують функціонування суспільства та держави.

Саме на основі підходів забезпечення захисту інфраструктури пропонується формування єдиного методологічного підходу до формалізації вимог, процедур та організації діяльності з питань забезпечення національної стійкості загалом та енергосистеми й енергозабезпечення споживачів зокрема.

Список використаних джерел

1. Terrorism and the Electric Power Delivery System [Електронний ресурс]. – The National Academies Press, 2012. – 164 p. – Режим доступу : <http://nap.edu/12050>
2. The Resilience of the Electric Power Delivery System in Response to Terrorism and Natural Disasters [Електронний ресурс]: Summary of a Workshop. David W. Cooke, Rapporteur. – The National Academies Press, 2013. – 42 p. – Режим доступу : <http://nap.edu/18535>
3. National Research Council. Disaster Resilience: A National Imperative [Електронний ресурс]. – Washington, DC: The National Academies Press, 2012. – Режим доступу : <https://doi.org/10.17226/13457>
4. Enhancing the Resilience of the Nation's Electricity System [Електронний ресурс]. – The National Academies Press, 2017. – 170 p. – Режим доступу : <http://nap.edu/24836>
5. Henry H. Willis and Kathleen Loa. Measuring the Resilience of Energy Distribution Systems [Електронний ресурс]. RAND Corporation, 2015. – Режим доступу : https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR883.html
6. UK Regulators Network Cross-sector Resilience project. Cross-sector Resilience – Phase 1 report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrn.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/2015AprCSR-Phase1Report.pdf>
7. Gößling-Reisemann Stefan. Resilience – Preparing Energy Systems for the Unexpected [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.irgc.org/wp-content/uploads/2016/04/G%C3%B6ssling-Reisemann-Resilience-Preparing-Energy-Systems-for-the-Unexpected-2.pdf>
8. Суходоля О.М. «Енергетична зброя» в умовах гібридної війни // Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – С. 291–300.

9. Sukhodolia O.M. The energy dimension of war. The Ukrainian experience: An overview of the Ukrainian events in 2014–2016 [Електронний ресурс] // Energy Security: Operational Highlights. – 2017. – № 11. – Pp. 25–34. – Режим доступу : https://www.enseccoe.org/data/public/uploads/2017/11/operational-highlights-no-11_176x250mm_draft_10-2017.11.27.pdf
10. Суходоля О.М. Проблеми та пріоритетні напрями забезпечення стійкості роботи енергосистеми України [Електронний ресурс] : аналіт. записка. – К. : НІСД, 2017. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energost-9c566.pdf>
11. Кодекс системи передачі (проект станом на 03.11.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18> [in Ukrainian].
12. Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>
13. Folke Carl. Resilience [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://environmentalscience.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199389414.001.0001/acrefore-9780199389414-e-8?print=pdf>
14. Cabinet Office. Keeping the Country Running: Natural Hazards and Infrastructure. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61342/natural-hazards-infrastructure.pdf
15. Haimes Y.Y. On the definition of resilience in systems // Risk Analysis. – 2009. – № 29 (4). – Pp. 498–501.
16. Presidential Policy Directive – Critical Infrastructure Security and Resilience [Електронний ресурс] / White House, 2013. – Режим доступу : <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/02/12/presidential-policy-directive-critical-infrastructure-security-and-resil>
17. A New EU Strategic Approach to Global Development, Resilience and Sustainability [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
18. Commitment to enhance resilience [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm?selectedLocale=en
19. Суходоля О.М. Розвиток законодавства Європейського Союзу у сфері забезпечення безпеки енергопостачання [Електронний ресурс] : аналіт. записка. – К. : НІСД, 2018. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energy_system_EU-c81f7.pdf
20. REGULATION (EU) 1938/2017 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) 994/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1938/oj>
21. Proposal for a REGULATION of the European Parliament and of the Council on risk-preparedness in the electricity sector and repealing Directive 2005/89/EC. Brussels, 30.11.2016. COM(2016) 862 final [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016PC0862>
22. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури» від 6 грудня 2017 р. № 1009-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-stvorennya-derzhavnoyi-sistemi-zahistu-kritichnoyi-infrastrukturi>
23. Developing The Critical Infrastructure Protection System in Ukraine [Електронний ресурс] : monograph / [S. Kondratov, D. Bobro, V. Horbulin et al.] ; general editor O. Sukhodolia. – Kyiv : NISS, 2017. – 184 p. – Режим доступу : <http://en.niss.gov.ua/articles/540/>

References

1. Terrorism and the Electric Power Delivery System. *The National Academies Press*. (2012). *nap.edu*. Retrieved from <http://nap.edu/12050> [in English].
2. Cooke, David W. (Rapporteur). (2013). The Resilience of the Electric Power Delivery System in Response to Terrorism and Natural Disasters: Summary of a Workshop. Washington, DC: The National Academies Press, 42 p. *nap.edu*. Retrieved from <http://nap.edu/18535> [in English].
3. National Research Council. (2012). Disaster Resilience: A National Imperative. Washington, DC: The National Academies Press. *doi.org*. Retrieved from <https://doi.org/10.17226/13457> [in English].
4. Enhancing the Resilience of the Nation's Electricity System. (2017). Washington, DC: The National Academies Press, 170 p. *nap.edu*. Retrieved from <http://nap.edu/24836> [in English].
5. Willis, Henry H., & Loa, Kathleen. (2015). Measuring the Resilience of Energy Distribution Systems. *RAND Corporation*. *www.rand.org*. Retrieved from https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR883.html [in English].

6. UK Regulators Network Cross-sector Resilience project. Cross-sector Resilience – Phase 1 report. (n.d.). *www.ukrn.org.uk*. Retrieved from <http://www.ukrn.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/2015AprCSR-Phase1Report.pdf> [in English].
7. Gößling-Reisemann, Stefan. (2016). *Resilience – Preparing Energy Systems for the Unexpected*. *www.irgc.org*. Retrieved from <https://www.irgc.org/wp-content/uploads/2016/04/G%C3%B6ssling-Reisemann-Resilience-Preparing-Energy-Systems-for-the-Unexpected-2.pdf> [in English].
8. Sukhodolia, O.M. (2017). «Enerhetychna zbroia» v umovakh hibrydnoi viiny [“Energy weapon” in hybrid warfare]. In: *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front – World Hybrid war: Ukrainian forefront*. (V. Horbulin, Eds.). Kyiv: NISS [in Ukrainian].
9. Sukhodolia, O.M. (2017). The energy dimension of war. The Ukrainian experience: An overview of the Ukrainian events in 2014–2016. *Enerhetychna bezpeka – Energy Security*, 11, 25–34. *enseccoe.org*. Retrieved from https://www.enseccoe.org/data/public/uploads/2017/11/operational-highlights-no-11_176x250mm_draft_10-2017.11.27.pdf [in Ukrainian].
10. Sukhodolia, O. (2017). Problemy ta priorityetni napriamy zabezpechenia stiikosti roboty enerhetychnoi systemy Ukrainy [The problem and priorities of enhancing resilience of energy system of Ukraine]. Kyiv: NISS. *www.niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energysyst-9c566.pdf> [in Ukrainian].
11. Kodeks systemy peredachi [Electricity network code]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18> [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro rynek electrychnoi enerhii» vid 13 kvitnia 2017 r. № 2019-VIII [The Law of Ukraine “On Electrical Energy Market” from 2017, 13 Apr. No. 2019-VIII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> [in Ukrainian].
13. Folke, Carl. *Resilience*. (n.d.). *environmentalscience.oxfordre.com*. Retrieved from <http://environmentalscience.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199389414.001.0001/acrefore-9780199389414-e-8?print=pdf> [in English].
14. Cabinet Office. Keeping the Country Running: Natural Hazards and Infrastructure. (2011). *www.gov.uk*. Retrieved from https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61342/natural-hazards-infrastructure.pdf [in English].
15. Haines, Y.Y. (2009). On the definition of resilience in systems. *Risk Analysis*, 29(4), 498–501 [in English].
16. White House. (2013). Presidential Policy Directive – Critical Infrastructure Security and Resilience. *obamawhitehouse.archives.gov*. Retrieved from <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/02/12/presidential-policy-directive-critical-infrastructure-security-and-resil> [in English].
17. A New EU Strategic Approach to Global Development, Resilience and Sustainability. (n.d.). *eeas.europa.eu*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf [in English].
18. Commitment to enhance resilience. (n.d.). *www.nato.int*. Retrieved from http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm?selectedLocale=en [in English].
19. Sukhodolia, O. (2018). Rozvytok zakonodavstva Yeuropeiskoho Soiuzu v sferi zabezpechennia bezpeku enerhopostachannia [Development of legislation of Urepean Union in the sphere of security of energy supply]. Kyiv: NISS. *www.niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energy_system_EU-c81f7.pdf [in Ukrainian].
20. REGULATION (EU) 1938/2017 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) 994/2010. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1938/oj> [in English].
21. Proposal for a REGULATION of the European Parliament and of the Council on risk-preparedness in the electricity sector and repealing Directive 2005/89/EC. Brussels, 30.11.2016. COM (2016) 862 final. (2016). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016PC0862> [in English].
22. Rozhporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia derzhavnoi systemy zakhystu crytychnoi infrastruktury» vid 06 hrudnia 2017 r. № 1009-r [The resolution of Cabinet Ministers of Ukraine “On approvement of Concept for building a state critical infrastructure protection system” from 2017, 6 Dec. No. 1009-r]. (n.d.). *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-stvorennya-derzhavnanyi-sistemi-zahistu-kritichnoyi-infrastrukturi> [in Ukrainian].
23. Kondratov, S., Bobro, D., Horbulin, V. et al. (2017). Developing The Critical Infrastructure Protection System in Ukraine. (O. Sukhodolia, Gen. Editor). Kyiv: NISS. *en.niss.gov.ua*. Retrieved from <http://en.niss.gov.ua/articles/540/> [in English].

ТЕМПОРАЛЬНА СКЛАДОВА У ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОМУ КОНТИНУУМІ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Дзьобань Олександр Петрович,
доктор філософських наук, професор

Показано, що віртуалізація життєвого часу людини та суспільства характеризує принципово новий тип символічного існування особистості, соціуму, культури. Миттєве подолання відстані за допомогою наднових телекомунікацій надає можливість усім без винятку учасникам комунікування, як індивідам, так і організаціям, здійснювати спілкування у будь-який зручний для них час без прямого просторового зближення, що включає їх у пластичні багатопростірні структури. Ці структури плавно переходять у діючі мережі взаємодії, котрі постійно поновлюються. Час віртуальної реальності все ще залишається малодослідженим, а спроби його вивчення й онтологічного обґрунтування є нечисленними, тому метою статті є осмислення темпоральних характеристик віртуальної реальності на рівні філософського узагальнення. Звертається увага на цінність часу, яку запропоновано розглядати як конгеніальну до цінності самого життя. При розгляді часу як порядку й міри існування віртуальної реальності якісна характеристика часових відносин пов'язується зі структурою та змістом, а кількісна – із тривалістю часу віртуальної реальності. Особлива увага приділяється темпоральності світу, яка вважається методологічною основою розкриття сутності часу віртуальної реальності. Завдяки нелінійному підходу до розуміння часу «віртуальне» визначається як необхідний елемент реальності, додатковий вимір, котрий завжди співіснує з реальними об'єктами. Висловлюється думка про те, що час багато в чому знищується миттєвим зв'язком між комп'ютерами, відтак важелі суспільного життя, що були ефективними ще кілька років тому, сьогодні не діють. Зміни часових меж, поява позачасових понять в інформаційну епоху пов'язані також із новітніми репродуктивними технологіями людського організму, у т. ч. й клонуванням. Усі ці явища пропонується розцінювати як віртуалізаційні деформації сутності просторово-часового континууму в інформаційну епоху, а також як кардинальні трансформації його розуміння. Для особистості виникає загроза деструктивності через надмірну актуалізацію віртуальної складової життєвого часу, оскільки реальність у своїй значущості для людини втрачає сенс, відбувається нейтралізація смислу і, як наслідок, «втрата часу».

Ключові слова: час, інформаційний простір, віртуальний простір, віртуальна реальність, темпоральність.

Dzoban Oleksandr

THE TEMPORAL COMPONENT OF THE SPACE-TIME CONTINUUM VIRTUAL REALITY

It is shown that virtualization of the life-time of man and society characterizes a fundamentally new type of symbolic of human existence, society and culture. Instant bridging distance using supernovae of telecommunications and high-speed vehicles enables organizations and individuals together to spend time without direct spatial convergence that includes them in plastic multi-dimensional structure, which gradually becomes a current and constantly updated network. Virtual reality is still unexplored, and the attempts of its study and the ontological study are small, therefore the article is aimed at understanding the temporal characteristics of virtual reality on the level of philosophical generalizations. Attention is drawn to the value of time, which is considered as congenial to the value of life itself. When considering the time of the order and measure of the existence of virtual reality, qualitative characteristics of temporal relations associated with the structure and contents, and quantitative – with the length of time of virtual reality. Special attention is paid temporality of the world, which is considered the methodological basis of the disclosure of the essence of virtual reality. As a result, on the basis of the nonlinear approach to understanding time “virtual” is defined as a necessary element to reality as an extra dimension, always coexists with real objects. It is proved that the time was largely destroyed by instant communications between computers, the levers of public life, which were effective a few years ago, today, do not apply. Change the time boundaries, the emergence of timeless concepts in the information age are also associated with advanced reproductive technologies, the human body, including through cloning. All of these phenomena is regarded as virtual deformation of the essence of the space-time continuum in the information age, and as a fundamental transformation of his understanding. The excessive actualization of the virtual component life time in danger of destructiveness to the individual, since reality itself in its significance for man loses the Foundation and it is the neutralization of meaning and, as a consequence, “loss of time”.

Keywords: time, information space, virtual space, virtual reality, temporality.

Постановка проблеми. Ближче до середини ХХ ст. у природничих науках виникло й закріпилося поняття «віртуальна реальність», завдяки якому можна було описати різні природні й штучні стани об'єктів, котрі досліджувалися. Потім воно багаторазово уточнювалося: різні науки акцентували свою увагу на певних властивостях, якостях віртуальної реальності. Безумовно, походження терміна позначається на його сприйнятті. Тому, коли чуємо «віртуальна реальність», виникає асоціація про якийсь комп'ютерний кіберпростір, штучне середовище, оскільки саме завдяки комп'ютерним технологіям цей термін увійшов у наше повсякденне життя і став популярним. На перетині філософії та психології зародилася віртуальна психологія, об'єктом досліджень якої стали взаємодії людини й кібернетичного простору. Надалі на підставі отриманих результатів була утворена віртуалістика як світоглядна система, що кардинально змінила класичні уявлення про простір і час.

Таким чином, сутність поняття «віртуальна реальність» зазнала якісного стрибка, унаслідок чого воно стало категорією філософії, уособлюючи не лише якісь гранично абстрактні умоосажні конструкти, а й цілком конкретні, що були здатні відображати проблеми, пов'язані із повсякденним життям людини, її природою, буттям. Особливо актуальним це стало в сучасну епоху постмодерну.

Продовжуючи розпочату в попередній статті дискусію щодо просторово-часового континууму віртуальної реальності [1], зупинимося на другій його складовій частині – часі.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать про те, що час віртуальної реальності все ще залишається малодослідженим, а спроби його вивчення й онтологічного обґрунтування є нечисленними. Нині співіснують різноманітні й досить суперечливі точки зору на природу та сутність часу віртуальної реальності,

концептуальні протиріччя у його розумінні, що створює ситуацію невизначеності, яка ускладнює вивчення й усвідомлення цього феномену.

Метою статті є спроба філософського осмислення темпоральних характеристик віртуальної реальності.

Виклад основного матеріалу. Час – найбільш дивний і невловимий феномен, але в аспекті життя людини використовується для задоволення її потреб і одночасно, як зазначає Й. Масуда, «час сам творить цінності». У певному значенні цінність часу є конгеніальною (спорідненою) до цінності самого життя. Немає життя поза часом, але час визначає межі життя. «Цінність часу виражає собою вищий рівень людського життя, – зазначає Й. Масуда. – Вона вища, ніж матеріальні цінності, які є базисними економічними цінностями економічної активності. Це відбувається тому, що цінність часу кореспондується із задоволенням гуманістичних та інтелектуальних запитів, тоді як матеріальні цінності кореспондуються із задоволенням фізіологічних потреб... Зростання продуктивної сили пізнавальної інформації – це єдиний мотивуючий чинник, який безпосередньо прославляє цінність часу» [2, с. 74]. З розвитком комп'ютеризації, на думку цього японського вченого, відбувається поступовий перехід від домінування матеріального виробництва до пріоритету синергійної, або інформаційної, економіки, продукція якої і задовольнятиме потреби в часі як духовному феномені.

В історії філософії виокремлюємо дві протилежні точки зору щодо часу. Згідно із першою час тлумачиться як тривалість (Р. Декарт, Б. Спіноза, І. Ньютон). З іншої точки зору час розглядається як закон зміни явищ (Геракліт, Арістотель, Г. Лейбніц). Поряд із цим в історії філософії мають місце окремі несистематичні спроби синтетичного розгляду часу, коли увага зосереджується на топологічних і метричних його властивостях і підкреслюється методологічна важливість такого підходу.

Стисло звертаючись до історичної ретроспективи досліджуваної категорії, зазначимо, що в середньовіччі час мав «подієвий» характер (день і ніч, свята та будні). Поява годинникового механізму та суспільні зміни, що паралельно відбувалися, перетворили кількісний вимір часу на необхідність. Саме тоді у буржуазії й виникла нагальна потреба у «більш точному вимірі часу, від якого залежить ... прибуток» [3, с. 55]. Таким чином, час стає прерогативою можно-

владців, він починає секуляризуватися й раціоналізуватися. Однак таке розуміння часу ще не належить до промислової епохи – залишається зв'язок між часом та «природними» біологічними ритмами. Проте невдовзі система буржуазного виробництва, що історично перемогла, перетворює час на економічний ресурс, який підпорядковується налагодженому механічному ритму машин, що працюють і виробляють товар.

Майбутня епоха, як вважає М. Кастельс, здатна перетворити сприйняття часу: «Лінійний, незворотній, передбачуваний час подрібнюється на шматки в мережевому суспільстві» [4, с. 402]. Інформаційне суспільство пропонує нову концепцію темпоральності – *позачасовий час*. Це означає, що за змінами у вимірюванні часу виникають і можливості управління ним. Вони є дійсно необхідними для того, щоб реально створити «свободу капіталу від часу і позбавлення культури від годин» [4, с. 403]. Звільнення глобального суспільства від неминучої часової залежності закономірно прискорюється «новими інформаційними технологіями», які «вбудовані у структуру мережевого суспільства» [4, с. 403].

Розглядаючи час як порядок і міру існування віртуальної реальності, будемо пов'язувати якісну характеристику часових відносин зі структурою та змістом, а кількісну – із тривалістю часу віртуальної реальності.

Звернемося до топологічних властивостей часу віртуальної реальності. Сьогодні дедалі більше дослідників вважають, що шлях до адекватного опису систем інформаційного плану лежить через побудову теорії процесів із пам'яттю, де відкривається сфера явищ, у яких роль пам'яті є надзвичайно великою. Так, пам'ять про минуле, за своєю суттю, є іманентно властивою віртуальним процесам. Л. Шелепін та його однодумці в низці наукових досліджень зазначають: віртуальна реальність виступає як особливий інший світ, включений у реальний і здатний жити «самостійним життям» як «відбиток» [5; 6]. У створенні часової упорядкованості віртуальної реальності мають величезне значення події та образи минулого, до яких завжди можна повернутися.

Якщо фізичний час є односпрямованим і плине від минулого через сьогодні до майбутнього, то віртуальний час є різноспрямованим. У віртуальній реальності очевидними є петлі, інверсія часу, завжди є можливість перезавантаження, тут можна багато чого переграти й

почати заново. Знакову ситуацію можна прорепетирувати, пройти «начорно», а потім, не поспішаючи, прожити її «набіло». Віртуальна реальність надає можливість померти «не зовсім»: смерть, а потім нове народження можна переживати незліченну кількість разів.

Фізичний час, який тече в одному напрямку, завдяки односпрямованості задається одним параметром, тобто його одномірність зумовлена властивістю односпрямованості часу. Властивість різноспрямованості часу віртуальної реальності тягне за собою властивість багатовимірності, тобто час задається вже безліччю параметрів.

Навколишній світ стає дуже насиченим та інформативним. Комп'ютери ще досить тривалий час не зможуть відтворювати цей інформаційний потік у реальному масштабі часу. Виявляється, віртуальний досвід і не вимагає такого ретельного опрацювання, «щільності інформації» фізичної реальності. У цьому випадку реалізм полягає одночасно й у фізіологічних вимогах, й у когнітивній інтерпретації [7].

Час віртуальної реальності можна зупинити, за рахунок інверсії він втрачає свою безвихідну незворотність, його різні пласти перетинаються, зливаються. У віртуальній реальності допускається зворотний рух елементів, людині гарантується можливість у будь-який момент, починаючи з будь-якого елемента, із твердою впевненістю, що до нього можна буде повернутися, пограти у своє народження і смерть.

До якісних особливостей часу віртуальної реальності слід віднести також наявність певних часових циклів (ритмів). Фрактальний принцип, що лежить в основі віртуальної реальності, задає ритмічне повторення однієї структури, її безперервну зміну відповідно до заданого алгоритму. Віртуальна реальність постає як процес зі зворотним зв'язком, у якому знову й знову виконується одна і та сама операція, а результат однієї ітерації стає початковим значенням для наступного циклу [7–10].

Ж. Бодріяр взагалі веде мову про кінець часу, по той бік якого – віртуальна реальність («горизонт запрограмованої реальності»), де соціальні функції людини поступово стають марними, а історія людства перетворюється на фарс [11].

Структура віртуального простору, його ризоморфна організація [1] визначає дискретність

часу віртуальної реальності. Для ризоми може бути застосоване поняття «незначний розрив», вона може бути розірвана у будь-якому місці, більше того, місце розриву є місцем її нового зростання. Дискретність указує на розділеність, неповноту будь-яких сприйнятих фрагментів реальності, але одночасно й на їхнє виявлення, множинну цілісність.

На окрему увагу заслуговує розгляд тривалості часу віртуальної реальності, безпосереднє переживання якої визначається його сприйняттям людиною. Про «ефект втрати часу» зануреного у віртуальний світ користувача йдеться у багатьох психологічних дослідженнях, що свідчить про особливості сприйняття людиною часу у віртуальній реальності.

Власне тривалість часу віртуальної реальності не може бути зафіксована в чистому вигляді, бути опредмеченою мисленням людини, яке оперує просторовими образами. Тривалістю часу віртуальної реальності є невліва мить здійснення буття суцього, яке виявляється лише там, де відбувається саморозкриття цього буття, тобто – в існуванні людини, зануреної у віртуальну реальність. На наш погляд, серед багатьох праць, присвячених онтології віртуальної реальності, варто особливо виокремити статтю С. Хоружого «Рід або недорід? Нотатки до онтології віртуальності» [12]. На думку дослідника, віртуальна реальність органічно вписується в концепцію онтологічного енергетизму. Вона виступає для нього як буття, яке є «недовтіленим», «недонародженим». Розглядаючи тривалість як метричну властивість часу, С. Хоружий підкреслює, що це – визначальний предикат наявності, стійкого перебування, присутності. На думку вченого, події віртуальної реальності характеризуються деяким частковим або «недовтіленим» існуванням, недостатністю, відсутністю певних сутнісних характеристик явищ звичайної емпіричної реальності: «Їм властиве неповне існування, яке не досягає стійкої наявності та присутності» [12, с. 54]. При цьому С. Хоружий зазначає, що у віртуальній події «темпоральність конститується як “суб-час”, або “недо-час”, у якому відсутні або якісь із первинних елементів усвідомлення часу, або якісь із моментів акту зв'язування цих елементів у безперервну тривалість (або й те, й інше)» [12, с. 55].

Вважаємо непересічно значущим той факт, що події віртуальної реальності не мають чіткої оформленості. За висловом С. Хоружого, у них просто не було часу сформуватися. Події не

можуть мати зв'язків із формою лише тоді, коли вони не мають тривалості. У протилежному випадку неминуче виникають і форма, й інші елементи об'єктивної реальності. Під виразом «події не мають тривалості» мається на увазі те, що вони мають нескінченно малу тривалість, тобто є миттєвими, відбуваються упродовж нескінченно короткого відтинку часу, що не можна порівнювати зі звичайною, кінцевою довжиною, яку має будь-який інтервал на осі реального часу. Нескінченно малі проміжки часу віртуальної події не зливаються, не включаються у часовий порядок звичайно триваючого часу, породжуючи сукупність незв'язаних і непротяжних часових елементів і утворюючи новий тип часового порядку. Виявлення феномену подій, які не мають тривалості, а характеризуються лише певною енергією, зумовлює постановку питання про взаємозв'язок і співвідношення часу й енергії та започатковує у сучасній філософії новий дискурс. Разом із тим у філософії такі явища вже були схарактеризовані. Зокрема, С. Хоружий зауважує, що найближчими до його концепції є ідеї пізнього М. Гайдеггера, який у праці «Буття і час» [13] пише про події, позбавлені тривалості стійкого перебування.

Розуміння нових інтенцій фундаментальної онтології М. Гайдеггера є завданням дуже складним, обтяженим своєрідністю його текстів, у яких мислитель, підкреслюючи багатозначність слів, звертається до їхнього прихованого змісту, що неминуче породжує труднощі перекладу. Щодо сутності часу, то М. Гайдеггер у зазначеній роботі підкреслює, що власне час об'єднує дійсне, здійснене і майбутнє. Тут важливо зауважити, що для цього вченого людське існування – свого роду «місце», де буття розкриває свою сутність. Однак при цьому не мається на увазі будь-яке положення в просторі, а стверджується екзистенція людини зовні себе, відкритість її буття. У першу чергу М. Гайдеггер пропонує розуміти буття людини як деяку присутність (*Dasein*). У своїй темпоральності *Dasein*, розкриваючи себе з майбутнього, виявляє своє минуле, актуалізується в сьогоденні. Здійснене, теперішнє та майбутнє не є послідовними, а співіснують тільки «одночасно», складаючи три виміри часу. На підтвердження цього М. Гайдеггер зазначає, що єдність трьох вимірів базується на грі кожного на користь іншого. Ця взаємна гра виявляється через особливу протяжність, яка розігрується у свій час, тобто ніби четвертим виміром – не тільки ніби, а й по суті справи [13].

Час дозволяє людині бути присутньою у бутті та відігравати в ньому певну роль, при цьому він у вигляді суцього є наявним сам по собі, незалежно від індивіда, об'єктивно. М. Гайдеггер підкреслює, що саме час дозволяє людині торкнутися певної частини цього буття через присутність. І навпаки, якщо виключити час, то виключається і присутність, тобто можливість людини брати участь у бутті. Отже, загальна тематична лінія праці М. Гайдеггера «Буття і час» уможливорює розуміння часу як трансцендентальної умови розкриття буття як такого.

Для подальшого прояснення феномену віртуальної реальності в контексті сучасного розуміння просторово-часового континууму звернемося до творчості Ж. Дерріда, який у своєму доробку часто апелює до М. Гайдеггера. У концептуальному просторі філософії постмодерну конститується поняття «метафізика відсутності», котре фіксує парадигмальну установку відмови від інтерпретації буття як наявного з орієнтацією на представлення його як «нон-фінальної процесуальності», що призводить до «перевідкриття» часу. Ж. Дерріда наголошує, що привілейоване становище теперішнього моменту часу та виняткова роль свідомості у забезпеченні присутності світу є двома основними тезами, на яких базується метафізика присутності.

Ж. Дерріда своїм завданням вважає здійснення деконструкції цих тез. Він вважає, що концепція часу М. Гайдеггера зберігає у собі всі основні протиріччя, які існують у західній філософії та зафіксовані ще свого часу Арістотелем. Як зауважує Ж. Дерріда, Арістотель намагається відповісти на два питання: про належність часу до буття і про природу часу. На переконання Ж. Дерріда, обидва ці питання не мають однозначних відповідей і навіть є нерозв'язними апоріями. Щодо належності часу до буття, то вчений висловлює таку думку: те, що є буттям, є і не може не бути, а поточний і змінюваний час являє собою поєднання буття й небуття [14].

У своїх працях Ж. Дерріда виокремлює культурну матрицю опозицій: «буття – небуття», «річ – знак», «присутність – відсутність», «реальність – образ». Установка Ж. Дерріда полягає не стільки у взаємному запереченні таких полярностей, скільки в утвердженні неможливості їх існування в часі одне без одного, в утвердженні взаємодії як принципу нескінченної гри.

У концепції Ж. Дерріда в контексті розуміння просторово-часового континууму істотну роль відіграє поняття «слід», представлений як знак, що є значущим не сам по собі, а тільки як референт іншого знака, який він позначає й заміщає. Слід виявляється тим, що «непоправно втрачається, але в самій своїй втраті ховається, зберігається, береться до уваги й затримується поза формою присутності» [15, с. 148]. Поняття «слід» виявляється нерозривно пов'язаним із феноменом «перевідкриття» часу, оскільки стверджує темпоральність, де дійсність уже не мислиться як остання інстанція. Темпоральність урахує «минуле», яке ніколи не існувало і ніколи вже не стане дійсним, і «майбутнє», яке ніколи не буде реалізованим і репродукованим у формі теперішнього. У здатності сліду замінювати попередні сліди полягає можливість одночасного трансцендентального й іманентного синтезу часу: моменти «тепер» складаються в лінію часу, але не є нескінченним повторенням, оскільки не просто змінюють, а зумовлюють одне одного.

Основна ідея часу Ж. Дерріда полягає в тому, що все у людському світі присутності відбувається в межах горизонтів сигніфікації – фіксації значень (понять) за допомогою символічних засобів. Час представлено як ім'я, яке підлягає заміщенню моментів «тепер» у грі відмінностей, а експериментальним корелятом часу є ті значення, які його пронизують. Світ людської присутності має сенс і часовий ритм, уявляється як безперервне смислоозначення.

Такий підхід Ж. Дерріда до розуміння й інтерпретації темпоральних феноменів багато в чому схожий зі сферою віртуального різноманіття, що описано Ж. Дельозом (*Gilles Deleuze*), у концепції якого слід стає симулякром присутності, ілюзією, що не має права претендувати на справжню репрезентацію. Стирання часом слідів буття, точніше, перебіг часу, виражений у процедурі витіснення, ніби утримує ці сліди, фіксуючи їх у просторі віртуальної реальності. Ж. Дельоз бере за основу твердження, що протиставлення копії та оригіналу більше не має сенсу, оскільки поняття автентичності втрачається у запаморочливій безодні симулякрів. На думку Ж. Дельоза, симулякр як образ позбавлений подібності та проявляє свою сутність у вічній зміні, знаходячи при цьому особливу життєву силу [16–18].

Не менш цікавим є тлумачення феномену, що розглядається, Ж. Бодріаром. Вважаючи утопічним основний принцип репрезентації, завдяки

якому стверджується еквівалентність знака й реальності, Ж. Бодріяр переконаний, що симулякр, окрім своєї власної реальності, не співвідноситься із жодною іншою. Якщо функція знака полягає у відображенні дійсності, символу в її поданні, то симулякр з'являється там, де закінчується подібність, і шукати у зв'язку з цим будь-яку відповідність реальності не має сенсу [19–21]. Сприйняття часу в такому випадку кардинально змінюється щодо його класичного розуміння.

Отже, сучасне світобачення, ініційоване новітніми інформаційними технологіями, визнається парадигмою, що отримала назву *постнекласичної*. У рамках постнекласичного типу наукової раціональності реальність виявляється представленою не стільки лінійно й виразно, скільки нелінійно та синергійно, а сприйняття цієї дійсності виявляється таким, що відповідає цій синергійності. Відповідно змінюється й мислення людини, воно на кшталт міфологічного мислення набуває великої образності, включає в себе неоднозначність, метафоричність.

Сучасні процеси призводять до зміни реальності, у якій перебуває людина. Врешті, ця реальність уже стає віртуальною: образно-особистісною та метафоричною, веде людину іншим витком спіралі розвитку, одночасно повертаючи її в царину архетипів і символів.

У віртуальній реальності поступово зникають просторові та часові розмежування, стираються міждержавні кордони, пропагуються нові цінності, моделі поведінки, світоглядні стереотипи. Феномен віртуалізації просторово-часового континууму, в якому існують людина та суспільство, характеризує принципово новий тип символічного існування людини, соціуму, культури.

Віртуальний світ, створений новітніми інформаційними технологіями, включає людину у процес сприйняття цілком і відразу. Виникає багатоликість створюваного віртуального світу, нескінченне павутиння ходів користувача інформаційно-комунікаційних засобів. Залежно від ситуації один і той же контекст може розглядатися під різними кутами зору, і це вже накладає певний відбиток на віртуальний потік, що створюється. Відповідно нові ситуації й контексти, з якими стикається індивід, блукаючи у безкрайньому просторі мережі віртуального світу, вимагають від користувача мережі щоразу іншої поведінки.

Віртуальному простору притаманні зміщення реальності, наслідком чого постає зміщення полюсів того, що означається, і того, що означає. Останнє, у свою чергу, призводить до того, що весь зміст реальності переводиться у площину видовищного, а сама реальність втрачає основу, і в ній відбувається нейтралізація смислу. Актуалізація віртуального як форма трансгресії може сприяти збагаченню сфер свідомості та діяльності особистості, розширенню її життєвого світу і життєвих можливостей. Але актуалізація віртуальної складової життєвого простору й часу може бути й деструктивною для особистості, оскільки містить загрозу нічим не обмеженої, демонічної творчості, яка може знищити як особистість, так і суще [22, с. 177].

Поверхневість та площинність як визначальні характеристики дигітал-континууму мережевої комунікації [1] призводять до того, що цінність інформаційної діяльності визначається фактом присутності інформації, інформаційного продукту в полі зору індивіда; ризомність мережевих комунікацій на поверхні його інформаційного поля поглинає глибину. «Тому, – як справедливо зазначає І. Сілютіна, – у щільному сплетінні ризомних з'єднань для інформаційного продукту надзвичайно важливим є модус “теперішнього”. Минуле й майбутнє для інформації та інформаційного продукту в соціальних мережах існують тільки як потенція. Постійний потік нової інформації зносить із поверхні інформаційної атенції старий. Після нього можуть залишитися гіпертекстові сліди: посилення, теги, мітки, за якими може рухатися індивід, як за ниткою Аріадни. Але в наш час для пересічного індивіда це може бути свого роду подвигом, оскільки потребує докладання вольових зусиль» [23, с. 172].

У результаті маємо той факт, що дигітал-континуум мережевого суспільства має всі ознаки гіперреальності. Ж. Бодріяр, який ввів у обіг це поняття, у своїх роботах вказував, що реальність у процесі розвитку суспільства споживання замінюється гіперреальністю в процесі симуляції дійсності й супроводжується заміною реальності симулякрами – знаками реальності й утратою почуття реальності [20].

Ще раз наголосимо: віртуальна реальність є існуванням, яке важко піддається опису засобами класичної та некласичної філософії. Постмодернізм, спрямовуючи філософську рефлексію до сфери нон-фінального становлення і смислозначення, дає необхідний категоріаль-

ний апарат, що дозволяє аналізувати віртуальну реальність як особливий горизонт буття. Орієнтація філософського дискурсу на буття–становлення дозволяє експлікувати подібні об'єкти і приводить до «перевідкриття» часу. Темпоральність світу стає методологічною основою розкриття сутності часу віртуальної реальності. Віртуальні об'єкти, існуючи в сьогоденні, перевершують його в абсолютній пам'яті. Однак такий синтез часу не може ґрунтуватися на достатніх підставах, тому віртуальна реальність постає як нестача реальності й «недорід буття». Нелінійний підхід до розуміння часу визначає «віртуальне» як необхідний елемент реальності, воно постає як додатковий вимір, що завжди співіснує з реальними об'єктами.

ВИСНОВОК

З огляду на викладене вище зазначимо, що час, як і простір, у цілому сьогодні значно трансформувався. Віртуалізація життєвого часу людини та суспільства характеризує принципово новий тип символічного існування людини, соціуму, культури. Миттєве подолання відстані за допомогою наднових телекомунікацій і надшвидкісних транспортних засобів дає можливість представникам суспільства (окремим індивідам та організаціям) комунікувати без просторового зближення, що включає їх у пластичні багатопростірні структури – мережі взаємодії.

Час багато в чому знищується миттєвим зв'язком між комп'ютерами, відтак важелі суспільного життя, які були ефективними ще кілька років тому, сьогодні не діють. Зміни часових меж, поява позачасових понять в інформаційну епоху пов'язані також із новітніми репродуктивними технологіями людського організму.

Усі ці явища можна розцінювати як віртуалізаційні деформації сутності просторово-часового континууму в інформаційну епоху та кардинальні трансформації його розуміння.

Надмірна актуалізація віртуальної складової життєвого часу загрожує особистості деструктивністю, оскільки для людини втрачається значущість реальності як основи, відбувається нейтралізація смислу і, як наслідок, «втрата часу». Така ситуація актуалізує та робить пріоритетними наукові дослідження у системі «людина – просторово-часовий континуум».

Список використаних джерел

1. Дзьобань О.П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу // Стратегічні пріоритети. Серія «Філософія». – 2017. – № 3. – С. 163–170.
2. Masuda Y. *Information Society as Postindustrial Society*. – Wash., 1983. – 234 p.
3. Ле Гофф Ж. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада ; пер. с фр. С.В. Чистяковой и Н.В. Шевченко ; под ред. В.А. Бабинцева. – Екатеринбург : Изд-во Ур. ун-та, 2000. – 326 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура ; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – Москва : ВШЭ, 2000. – 606 с.
5. Шелепин Л.А. Виртуальный мир как реализация немарковских процессов // Концепция виртуальных миров и научное познание. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 154–170.
6. Азроянц Э.А., Харитонов А.С., Шелепин Л.А. Немарковские процессы как новая парадигма // Вопр. философии. – 1999. – № 7. – С. 94–104.
7. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Віртуальна реальність: метафізичний сенс // Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Харків : Право, 2012. – Вип. 2 (12). – С. 97–104.
8. Дзьобань О.П., Мелякова Ю.В. Раціональні засади віртуальної реальності // Політологічний вісник : зб. наук праць. – К. : «ІНТАС», 2012. – Вип. 59. – С. 8–15.
9. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Віртуальні комунікації: роль і місце у сучасному світі // Правова інформатика. – 2015. – № 2 (46). – С. 9–16.
10. Дзьобань О.П., Соснін О.В. Віртуальна реальність суспільства постмодерну як соціокультурне тло соціалізації «людини інформаційної» // Гуманітарний вісник Запорізької держ. інженерної акад. : зб. наук. праць. – Запоріжжя : Видавництво ЗДІА. – 2017. – Вип. 69 (1). – С. 69–76.
11. Бодрийяр Ж. В Тени Тысячелетия, или Приостановка Года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://anthropology.ru/ru/texts/ baudrill/ shmill.html>
12. Хоружий С.С. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности // Вопр. философии. – 1997. – № 6. – С. 53–68.
13. Хайдеггер М. Бытие и время ; пер. с нем. В.В. Библихина. – М. : Акад. проект, 2015. – 447 с.
14. Деррида Ж. Диссеминация ; пер. с фр. Д. Кралечкина. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 605 с.
15. Деррида Ж. *Difference* ; пер. с фр. Е.Н. Гурко // Тексты деконструкции. – Томск : Изд-во «Водолей», 1999. – С. 124–158.
16. Делез Ж. Кино: Кино 1. Образ-движение. Кино 2. Образ-время. – М. : Ад Маргинем, 2005. – 622 с.
17. Делез Ж. Логика смысла ; пер. с фр. – М. : Раритет ; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 472 с.
18. Делез Ж. Различие и повторение ; пер. с фр. Н.Б. Маньковской и Э.П. Юровской. – СПб. : Петрополис, 1998. – 384 с.
19. Бодрийяр Ж. Система вещей ; пер. с фр. – М. : Рудомино, 1995. – 168 с.
20. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции ; пер. с фр. А. Качалова. – М. : ПОСТУМ, 2016. – 238 с.
21. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть ; пер. с фр. С.Н. Зенкина. – 5-е изд. – М. : Добросвет : «Изд-во КДУ», 2013. – 386 с.
22. Ігнатко В. Ціннісні пріоритети життєвого простору людини індустріальної та постіндустріальної епохи // Гілея : наук. вісник / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : Гілея, 2016. – Вип. 111 (8). – С. 175–179.
23. Сілотіна І.М. Інформаційна діяльність в мереженому суспільстві // Гілея : наук. вісник / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : Гілея, 2017. – Вип. 120 (5). – С. 170–173.

References

1. Dzoban, O.P. (2017). Suchasnyi virtualnyi prostir: konhenialnist virtualnosti i mifu [Modern virtual space: the congeniality of virtuality and myth]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 3, 163–170 [in Ukrainian].
2. Masuda, Y. (1983). *Information Society as Postindustrial Society*. Washington [in English].
3. Le Goff, Zh. (2000). *Drugoe Srednevekovie: Vremia, trud i kultura Zapada* [Other Middle Ages: Time, Labor and Culture of the West]. Ekaterinburg: Izd-vo Ur. un-ta [in Russian].
4. Kastels, M. (2000). *Informatsionnaia epokha: Ekonomika, obshchestvo i kultura* [Information Age: Economics, Society and Culture]. Moscow: VShE [in Russian].

5. Shelepin, L.A. (2000). Virtualnyi mir kak realizatsiia nemarkovskikh protsessov [Virtual world as a realization of non-Markov processes]. In: *Kontseptsiiia virtualnyh mirov i nauchnoe poznanie – The concept of virtual worlds and scientific knowledge*, pp. 154–170. S.-Petersburg [in Russian].
6. Azroyants, E.A., Haritonov, A.S., & Shelepin, L.A. (1999). Nemarkovskie protsessy kak novaia paradigma [Nemarkov's processes as a new paradigm]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 7, 94–104 [in Russian].
7. Dzoban, O.P., & Zhdanenko, S.B. (2012). Virtualna realnist: metafizychnyi sens [Virtual reality: metaphysical meaning]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law Academy*, 2 (12), 97–104. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Dzoban, O.P., & Meliakova, Yu.V. (2012). Ratsionalni zasady virtualnoi realnosti [Rational principles of virtual reality]. *Politolohichniy visnyk – Political Science Bulletin*, 59, 8–15. Kyiv: INTAS [in Ukrainian].
9. Dzoban, O.P., & Zhdanenko, S.B. (2015). Virtualni komunikatsii: rol i mistse u suchasnomu sviti [Virtual Communications: The Role and Place in the Modern World]. *Pravova informatyka – Legal Informatics*, 2 (46), 9–16 [in Ukrainian].
10. Dzoban, O.P., & Sosnin, O.V. (2017). Virtualna realnist suspilstva postmodernu yak sotsiokulturne tlo sotsializatsii «liudyny informatsiinoi» [The virtual reality of postmodern society as a socio-cultural background to the socialization of “human information”]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanities Bulletin of Zaporizhzhie State Engineering Academy*, 69 (1), 69–76. Zaporizhzhia: «Vydavnytstvo ZDIA» [in Ukrainian].
11. Baudrillard, J. V teni tysiacheletia, ili Priostanovka goda [In the Shadow of the Millennium, or the Suspension of the Year]. (n.d.). *anthropology.ru*. Retrieved from <http://anthropology.ru/ru/texts/ baudrillard/shmill.html> [in Russian].
12. Horuzhyi, S.S. (1977). Rod ili nedorod? Zаметki k ontologii virtualnosti [A kind or a nedorod? Notes on the ontology of virtuality]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 6, 53–68 [in Russian].
13. Haidegger, M. (2015). *Bytie i vremia [Being and Time]*. Moscow: Akad. proekt [in Russian].
14. Derrida, J. (2015). *Disseminatsiia*. Ekaterinburg: U-Faktoriia [in Russian].
15. Derrida, J. (1999). Difference. In: *Teksty dekonstruktsii – Deconstruction texts*, pp. 124–158. Tomsk: Izdatelstvo «Vodoley» [in Russian].
16. Deleuze, G. (2005). *Kino: Kino 1. Obraz-dvizhenie. Kino 2. Obraz-vremia [Cinema: Cinema 1. Image-movement. Cinema 2. Image-time]*. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
17. Deleuze, G. (1998). *Logika smysla [The Logic of Meaning]*. Moscow: Raritet; Ekaterinburg: Delovaia kniga [in Russian].
18. Deleuze, G. (1998). *Razlichie i povtorenie [Difference and Repetition]*. S.-Petersburg: Petropolis [in Russian].
19. Baudrillard, J. (1995). *Sistema veschey [The System of Things]*. Moscow: Rudomino [in Russian].
20. Baudrillard, J. (2016). *Simuliakry i simuliatsii [Simulacrum and Simulations]*. Moscow: POSTUM [in Russian].
21. Baudrillard, J. (2013). *Simvolicheskii obmen i smert [Symbolic Exchange and Death]*. Moscow: Dobrosvet [in Russian].
22. Ihnatko, V. (2016). Tsinnisni priorytety zhyttievoho prostoru liudyny industrialnoi ta postindustrialnoi epokhy [Valuable priorities of the human space of the industrial and post-industrial era]. *Hileia – Gilea*, 111 (8), 175–179. Kyiv: Hileia [in Ukrainian].
23. Siliutina, I.M. (2017). Informatsiina diialnist v merezhenomu suspilstvi [Information activities in a networked society]. *Hileia – Gilea*, 120 (5), 170–173. Kyiv: Hileia [in Ukrainian].

НЕРІВНОМІРНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Хоружий Сергій Гаврилович,
кандидат економічних наук

У статті встановлено, що пов'язані з інформаційними новаціями процеси трансформації соціально-економічних відносин доцільно визначати як інформаційну еволюцію. Неоднорідність соціальних груп ґрунтуватиметься не тільки на нерівномірному розподілі багатства та ресурсів, а й на розподілі й використанні знань.

Результати аналізу трансформаційних процесів в умовах інформаційної еволюції дали змогу встановити наявність інформаційно-цивілізаційного конфлікту, що має ознаки прихованої агресії ретроградних країн, метою якої є глобальне уповільнення руху інновацій. Такий наступ ретроградних країн на інформаційно розвинені країни пов'язаний насамперед із бажанням зупинити інформаційну еволюцію. Створення в інформаційно розвинених країнах відчуття хаосу, локальної нестабільності на національному або релігійному підґрунті чи навіть елементів локальних війн призведе до необхідності спрямування ресурсів інформаційно розвинених країн на захист державних інтересів. Такий перерозподіл ресурсів зумовить гальмування подальшого розвитку перспективних галузей, що зможуть збільшувати інформаційно-технологічний розрив із країнами-ретроградами.

Запропоновано вдосконалити наддержавну інституційну підтримку для протидії загрозам інформаційно-цивілізаційного протистояння, зокрема шляхом створення організації із соціально-економічної стабільності. Така наддержавна координаційна організація повинна забезпечити дотримання основних економічних свобод та розвиток механізмів військового, екологічного, економічного та інформаційного захисту.

Встановлено необхідність удосконалення державного управління із централізацією найважливіших функцій держави, а також із передачею певних владних повноважень громадським та бізнес-об'єднанням, здатним забезпечити самоуправління, виявити й попередити порушення встановлених норм.

Ключові слова: інформаційна еволюція, соціально-економічні трансформації, глобальні проблеми, цивілізаційне протистояння, державне управління, самоконтроль.

Khoruzhyi Serhii

UNEVENNESS OF SOCIAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS IN TERMS OF INFORMATION EVOLUTION: CHALLENGES AND THREATS

This paper provides a definition of the term of an information revolution. Author researches the processes of the socio-economic relations that are associated with information innovations and shows that these processes can be called as information revolution. Author emphasizes that the heterogeneity of social groups will be based not only on the uneven distribution of wealth and resources, but also on the distribution and use of knowledge.

Much attention is given to the results of the analysis of the transformational processes in the conditions of information evolution, which allows to determine the presence of informational and civilizational conflict that has signs of latent aggression of retrograde countries, whose purpose is the global slowdown of the innovation development. Such offensive attitude of the retrograde countries towards informationally-developed countries will be building up primarily due to the desire to halt the information evolution. Establishing of a feeling of chaos in the informationally-developed countries, as well as local instabilities on a national or religious basis or even manifestation of elements of local wars will lead to the need to direct the resources of the informationally-developed countries to protect state interests. Such a redistribution of resources will impede the further development of promising sectors that could increase the information and technology gap with retrograde countries.

Author proposes to improve supranational institutional support for countering the threats to informational and civilizational confrontation, particularly by creating an organization for socio-economic stability. Such a supranational coordinating organization must ensure compliance with the basic economic freedoms and the boost the development of mechanisms for military, environmental, economic and information protection.

It is specifically noted that there is a necessity of improving state administration together with the centralization of the most important functions of the state, as well as transferring of certain authorities to public and business associations capable of self-governance, as well as detection and prevention of the violations of established norms.

Keywords: information evolution, social and economic transformations, global problems, civilizational confrontation, state government, self-control.

Постановка проблеми. Фундаментальні соціально-економічні трансформації у світовій економіці в умовах бурхливого розвитку інформаційно-технологічних новацій виявили неповноту економічних моделей і певну недосконалість існуючих економічних концепцій. Ці зміни окреслили перехід від економіки масового споживання природних ресурсів до якісно нової світової економіки, що базується на інформації та знаннях, у якій людина і найважливіший капітал, і мета розвитку. Світові кризи та глобальні проблеми, що сколихнули світ, доцільно розглядати як прояви у суспільстві системної недосконалості базових основ соціально-економічного управління, які не встигають за темпами сучасного динамічного розвитку соціуму.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Дослідженню трансформаційних процесів в економіці приділили багато уваги такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Р. Арон (*R. Aron*), В. Базилевич, Д. Белл (*D. Bell*), А. Берлі (*A. Berle*), Е. Бернштейн (*E. Bernstein*), О. Білорус, Т. Веблен (*T. Veblen*), Б. Гаврилишин, Дж. Гелбрейт (*J. Galbraith*), Е. Домар (*E. Domar*), П. Друкер (*P. Drucker*), Ж. Еллюль (*J. Ellul*),

Н. Іванова, К. Кларк (*C. Clark*), С. Кузнець, Н. Кухарська, Е. Ласло (*E. Laszlo*), Г. Мінз (*G. Means*), Л. Морган (*L. Morgan*), В. Ростоу (*W. Rostow*), П. Семюелсон (*P. Samuelson*), Н. Смелик, Р. Тітмас (*R. Titmus*), А. Тойнбі (*A. Toynbee*), А. Тоффлер (*A. Toffler*), Ж. Форрестьє (*J. Forrestier*), Е. Хансен (*E. Hansen*), Р. Харрод (*R. Harrod*), Дж. Хікс (*J. Hicks*), Ф. Фукуяма (*F. Fukuyama*), А. Чухно та інші.

Однак недостатньо дослідженою проблемою залишається обґрунтування теоретико-методологічних засад формування ефективної системи державного управління в умовах нових викликів та загроз, що пов'язані із нерівномірністю соціально-економічних трансформацій у процесі інформаційної еволюції людства. Саме це є **метою** дослідження.

Виклад основних результатів дослідження. Бурхливий розвиток інформаційних технологій визначають Четвертою індустріальною революцією [1]. З цим важко погодитися. По-перше, важко називати революційним поступове вдосконалення процесів передавання, накопичення, аналізу, обробки та застосування інформації про стан матерії та про способи її економ-

ного перетворення. Оскільки якісного стрибка у цих процесах поки не відбувається, доцільно говорити про еволюційні процеси, які вочевидь відбуваються із шаленою швидкістю. По-друге, зростання рівня інвестицій в інформаційно-технологічні новації сприяє поступовому підвищенню рівня освіченості та поінформованості людей, покращенню їхньої професійної компетентності та мобільності. Логічно зазначити, що освічені та поінформовані люди пред'являтимуть підвищені вимоги не тільки до товарів і послуг, а й до рівня власного життя. Це зумовить поширення індивідуалізованих підходів у розвитку більшості галузей економіки та соціальної сфери. Отже, зміни відбуваються не тільки в індустрії, а й загалом у суспільстві. Тому для означення цих процесів, на наш погляд, доцільніше вживати термін «інформаційна еволюція», яка суттєво змінює світогляд людини та впливає на трансформацію соціально-економічних відносин.

Упровадження інформаційних новацій в економіці спричиняє зростання частки кваліфікованої праці. Зазначені вище тенденції зумовлюють перерозподіл зайнятості людини для досягнення необхідного рівня знань, завдяки яким вона може посісти гідне місце в інформаційному суспільстві. У той же час, зростання освіченості та поінформованості суспільства стає причиною еволюціонування світогляду людей. Вільний доступ до інформації змінює пріоритети людини щодо спрямування власних ресурсів для покращення власного життя та життя своїх нащадків. Це стає основою для суспільно-економічних трансформацій та перетворення первинної мети людини щодо забезпечення виживання на бажання жити краще. Зазначені зміни зумовлюють необхідність перерозподілу ресурсів, якими люди володіють, у нові сфери, що забезпечать довге, комфортне та якісне життя.

Теорії системної трансформації соціально-економічних систем набули значного поширення в другій половині ХХ ст. Переважна більшість концепцій і теорій обґрунтовує моделі альтернативного глобального розвитку та пропонує певні рекомендації щодо оптимальної системи суспільно-економічного управління. Від утопічного загального процвітання з керованими соціально-економічними процесами до колапсу цивілізації з подальшим апокаліпсисом – таким є діапазон думок щодо становлення майбутньої соціально-економічної системи. Проблеми та загрози, з якими, за різними прогнозами, має зіткнутися людство, поступово знаходять свої

рішення завдяки змінам у світогляді людини під впливом інформаційних новацій.

Бурхливий розвиток інформаційно-технологічних новацій, спрямований, зокрема, на поліпшення життя людей, сприяє вирішенню багатьох глобальних проблем людства. Так, *демографічні проблеми*, за висновками багатьох учених, будуть подолані в найближчому майбутньому, що приведе до демографічної стабілізації [2]. Мобільність людей та розширення можливостей для доступу до інформації про умови кращого життя стає основою для змін у суспільстві, де, постаючи перед альтернативою – чисельність наступного покоління або якість життя, люди надаватимуть перевагу останньому.

Проблеми нестачі енергетичних ресурсів уже зараз долаються завдяки стрімкому розвитку альтернативної енергетики, новим способам збереження накопиченої енергії, упровадженню енергоефективних технологій.

Проблеми надмірного споживання ресурсів можуть бути вирішені через упровадження безвідходних технологій, 3D-друк та переробку вторинних ресурсів, що одночасно дасть змогу вирішити *проблеми з відходами*, які накопичилися на планеті за час масового виробництва і споживання.

Для подолання *продовольчих проблем* людства вже зараз запроваджуються інформаційно-технологічні новації на основі досягнень селекції, гібридизації, агро- й аквапоніки у поєднанні з методами точного землеробства та використанням роботизованих дистанційних систем управління.

Глобальні екологічні проблеми, що супроводжують масове виробництво і споживання, можуть бути подолані завдяки новим енергоефективним безвідходним технологіям та принциповим змінам у попиті поінформованого людства. У багатьох інформаційно розвинених країнах збереження перспективи життя й захист природного середовища, яке оточує людей, уже нині – базовий принцип державної політики.

Проблеми нестачі кваліфікованих трудових ресурсів можуть бути подолані за рахунок реалізації принципу «навчання протягом життя». Вільний доступ до інформації уможливорює дистанційне навчання. Зростання цінності людського капіталу буде стимулювати подальше навчання й опанування нових компетентностей.

В умовах інформаційної еволюції актуалізується пошук ефективного розв'язання *проблем охорони здоров'я*. Наразі у світі спостерігається значне зростання кількості населення віком понад 65 років, а в окремих країнах уже сьогодні тривалість життя перевищила 82 роки [3]. Прискореними темпами відбувається пошук нових індивідуалізованих методів лікування, які зможуть задовольнити бажання людей жити краще й довше та які згодом можуть змінити правила природного відбору.

Відзначаючи позитивні зміни у вирішенні конкретних проблем людства за рахунок інформаційно-технологічних новацій [4], слід звернути увагу на певні соціально-економічні механізми управління, де означені новації мають недостатній вплив. Доцільно погодитись із думкою С. Капиці, що проблеми людства полягають не в ресурсному обмеженні, не в глобальній нестачі енергії, а в соціальних механізмах управління [5].

Сучасна економічна реальність переконливо доводить, що загальні тренди соціально-економічного розвитку національних економік значною мірою пов'язані із глобалізаційними процесами та глобальними викликами. Світова економічна думка окреслила якісно новий етап у розвитку цивілізації із становленням нового фактору виробництва – інформації і знань, що зумовлює інтелектуалізацію економіки, де людський інтелектуальний капітал набуває провідного значення.

Е. Тоффлер стверджував, що рушійною силою суспільного розвитку є вдосконалення нових технологій [6]. Він означував появу третьої хвилі розвитку цивілізації – інформаційної, яка буде заснована на нових методах виробництва та джерелах енергії, на володінні певною інформацією. Інформаційне суспільство базуватиметься не на фізичній силі, а на інтелектуальних можливостях. Завдяки інформаційній еволюції кардинальні зрушення у ресурсному, демографічному, технологічному напрямі супроводжуватимуться принциповими змінами у структурі капіталу, де найперший щабель займає людський капітал. Саме на людину спрямовані нові ідеї та новації. Людина фактично стає центром відтворювальних економічних процесів.

У інформаційно відкритому суспільстві, що є продуктом стихійної та самоорганізованої «безсприяння держави» взаємодії людей, свідомо затверджується принцип антропоцентризму,

який актуалізує необхідність урахування «людського фактору» у всіх сферах економічного і соціального життя, у діяльності всіх інститутів суспільства. Швидкість змін у суспільстві збільшується з прискоренням поінформованості людства. Люди, отримавши більшу свободу та доступ до інформації, навчилися ширше розуміти оточуючу реальність та осмислювати все більшу частину дійсності. Такі зміни стимулюють поступову зміну парадигми соціально-економічного управління.

Глобальна інтеграція приводить до глибокої соціально-економічної та політичної трансформації системи суспільного розвитку, зумовлюючи трансформацію системи організації державної влади. Прогноз Ф. Фукуями [7] щодо тріумфу лібералізму та відсутності в подальшому політичних конфліктів на ідеологічній основі було спростовано фактичним розвитком подій, враховуючи численні світоглядні конфлікти та ідейні розбіжності.

Дискусійним, на нашу думку, є твердження К. Волтца (*K. Waltz*) [8] про основну роль ядерної зброї в протистоянні великих держав, оскільки ядерна зброя є більш стримуючим фактором, фактором залякування, а не причиною для такого можливого протистояння.

Важко погодитися з песимістичним прогнозом П. Кеннеді (*P. Kennedy*) [9], який окреслив тренд поступової деградації світової інституціональної та ціннісної систем, ґрунтуючись на численних на той час демографічних, екологічних проблемах, які нині знаходять свої рішення.

Спірною є думка О. Білоруса [10] про те, що тотальна економічна та політична влада над світом базується на глобальній інформатизації і комп'ютеризації, які ведуть до формування нової субцивілізації «посттоталітаризму», оскільки це не враховує зростання можливостей людей щодо самоорганізації в умовах вільного доступу до інформації.

Глобальний прогноз І. Воллерстайна (*I. Wallerstein*) [11], розроблений на основі світо-системного бачення, у якому було використано ідею структурного насильства, на наш погляд, не враховував інтелектуалізацію суспільства в умовах інформаційної еволюції.

Дискусійним також є прогнозування С. Хантінгтона (*S. Huntington*) у концепції «зіткнення цивілізацій» щодо розвитку цивілізації, сповненої ворожнечі на основі культурної ідентич-

ності, та про неминучість у недалекому майбутньому протистояння між ісламським (східним) і християнським (західним) світами [12]. Висновки цього вченого були спростовані подальшими військовими конфліктами та поширенням у світі агресивних дій, тероризму, гібридної війни, причиною яких були не стільки релігійні конфлікти, скільки економічні інтереси. Розвинені країни стають дедалі мультикультурними і толерантними до інших культур, залучаючи все більше інтелектуальних особистостей із різних країн. На підтвердження дискусійності прогнозування С. Хантінгтона говорить той факт, що у світі значно збільшився обсяг міграційних переміщень: із 75 млн. осіб (у 1965 р., за оцінкою Міжнародної організації з міграції) до 250 млн. осіб [13]. Ці процеси рухаються паралельно з прискореним процесом глобальної інтеграції та зростанням обсягів інформації про можливості для кращого життя в інших країнах. При цьому цілком зрозуміло, що центрами тяжіння трудових мігрантів виступають країни з високим рівнем економічного розвитку. Проблема зростання обсягів міграції, яка вже сколихнула Європу, на нашу думку, може слугувати сигналом початку нових трансформаційних процесів, тісно пов'язаних із інформаційною еволюцією людства, що зумовлює пошук місць для достойного та безпечного життя.

Більшість інформаційно й економічно розвинених країн в етнічному та культурному аспектах стають різноманітними. Вони успішно поглинули мільйони мігрантів з багатьох країн, тому що ті адаптувалися до цінностей, які включають свободу, рівність, індивідуалізм і демократію. Однак розповсюдження толерантного ставлення до різних релігій і культур та формування мультикультурного й мультирелігійного суспільства в інформаційно розвинених країнах ще не означає, що релігійні і культурні відмінності не будуть використовуватися для поширення ворожнечі задля досягнення певних цілей.

Існуючі концепції майбутніх соціально-економічних трансформацій досліджують нову соціально-економічну систему, яка змінить стару одночасно в усіх країнах. Проте майже неможливо врахувати й спрогнозувати зміни, які відбуватимуться в кожній окремій країні. Ураховуючи неоднорідність соціальних груп та рівень розвитку окремих країн, такі ідеальні моделі трансформації виглядають утопічними.

Можна погодитися з думкою С. Хантінгтона про те, що «нереальною є парадигма єдиного

світу, де в найближчі роки виникне універсальна цивілізація» [12]. Він зазначав домінування у подальшому цивілізаційних конфліктів над конфліктами ідеологічними, економічними та політичними. Утім, на нашу думку, причину можливого «зіткнення цивілізацій» доцільно шукати в тих перетвореннях, які привносить у суспільство інформаційна еволюція. Зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають нових підходів до розробки можливих альтернатив поступового руху людської цивілізації.

Для обґрунтування прогнозованого нами цивілізаційного конфлікту доцільно зазначити, що за минулі століття спосіб економічного розвитку держав полягав у нарощуванні промислового виробництва, яке використовувало низькокваліфіковані кадри. Подальший розвиток економіки передбачає залучення висококваліфікованих професіоналів для створення та впровадження роботизованих систем з автоматичним чи дистанційним управлінням.

Це означає, що у країн є два варіанти подальшого розвитку. Або вони змушені будуть пристосуватися до нових умов для власного «виживання» та створити умови для інноваційного розвитку у своїх країнах, або стати для інформаційно та економічно розвинених країн джерелом як кваліфікованих працівників, що мігрують у пошуку кращих умов життя, так і успішних підприємців, які через податки фінансують державне управління.

Однак існує ще один варіант, який може стати досить реалістичним. Країни, що не можуть і не бажають змінюватися, не будуть заінтересовані у підвищенні поінформованості населення, оскільки не схильні до реальної демократії. У суспільстві з вільним доступом до інформації суттєво ускладнюється система управління людьми, які будуть схильні самостійно аналізувати безпосередні факти, а не засоби масової інформації чи доповіді «аналітиків». Наділені знаннями люди схильні критично ставитися до зовнішнього масового маніпулювання.

Цивілізаційне протистояння відбуватиметься на основі різного ставлення країн до інформаційної еволюції. Країни, що не зможуть пристосуватися до нових умов, які несе із собою інформаційна еволюція, врешті змушені будуть застосовувати жорсткі заходи щодо спотворення інформації про життя в інших країнах, обмежувати вільне переміщення населення, при цьому застосовуючи нові інформаційні технології для виявлення невдоволених.

Шлях до самоізоляції буде супроводжуватися застосуванням сугестивних методів та психологічної обробки населення. Внутрішні конфлікти, тіньова економіка, загальна корупція призведуть до системної деградації суспільства та зумовлять державний авторитаризм, тиранію або перетворення системи управління державою на олігархічну владну корпорацію. При цьому спроби матеріальної допомоги інформаційно відсталим країнам будуть непродуктивними, оскільки така допомога встановлюватиме залежність цих країн, а не їх самодостатність. Залежність таких країн призведе до зменшення стимулів для ініціативи та розвитку. Це, у свою чергу, буде породжувати ще більше регресивних процесів, що призведуть до ще більшого інформаційного, світоглядного, культурного та інтелектуального розриву з інформаційно розвиненими країнами.

На відміну від інформаційно відкритих країн, де державне урядування буде обслуговувати інтереси суспільства та економіки, у зазначених вище самоізолюваних країнах економіка буде обслуговувати інтереси політиків, державних чиновників. За таких умов, що більшою буде тривалість протистояння між новими й ретроградними країнами, то краще буде для прогресу, оскільки це сприятиме знекровленню ретроградних економік.

Для тих, хто утримує державну та політичну владу в інформаційно відсталих країнах, однією з першочергових задач задля збереження влади стане вдосконалення системи управління поведінкою громадян із посиленням репресивної структури соціально-економічного управління. У разі прояву невдоволення поточною політикою, щоб уникнути прямого насильства над народом, можновладці залучатимуть методи пропаганди, технології відволікання уваги людей від важливих проблем, методи створення штучних показових проблем із їх демонстративним розв'язанням, заходи щодо нав'язування нових соціально-економічних умов, створення образу зовнішнього ворога та призначення внутрішніх ворогів тощо. Оскільки важко маніпулювати поінформованою людиною, то для таких країн стане прийнятним культ невігластва, потурання нищим інстинктам. «Допомогу» в цьому процесі буде надано різними «громадськими» організаціями та релігійними течіями, які зацікавлені як у нових членах, так і у співпраці із владою.

За різкого зменшення споживання енергії та інших ресурсів у разі подальшого поширення

екологічних та ресурсозберігальних технологій, такі інформаційно відсталі країни навіть не зможуть бути джерелом первинних ресурсів. Бажання таких ретроградних країн залишити існуючі джерела прибутків спричинить їхню протидію новим технологіям, що спонукатиме ці країни до агресії проти носіїв інформаційних новацій. Свою внутрішню проблему щодо небажання адаптуватися до умов інформаційної еволюції ці країни «вирішуватимуть» зовнішньою агресією, яка буде використовувати ідеї зовнішнього ворога чи релігійні суперечності.

На відміну від ідеологічної боротьби означений конфлікт базується на економічних інтересах, а тому боротьба може бути нищівною. Вона буде розв'язуватися шляхом створення міжнародної нестабільності та можливих військових конфліктів, метою яких є глобальне уповільнення руху інновацій в інформаційно розвинених суспільствах. Таке уповільнення забезпечить, зокрема, пролонгацію використання природних ресурсів інформаційно відсталих країн, що спростить правлячому класу цих країн шляхи боротьби за статки та владу, за збереження й подальше примноження багатств та за консервацію корупції. У разі відсутності гідної ідеї, здатної захопити всі соціальні групи, переважна більшість людей будуть використовуватися як засіб досягнення мети щодо іще більшого перерозподілу матеріального багатства на користь можновладців.

У цивілізаційній боротьбі навіть за сучасного рівня озброєнь людство може зазнати невинних втрат. Розуміючи цей факт, сторони цивілізаційного (інформаційного) конфлікту намагатимуться уникнути відкритого протистояння. Поширення терористичних актів, ведення гібридних війн, радикалізм і тероризм, що прикривається релігією, створення «гарячих» зон із використанням національних чи культурних відмінностей — усе це дозволяє створювати у локальних місцях напругу, відволікаючи ресурси на ці конфлікти. Цей перелік і надалі буде продовжуватися, аж поки не буде адекватної відповіді «винахідникам нових проблем» для людства. Як свідчать реалії сучасності, така тактична боротьба буде підсилюватися розповсюдженням викривленої інформації, кібернетичними атаками, спрямованими на підрив соціально-економічної стабільності інформаційно розвинених країн. Відчуття безкарності спонукатиме агресивну ретроградну країну до ще більш зухвалих і масштабних кроків.

Такий наступ ретроградних країн на інформаційно розвинені країни пов'язаний насамперед із бажанням зупинити інформаційну еволюцію. Створення в інформаційно розвинених країнах відчуття хаосу, локальної нестабільності на національному або релігійному підґрунті чи навіть елементів локальних війн призведе до необхідності спрямування ресурсів інформаційно розвинених країн на захист державних інтересів. Такий перерозподіл ресурсів зумовить гальмування подальшого розвитку перспективних галузей, що зможуть збільшувати інформаційно-технологічний розрив із країнами-ретроградами. Не йдеться про бажання цих «відсталіх» країн одержати перемогу. Їхня мета – створення проблем в інформаційно розвинених країнах для отримання моральних переваг, що дозволить насаджувати та підтримувати «власний» порядок, а також штучно пролонгувати життя «своїх» економік. Варто зазначити, що працівники Інституту дослідження миру в Осло (*PRIO*) у 2014 р. нарахували 40 військових конфліктів, а також встановили, що починаючи з 1946 р. сталося 256 збройних конфліктів [14]. Розуміння таких загроз уже призвело до чергового зростання глобальних військових витрат, які в 2016 р. досягли 1,7 трлн дол. США. Хоча зростання оборонних бюджетів сприятиме не тільки запровадженню інформаційно-технологічних новацій у військовій сфері, а й позитивно вплине на розвиток суміжних галузей економіки.

За відсутності відкритого протистояння подальшого поширення набуде використання нових інформаційних технологій щодо маніпуляцій та управління суспільною думкою, а також можливе застосування біологічної та хімічної зброї, яка здатна спричинити масштабні збитки. Усе більшу загрозу безпеці будуть становити приховані методи боротьби – організація та фінансування тероризму, екстремізму із застосуванням насильства, гібридної війни, за якими буде важко встановити замовника. Складність такого прихованого протистояння полягає у тому, що об'єктами впливу будуть окремі люди, готові до радикальних дій, та невеликі мобільні групи, здатні на показові акти чи здійснення диверсій на інфраструктурних об'єктах. Сподівання на раціональне мислення суспільства може бути нівельовано новими сугестивними технологіями навіювання й маніпуляції, а також обробки даних психологічного профілю окремих осіб. Означені технології здатні підштовхувати певні групи людей до «правильного вибору», підігріваючи відчуття навіяної «справедливості».

Нові інформаційні зміни можуть суттєво збільшити кількість невдоволених, особливо серед тих, хто не зможе або не захоче пристосуватися до нових реалій. Нова нерівність ґрунтуватиметься не тільки на нерівномірному розподілі багатства і ресурсів, а й на розподілі та використанні знань. Невідповідність розвитку повсякденного життя, детермінованого глобальними віртуально-інформаційними потоками в масштабі людства, інтелектуально-духовному світу таких невдоволених, можуть мати серйозні наслідки та спонукатимуть людей до несподіваних дій.

Зауважимо, що кожна індустріальна революція супроводжувалася появою невдоволених людей. Для вирішення соціальних суперечок використовувалися перевірені часом методи локалізації, приховування чи викривлення інформації. Натомість у інформаційно відкритому суспільстві та в умовах вільного доступу до інформації факти невдоволення чи незгоди будуть розповсюджуватися із неймовірною швидкістю, підживлюючи майбутні соціальні потрясіння. Незважаючи на зростання індивідуалізації у суспільстві та превалювання особистих інтересів над загальними, розповсюдження інформації у певних соціальних мережах може швидко сформувати відчуття єдності окремих груп стосовно певних соціальних негараздів. За рахунок перетину окремих груп така єдність думок може перерости з віртуального обміну емоціями на реальне протистояння.

Вагомим чинником для ретроградних країн у зазначеному інформаційно-цивілізаційному протистоянні можуть стати соціальна й економічна нерівність, що виникають як наслідок дерегуляції фінансової сфери та нерівномірного перерозподілу ресурсів через масове виробництво наприкінці ХХ ст. Результатом такої нерівності може стати поступове накопичення невдоволення людей. Встановлено, що станом на 2017 р. 1 % людства контролює таку ж кількість матеріальних статків, благ, ресурсів тощо, як решта 99 % людей [15].

Т. Пікетті (*T. Piketty*), аналізуючи проблеми нерівності розподілу достатку у світі та його концентрації, наводить графік зміни загальної ринкової вартості приватного капіталу у відсотках до національного доходу. З максимальних значень у 1900 р. цей показник досяг мінімуму в повоєнні роки ХХ ст. Зараз він знову майже досяг значень початку ХХ ст. [16]. Якщо згадати про потрясіння та боротьбу ідеологій на початку ХХ ст., які були викликані нерівністю

розподілу достатку, цілком можливе повторення історії. У той же час масштаби таких потрясінь можуть бути непередбачуваними, оскільки в умовах вільного розповсюдження інформації майже неможливо локально обмежити кількість людей, які можуть бути залучені до конфлікту.

Значна небезпека інформатизації та автоматизації виробництва криється в тому, що виникає велика маса «зайвих» людей. М. Осборн (*M. Osborne*) [17] зазначив, що протягом наступних 20 років у США кожне друге робоче місце буде автоматизовано, а машини замінять 47 % працівників. Для Китаю ця цифра може перевищити 77 %. Люди, які за відсутності необхідних компетентностей втратять роботу, стануть об'єктом впливу для створення соціальної напруги всередині інформаційно розвинених країн. Ці люди, об'єднані пропагандою та певним негативним маніпулятивним спрямуванням проти будь-чого, можуть стати великою небезпекою для соціально-економічної стабільності країн.

Позитивне ставлення збіднілих, «економічно зайвих» людей можна «купити» через перерозподіл багатства у вигляді програм соціального забезпечення. Означені програми забезпечують достатній, але невисокий рівень життя, дозволяючи таким людям існувати не працюючи, і вивільняють час як для безпосереднього особистісного спілкування, так і для спілкування в соціальних мережах, під час якого така «економічно зайва» людина легко стає об'єктом маніпулятивного впливу. Причому соціальна нерівність розподілу статків у цьому випадку є подразником, який психологічно проявляється в задрозах і потребі стрімко підвищити свій соціальний і матеріальний рівень без особливих зусиль. Як правило, однією із сторін негативного маніпулятивного впливу передбачено задоволення вищезазначених потреб «економічно зайвих» осіб.

Отже, через соціальну «зайвість» такі люди можуть стати корисним ресурсом для зовнішнього впливу з метою формування негативного ставлення до всієї системи соціально-економічного управління. Неважко спрогнозувати можливі варіанти використання такого потенціалу для проведення дестабілізуючих акцій у країні. Втративши роботу, десоціалізовані та соціально незахищені люди потенційно стають об'єктом впливу не тільки злочинних, а й радикалізованих груп. Подальшого поширення набувають: застосування сугестивних методів навіювання; розповсюдження фейкових повідомлень; по-

ширення неправдивої чи викривленої інформації; інформаційна обробка людей за допомогою технологій масово-паралельної обробки даних (*Big Data*) тощо.

Саме тому найвагомим завданням інформаційно розвинених країн буде збирання та аналіз інформації про таких агентів і створення дієвої централізованої системи забезпечення захисту суспільства.

Керівництва ретроградних країн, розуміючи, що у відкритому протистоянні їх країни не зможуть досягти успіху, будуть намагатися створювати локальні осередки напруги, організовувати теракти, акції залякування та ін. Це дозволить створити фон нестабільності та негативних очікувань, що впливатиме на сталість подальшого розвитку інформаційно розвинених країн. У таких умовах створенню творчих інтелектуальних продуктів перешкоджатиме нестабільність поточної економічної політики та поточного бізнес-клімату.

Таке протистояння може тривати довго, аж доки економічно знекровлені ретроградні країни, за кращим сценарієм, не почнуть змінюватись і прилаштовуватись до нових стандартів життя інформаційного суспільства. Варто розрахувати часові рамки для такого скорочення ресурсів влади, щоб авторитарна влада в кінцевому підсумку опинилася перед загрозою перевороту або народного повстання. За гіршим сценарієм, таке протистояння може призвести до відкритих військових дій. Отже, усе залежатиме від здатності людей витримувати несприятливі умови.

Існують також прецеденти, коли агресивна психологічна «обробка» населення, що перетворює людей на безглуздий натовп, може позначитися на представниках влади та спонукати їх до ще більш безглузких вчинків. Особливо тоді, коли такі представники влади перебувають у штучній реальності, що не має жодного відношення до реалій країн, якими вони «керують». Забезпечення вільного доступу до повної, різнобічної, невикривленої інформації в таких країнах дозволить людям дати справедливую оцінку правителям, які заради своєї наживи готові приректи своїх співвітчизників на зубожіння та військові конфлікти, а також цінувати власну особистість і право на достойне життя.

Результати аналізу трансформаційних процесів в умовах інформаційної еволюції дозволили визначити наявність *інформаційно-цивілізаційного*

конфлікту, що стрімко розвивається та має ознаки прихованої агресії ретроградних країн і груп, які для пролонгації власної влади організовуватимуть в інформаційно розвинутих країнах терористичні акти, гібридні конфлікти та «гарячі» зони із використанням національних чи культурних відмінностей, метою яких є глобальне уповільнення руху інновацій в інформаційно розвинених суспільствах.

Ліберальне ставлення до можливості втягнення інформаційно розвинених країн у цей інформаційно-цивілізаційний конфлікт має трансформуватись у загальне відчуття того, що конфлікт є неминучим і уникнути його в сучасних умовах не вдасться нікому. Калейдоскоп начебто різних фактів війни цивілізацій, яка розпочалася й шириться світом, лише підтверджує той факт, що часу на створення ефективної системи захисту практично не залишилося.

Ураховуючи наведене вище, на етапі економічних трансформацій необхідною умовою стає формування стабільної соціально-економічної системи, здатної не тільки пристосуватися до швидких структурних зрушень, а й до профілактики, мобільного реагування і практичного розв'язання конфліктних ситуацій.

Для формування адекватної системи протидії загрозам інформаційно-цивілізаційного протистояння, яке базується на ставленні країн до інформаційної еволюції, найбільш важливою, на нашу думку, стане проблема дієвості управління соціально-економічними процесами як у національних, так і в глобальних масштабах. Створити глобальну організацію колективної безпеки й систему глобальної консультації та координації для контролю за глобальними процесами пропонував ще Е. Ласло [18]. На посиленні ролі наднаціональних утворень в управлінні розвитком національних економік також акцентує увагу теорія мультирівневого управління (*Multilevel Governance*) [19].

Прихованість агресії ретроградних країн та використання внутрішніх агентів впливу зумовлює складність прогнозування інформаційно розвиненими країнами подальших дестабілюючих заходів та загроз. Крім того, майже неможливо розраховувати на усунення причин конфлікту традиційними дипломатичними методами для повернення причетних до конфлікту країн чи груп на шлях дотримання міжнародно визнаних норм, оскільки це суперечить суті інформаційно-цивілізаційного протистояння. Крім того, така «капітуляція» вкрай негативно

вплине на «внутрішню» підтримку політики ретроградних країн.

В таких ускладнених умовах вироблення адекватної протидії майже неможливе без централізованого оперативного керівництва. Для розвинених країн ефективним способом боротьби у цивілізаційному протистоянні може стати трансформація інституціональної структури системи соціально-економічного управління як на рівні держав, так і на міждержавному рівні.

Неможливість вирішення економічних проблем зусиллями однієї країни в умовах глобальної взаємопов'язаності соціально-економічних процесів у світі стала особливо очевидною після фінансової кризи 2007–2008 рр. Це призвело до принципових змін у підходах до регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ. Необхідність розробки узгоджених міждержавних заходів спричинила створення в 2009 р. міжнародної організації – Ради з фінансової стабільності (*Financial Stability Board*). Однак більш суттєвими були зміни у структурі ЄС, завдяки яким з 2011 р. консультаційні органи трансформовано у наддержавні наглядові органи щодо ринків фінансових послуг. Вони отримали наддержавне право централізовано встановлювати норми, виявляти порушників цих норм і правил та вживати щодо них жорсткі заходи впливу. Крім того, Європейському центральному банку були передані наглядові повноваження за найбільш системними банками ЄС.

Виклики та загрози інформаційно-цивілізаційного конфлікту, ознаки якого вже можна спостерігати, також вимагають формування нових глобальних наддержавних владних структур. Для отримання переваг у подальшому інформаційно-цивілізаційному протистоянні важливим напрямом змін у структурі соціально-економічного управління має стати трансформація глобальних наддержавних консультаційних інститутів у владні структури, здатні протистояти короткостроковим економічним інтересам окремих держав, що суперечать загальним цілям розвитку суспільства.

Складність виявлення та притягнення до відповідальності «замовника» локальної нестабільності в рамках процедур існуючих міжнародних інституцій (право вето в Організації Об'єднаних Націй, консенсусний підхід у Світовій організації торгівлі тощо) свідчить про необхідність створення нових підходів до вирішення конфліктних ситуацій. Рекомендаційні повноваження наддержавних інститутів мають

бути трансформовані у повноцінну систему наддержавного управління із чіткими функціями, повноваженнями й правами щодо застосування примусу.

Окрім існуючої практики встановлення ембарго та санкцій, що впроваджуються на рівні окремих держав, доцільно створити інституційну підтримку процедур централізованого прийняття рішень про застосування заходів впливу до порушників міжнародних норм і правил. Якщо не будуть знайдені виважені процедури для прийняття необхідних рішень в рамках ООН, інформаційно розвинені країни можуть *на підставі договору створити певну організацію із соціально-економічної стабільності*. Прикладом такої співпраці у військовій сфері є Організація Північноатлантичного договору (НАТО), у рамках якої вже зараз створюється система колективної оборони у кіберпросторі, здатної захистити держави від кібератак [20].

В умовах інформаційно-цивілізаційного протистояння таку наддержавну організацію із соціально-економічної стабільності важливо наділити повноваженнями щодо застосування методів примусу без територіальних обмежень. *До повноважень організації із соціально-економічної стабільності доцільно віднести координацію державних органів країн-членів для оперативного виявлення, аналізу та прогнозування загроз і викликів соціально-економічній стабільності країн-членів, а також прийняття скоординованих заходів щодо запобігання таким загрозам.*

Таку організацію із соціально-економічної стабільності доцільно наділити повноваженнями щодо оперативного прийняття рішень про застосування країнами-членами заходів впливу до порушників міжнародних норм, зокрема:

- відповідно до стандарту обміну фінансовою інформацією [21] виявлення фінансових активів осіб, пов'язаних із країною чи групою осіб, причетних до порушення міжнародних норм, а також прийняття рішення про недоступність чи переведення на спеціальні рахунки виявлених таких фінансових активів;

- прийняття рішення про заборону чи обмеження доступу до систем міжнародних розрахунків та до міжнародних ринків капіталу;

- прийняття рішення про заборону чи обмеження у різних сферах: торгівлі, економічному та культурному співробітництві, фінансових послугах та інвестиціях, постачанні зброї, ліків, матеріалів, обладнання тощо;

- скоординована позиція щодо застосування в інших міжнародних організаціях процесуальних санкцій до порушника міжнародних норм щодо позбавлення його права голосу, позбавлення представництва у виборних органах, аж до виключення із членства в таких міжнародних організаціях;

- прийняття рішення про заборону у співпраці та обміні інформацією щодо технологічних новацій, про обмеження транспортного сполучення тощо.

Така наддержавна координаційна організація повинна спрямовувати свою діяльність на забезпечення дотримання основних економічних свобод, запобігання надмірному використанню певними країнами державної влади, а також для безпечного створення й розвитку в інформаційно розвинутих країнах механізмів військового, екологічного, економічного та інформаційного захисту.

Не останнє місце у цьому протистоянні буде мати інформаційна складова – і не тільки захист від викривленої та неправдивої інформації та кібератак, а й забезпечення розповсюдження інформації попри можливе запровадження ретроградними країнами обмежень у доступі населення до «небажаних» інформаційних ресурсів. За існуючого рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій доцільно створити систему «обхідного» інформування населення таких країн. Зокрема, можна скористатись ідеєю безкоштовного супутникового Інтернету, який планує розгорнути *Space Exploration Holdings (SpaceX)* у всьому світі [22].

В умовах прогнозованого нами інформаційно-цивілізаційного конфлікту перед кожною державою також актуалізується завдання забезпечення дієвості та ефективності внутрішнього державного управління, здатного протистояти зовнішнім загрозам і внутрішнім конфліктам. Старими методами буде важко управляти освіченими, висококваліфікованими, поінформованими особистостями, які цінують власну індивідуальність.

Мобільність та інформаційна незалежність підприємців уже зараз ставить під сумнів сталість державних кордонів. Втручання держави в економічні процеси суб'єкти економічних відносин розглядають позитивно, якщо це втручання полегшує або чітко унормовує їхню діяльність для забезпечення однакових правил ведення бізнесу. Економічні суб'єкти розглядають державі

норми з позиції необхідних витрат для їх дотримання, а в разі несприятливих умов вони схильні до згортання власної діяльності в такій країні, для якої доходи від оподаткування зменшуватимуться. Уже зараз нові децентралізовані інформаційні технології мають потенціал до руйнування більшості традиційних бізнес-моделей, особливо у фінансовому секторі (децентралізовані системи платежів, нові способи індивідуального фінансування, блокчейн тощо). Це може суттєво скоротити можливості урядів для здійснення агресивної монетарної та податкової політики, а також призвести до втрати державної монополії на емісію грошей.

Подальше інформаційне проникнення, індивідуалізація виробничої діяльності, децентралізація фінансової сфери економіки впливатимуть на зміну підходів до державного урядування та зміну його пріоритетів.

Ефективним засобом боротьби в інформаційно-цивілізаційному протистоянні може стати *трансформація системи державного управління шляхом концентрації і централізації найважливіших функцій держави та формування ефективної системи самоуправління й самоконтролю громадськими та бізнес-об'єднаннями*. Держава, що обрала шлях динамічного розвитку, не зможе витратити ресурси на мікроуправління економічними процесами.

Вирішуючи проблему ефективності та безпеки власної діяльності через установлення механізмів самоуправління стандартизованих та уніфікованих правил, учасники ринку сприяють не тільки задоволенню потреб споживачів, а й розширенню власного бізнесу. Враховуючи наявність певних ресурсів та фахового досвіду у певному виді діяльності, учасники організації із самоуправління можуть оперативно виявити нові загрози та вжити адекватні заходи для їх подолання.

Доцільно звернути увагу на локальність самоуправління та водночас на виконання державою виключно таких загальнодержавних централізованих функцій, як соціальний захист, формування інфраструктури загального користування, захист прав і свобод людини, забезпечення дотримання встановлених норм права та примус до їх виконання, а також захист держави від внутрішніх потрясінь і зовнішньої агресії. Саме залучення громадських та бізнес-об'єднань, що здатні забезпечити самоуправління та самоконтроль і мають владні повноваження, а також заохочення їх до вияв-

лення і попередження порушень встановлених норм дозволить державі спрямувати свої ресурси на виконання загальнодержавних функцій. Виявлення чіткого порядку взаємодії державних органів із органами самоконтролю на певній адміністративній території чи в певному виді діяльності може стати метою **подальших досліджень**.

Урахування зростаючої здатності суспільства до самоуправління та відкритість державної влади, здатність її до діалогу й адаптації до нових умов стане підґрунтям для виявлення, попередження чи усунення майбутніх соціальних і економічних конфліктів. Від швидкості та ефективності реформування систем суспільно-економічного управління в країні буде залежати її місце у світовому співтоваристві.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що трансформаційні процеси, які пов'язані інформаційними новаціями, доцільно визначати як інформаційну еволюцію, оскільки зміни відбуваються не тільки в індустрії, а й загалом у суспільстві, змінюючи світогляд людини, перетворюючи первинну мету індивіда щодо забезпечення виживання на бажання жити краще.

2. Відзначаючи позитивні зміни у вирішенні прогнозованих проблем людства за рахунок інформаційно-технологічних новацій, доцільно зазначити, що інформаційна еволюція суттєво впливає на трансформацію соціально-економічних відносин, у дослідженні яких потрібно враховувати неоднорідність соціальних груп та рівень розвитку окремих країн.

3. Результати аналізу трансформаційних процесів в умовах інформаційної еволюції дають змогу визначити наявність інформаційно-цивілізаційного конфлікту, що стрімко розвивається та має ознаки прихованої агресії ретроградних країн і груп, котрі для пролонгації власної влади організовуватимуть в інформаційно розвинутих країнах терористичні акти, гібридні конфлікти та «гарячі» зони із використанням національних чи культурних відмінностей, метою яких є глобальне уповільнення руху інновацій в інформаційно розвинених суспільствах. Об'єктами впливу в цих країнах будуть недоволені нерівністю розподілу достатку люди, які за відсутності необхідних компетентностей втратять роботу.

4. Констатовано, що в умовах інформаційно-цивілізаційного протистояння для інформаційно розвинених країн доцільно забезпечити інституційну підтримку процесів централізованого прийняття рішення щодо застосування заходів впливу до порушників міжнародних норм і правил, зокрема шляхом створення на підставі договору організації із соціально-економічної стабільності. До повноважень такої організації доцільно віднести координацію державних органів країн-членів для оперативного виявлен-

ня, аналізу та прогнозування загроз і викликів соціально-економічній стабільності країн-членів, а також прийняття скоординованих заходів щодо запобігання таким загрозам. Доцільно також трансформувати систему державного управління із централізацією найважливіших функцій держави, а також із передачею певних владних повноважень громадським та бізнес-об'єднанням, здатним забезпечити самоуправління, виявити й попередити порушення встановлених норм.

Список використаних джерел

1. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond [Електронний ресурс] / World Economic Forum, 2016. – Режим доступу : <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond> (дата звернення: 10.02.2018).
2. World Population Prospects: The 2017 Revision. Key Findings and Advance Tables [Електронний ресурс] / United Nations. – New York, 2017. – 53 p. – Режим доступу : https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf (дата звернення: 10.02.2018).
3. The World Factbook 2016–17 [Електронний ресурс] / Central Intelligence Agency (CIA), 2016. – 870 p. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2102rank.html> (дата звернення: 10.02.2018).
4. Хоружий С.Г. Економічні та соціальні перспективи майбутнього інформаційно-технологічного розвитку суспільства // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 3. – С. 97–104.
5. Kapitzka S.P. Global Population: Blow up and After. The demographic revolution and information society [Електронний ресурс] // Global Marshall Plan Initiative : A Report to the Club of Rome, 2007. – 272 p. Режим доступу : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.132.3287&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 10.02.2018).
6. Toffler Alvin. The Third Wave [Електронний ресурс]. – New York : Bantam books, 1980. – Vol. 484. – 544 p. Режим доступу : https://archive.org/stream/TheThirdWave-Toffler/The-Third-Wave_-_Toffler#page/n547/mode/2up (дата звернення: 10.02.2018).
7. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – New York : Free Press, 1992. – 446 p.
8. Waltz K. The Emerging Structure of International Politics // International Security, 1993. – Vol. 18. – No. 2. – Pp. 44–79.
9. Kennedy P. Preparing for the Twenty-First Century. – New York : Random House, 1993. – 428 p.
10. Білорус О.Г. Економічна система глобалізму : монографія. – К. : КНЕУ, 2003. – 376 с.
11. Wallerstein I. Peace, Stability, and Legitimacy: 1990–2025/2050. The Fall of Great Powers. – New York : Oxford University Press, 1995. – 414 p.
12. Samuel P. Huntington. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York : Simon & Schuster, 1996. – 368 p.
13. Migration and Remittances Factbook 2016 [Електронний ресурс] / The World Bank, 2016. – 69 p. – Режим доступу : <https://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/4549025-1450455807487/Factbookpart1.pdf> (дата звернення: 10.02.2018).
14. Gates Scott. Trends in Armed Conflict, 1946–2014, Conflict Trends [Електронний ресурс]. – Oslo : PRIO, 2016. – 4 p. Режим доступу : <https://www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=8&type=publicationfile> (дата звернення: 10.02.2018).
15. Evans J. Market capitalism should benefit the many, not just the few. Can 2017 be the year we finally make it happen? [Електронний ресурс] / The World Economic Forum, 2017. – Режим доступу : <https://www.weforum.org/agenda/2017/01/will-2017-be-the-year-we-finally-reform-financial-markets> (дата звернення: 10.02.2018).
16. Piketty Thomas. About Capital in the Twenty-First Century [Електронний ресурс] // American Economic

- Review, 2015. – Vol. 105. – No. 5. – Pp. 48–53. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.1257/aer.p20151060> (дата звернення: 10.02.2018).
17. Osborne A. Michael, Frey Carl Benedikt. The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? [Електронний ресурс]. – Oxford University, 2013. – September 17. – 72 p. – Режим доступу : https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf (дата звернення: 10.02.2018).
 18. Ласло Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира [Електронний ресурс] // Путь. – 1995. – № 1. – С. 3–129. Режим доступу : <http://evolkov.net/soc.engineering/Age.of.Bifurcation/> (дата звернення: 10.02.2018).
 19. Piattoni Simona. “Multi-level Governance: a Historical and Conceptual Analysis” [Електронний ресурс] // Journal of European Integration. – 2009. – Vol. 31. – No. 2. – Pp. 163–180. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07036330802642755> (дата звернення: 10.02.2018).
 20. NATO and the European Union deepen cooperation on cyber defence [Електронний ресурс] / NATO. – 08.12.2017. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_149848.htm (дата звернення: 10.02.2018).
 21. Standard for Automatic Exchange of Financial Information in Tax Matters [Електронний ресурс] // Implementation Handbook. – OECD, 2018. – 174 p. – Режим доступу : <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/implementation-handbook-standard-for-automatic-exchange-of-financial-information-in-tax-matters.pdf> (дата звернення: 10.02.2018).
 22. Kelleher Kevin. How Cheap Internet Access Could Be SpaceX’s Secret Weapon [Електронний ресурс] // Time. – 2017. – January 18. – Режим доступу : <http://time.com/4638470/spacex-internet-elon-musk/> (дата звернення: 10.02.2018).

References

1. Schwab, Klaus. (2016). The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. *World Economic Forum*. www.weforum.org. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond> [in English].
2. World Population Prospects: The 2017 Revision. Key Findings and Advance Tables. (2017). United Nations, New York. esa.un.org. Retrieved from https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf [in English].
3. The World Factbook 2016–17. (2016). *Central Intelligence Agency (CIA)*. www.cia.gov. Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2102rank.html> [in English].
4. Khoruzhyi, Sergii. (2017). Ekonomichni ta sotsialni perspektyvy maibutnoho informatsiino-tehnolohichnoho rozvytku suspilstva [Economic and social prospects for the future development of information technology society]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 3 (44), 97–104 [in Ukrainian].
5. Kapitsa, S.P. (2007). Global Population Blow up and After. The demographic revolution and information society. A Report to the Club of Rome “Global Marshall Plan Initiative”. 272 p. citeseerx.ist.psu.edu. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.132.3287&rep=rep1&type=pdf> [in English].
6. Toffler, Alvin. (1980). The Third Wave. New York: Bantam books, Vol. 484. 544 p. archive.org. Retrieved from https://archive.org/stream/TheThirdWave-Toffler/The-Third-Wave_-_Toffler#page/n547/mode/2up [in English].
7. Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press. 446 p. [in English].
8. Waltz, K. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, Vol. 18, No. 2, 44–79 [in English].
9. Kennedy, P. (1993). *Preparing for the Twenty-First Century*. New York: Random House. 428 p. [in English].
10. Bilorus, O.H. (2003). *Ekonomichna systema hlobalizmu [The Economic System of Globalism]*. Kyiv: KNEU. 376 s. [in Ukrainian].
11. Wallerstein, I. (1995). *Peace, Stability, and Legitimacy: 1990–2025/2050. The Fall of Great Powers*. New York: Oxford University Press. 414 p. [in English].
12. Huntington, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster. 368 p. [in English].
13. Migration and Remittances Factbook 2016. (2016). *The World Bank*. 69 p. siteresources.worldbank.org. Retrieved from <https://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/4549025-1450455807487/Factbookpart1.pdf> [in English].
14. Gates, Scott. (2016). *Trends in Armed Conflict, 1946–2014, Conflict Trends*. Oslo: PRIO. 4 p. www.prio.org. Retrieved from <https://www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=8&type=publicationfile> [in English].

15. Evans, J. (2017). Market capitalism should benefit the many, not just the few. Can 2017 be the year we finally make it happen? *The World Economic Forum*. www.weforum.org/agenda/2017/01/will-2017-be-the-year-we-finally-reform-financial-markets [in English].
16. Piketty, Thomas. (2015). About Capital in the Twenty-First Century. *American Economic Review*, Vol. 105, No. 5, 48–53. [dx.doi.org](http://dx.doi.org/10.1257/aer.p20151060). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1257/aer.p20151060> [in English].
17. Osborne, Michael A., & Frey, Carl Benedikt. (2013). The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? *Oxford University*, September 17. 72 p. www.oxfordmartin.ox.ac.uk. Retrieved from https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf [in English].
18. Laslo, E. (1995). Vek bifurkatsii: postizhenie izmeniaiushchegosia mira [The Age of Bifurcation. Understanding the Changing World]. *Put – Way*, 1, 3–129. evolkov.net. Retrieved from <http://evolkov.net/soc.engineering/Age.of.Bifurcation/> [in Russian].
19. Piattoni, Simona. (2009). “Multi-level Governance: a Historical and Conceptual Analysis”. *Journal of European Integration*, Vol. 31, No. 2, 163–180. www.tandfonline.com. Retrieved from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07036330802642755> [in English].
20. NATO and the European Union deepen cooperation on cyber defence. (2017). *NATO*. www.nato.int. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_149848.htm [in English].
21. Standard for Automatic Exchange of Financial Information in Tax Matters: Implementation Handbook. (2018). OECD. 174 p. www.oecd.org. Retrieved from <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/implementation-handbook-standard-for-automatic-exchange-of-financial-information-in-tax-matters.pdf> [in English].
22. Kelleher, Kevin. (2017). How Cheap Internet Access Could Be SpaceX’s Secret Weapon. *Time*. time.com. Retrieved from <http://time.com/4638470/spacex-internet-elon-musk/> [in English].

Роздуми науковця

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Трегуб Микола Миколайович,

*заступник директора Інституту розвитку економіки та суспільства
Університету ім. Альфреда Нобеля*

НОВА СТРАТИФІКАЦІЯ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Виокремлення організації та управління суспільством у самостійний напрям досліджень, формування нової парадигми вдосконалення й розвитку організації суспільства, своєю чергою, змінюють багато усталених уявлень у цій сфері. Найважливішим наслідком таких змін є інша *стратифікація та періодизація історичного процесу*.

Загальновизнана і чинна досі стратифікація історичного процесу за типом виробництва, зокрема й для визначення майбутньої організації суспільства, має характер швидше описовий, аніж прогнозний. Крім того, твердження, що суспільні формації повністю залежать від об'єктивних закономірностей, наприклад, від характеру матеріального виробництва, не відповідає дійсності, а отже, не може бути основою для прийняття рішень із цих питань.

Як нині, так і в минулому, за одного й того самого способу виробництва існували й існують різні суспільні формації, а суспільства, держави досягали у своїй діяльності різних результатів.

Можна стверджувати, що спосіб виробництва однозначно не визначав організації суспільства, скоріше навпаки – саме організація суспільства дозволяла проявитися й закріпитися певному способу виробництва.

Цей парадокс і невідповідність сьогоденного світогляду реаліям у суспільній сфері легко пояснити з позицій нової парадигми організації суспільства в рамках її положення про те, що організація суспільства є справою рук, точніше розуму, самої людини. Однак якщо організація суспільства справді залежить від уявлень, знань, інтересів, можливостей і дій людини, то очевидно, що історичний процес потрібно розглядати й у світлі цих чинників, тобто аналізувати його в іншій страті, ніж це робилося досі.

Аналіз історичного процесу у стратегії розвитку організації людського суспільства виводить до іншої періодизації історичного процесу з дуже важливими результатами.

Попередньо можна говорити про кілька стадій розвитку організації людського суспільства, що характеризують історичний процес у цьому розрізі.

1. Стадія зародження соціальної організації.

На початку людської історії в організації своєї життєдіяльності людина базувалася на вроджених ознаках. Однак природа людини змінювалася із втратою вроджених та зростанням кількості набутих ознак. Це приводило, з-поміж іншого, до нового способу організації людського життя й діяльності, що забезпечувався її дедалі розвинутішим розумом. Саме так зароджувалася розумна організація життя й діяльності людини, що поступово перетворилася на сучасну соціальну організацію людського суспільства.

2. Стадія становлення розумної організації людського суспільства.

На цій стадії розвитку людства сталося освоєння нових способів життєзабезпечення, з огляду на появу майнового поділу в суспільстві остаточно руйнувалися первісні відносини та встановлювалися нові усвідомлені общинні відносини. Паралельно з цим у зв'язку зі зростанням чисельності людства формувалися відповідні міжобщинні відносини, у т. ч. з вирішенням проблем поділу ареалів існування. Тобто відбувалося остаточно становлення розумної, усвідомленої організації людського суспільства.

3. Стадія стихійного розвитку організації суспільства.

З подальшим розвитком людства відбувалися зміни і в організації спільнот, включено з появою держав. Хоча форми організації суспільств і держав змінювалися під впливом багатьох чинників, перш за все суб'єктивних, для цієї стадії характерно те, що організація спільнот формувалася й розвивалася стихійно. У різних культурах і цивілізаціях, у різних регіонах це відбувалося по-своєму, але форми організації спільнот були подібними, оскільки визначальними в цих процесах були властивості і можливості самої людини, притаманні їй як представникові біологічного виду.

Спроби дослідників знайти закономірності формування організації людського суспільства, а тим більше об'єктивні закони, що визначають форму організації, виявилися марними, тому що в соціальній сфері діють здебільшого причинно-наслідкові зв'язки, а не об'єктивні закони. Особливо це стосується організації людського суспільства, що є продуктом самої людини.

Хибні уявлення призводили до помилкових висновків, закріплення їх у формі загальновизнаних стереотипів, зосібна й таких, що завдають шкоди розвитку людства.

Ця стадія стихійного розвитку організації людського суспільства є найбільш значущою в історії людства і найбільш тривалою — певною мірою вона триває досі.

4. Стадія початкового цілеспрямованого вдосконалення організації людського суспільства.

Про мрії та спроби цільової організації суспільства, у т. ч. досягнення досконалої його організації, є чимало даних, але тільки з накопиченням знань і розвитком науки, появою відповідних можливостей, осмисленням закономірностей суспільного розвитку людство почало переходити до цілеспрямованого вдосконалення організації суспільства та держави.

У зовсім недавній історії людства сформувалося два основні підходи до вдосконалення суспільства.

Один з підходів, марксистський, передбачав формування організації суспільства на основі відповідної ідеології та побудову суспільства як апріорі заданої формації, а інший підхід, капіталістичний, передбачав еволюційний розвиток існуючої формації з поступовим добором найбільш раціональних і ефективних рішень.

Повільний, здавалось би, безперспективний розвиток капіталізму виявився більш доцільним і ефективним і, можна сказати, загально-визнаним на сучасний момент. Однак цей підхід реалізує лише нинішнє, тактичне вдосконалення організації суспільства, що не виключає стратегічних помилок; а головне — цілі вдосконалення організації визначаються переважно особистими та груповими інтересами обмеженої кількості членів суспільства, хоча саме вибір цілей є визначальним у цілеспрямованому формуванні організації суспільства, держави, економіки.

Вади такого підходу все більше проявляються в людському суспільстві, прикладом чого є нестабільність суспільств і держав, конфлікти, що виникають всередині й поза спільнотами, аж до військових дій, неприпустимо високе майнове розшарування, системна криза світової системи, збільшення загроз людству, перш за все від його власної діяльності.

Необхідно відзначити, що сьогодні у зв'язку з посиленням глобалізації, відкритістю кордонів, поінформованістю, потребою використання інших мов, усебічною конкуренцією, свободою пересування, змішуванням народів і культур для збереження держави і нації потрібна

особливо ефективна організація суспільства та держави.

Пошук такої організації суспільств і держав на-полегливо здійснюють багато країн, але його результати далекі від необхідних як для окремих країн, так і для людства в цілому. Головною причиною такої ситуації є те, що цей пошук здійснюють шляхом перебирання відомих положень і рішень, їх компіляції та комбінації, методом проб і помилок, а також за допомогою чергових соціальних експериментів. Очевидно, що підхід має бути іншим.

5. Стадія руху. Постановка завдання досягти оптимальної організації людського суспільства (ідеться не про загальний добробут у побутовому сенсі, а про сучасну науку, перш за все теорію оптимізації) принципово змінює підхід щодо вдосконалення цієї організації. Новий підхід базується на іншій логіці аналізу й синтезу принципово нових рішень стосовно організації та управління суспільством, основні моменти якої наведено нижче.

Насамперед потрібно врахувати, що для кожного моменту розвитку суспільства існує чимало варіантів його організації, хоча людство реалізує лише деякі з них, причому далеко не найкращі.

Можна математично строго довести, що серед усієї цієї множини можливих варіантів організації суспільства є найгірші та найкращі з огляду на потреби людини і суспільства, а також довести, що обов'язково можлива і найкраща оптимальна організація суспільства, навіть якщо суспільство і не знає про такий варіант організації. А це значить, що існування найкращого, оптимально організованого суспільства можливе, і ця можливість обов'язково має бути використана людством.

Надзвичайно важливим є те, що оптимальна організація суспільства можлива для будь-якого стану і будь-якого моменту існування суспільства, і поточного включно, а не тільки для віддаленого майбутнього, як це розумілося й розуміється досі.

Водночас визнання можливості існування оптимальної організації суспільства для будь-якого, зокрема й поточного моменту, має спрямувати й максимально стимулювати пошук такої організації, розроблення відповідних способів, методів та інструментальних засобів її досягнення, перегляд фундаментальних положень і стереотипів у сфері суспільного розвитку.

Варто також розуміти, що оптимальна організація суспільства передбачає свою досконалу модель функціонування суспільства – тож потрібен перехід від нинішньої моделі до моделі його оптимальної організації, тобто потрібна своя траєкторія перетворення суспільства і його розвитку. Звісно, така траєкторія теж може бути гіршою або кращою, у т. ч. оптимальною. Тому є сенс говорити як про оптимальну організацію суспільства, так і про оптимальну траєкторію руху до неї.

Введення поняття «оптимальна організація суспільства» в соціальній сфері має бути надзвичайно продуктивним. Передусім це зумовить інтенсивне використання найкращих досягнень, особливо теорії та методології оптимальності, у сфері вдосконалення організації суспільства.

Незважаючи на те, що досі немає конкретної методології оптимізації організації суспільства і цільового вирішення цієї проблеми, рух до найкращої організації суспільства якоюсь мірою вже відбувається. Адже з усього різноманіття форм організації суспільства все більше проявляються й закріплюються ті з них, які підтверджують свою перевагу. Звичайно, це поки що не рух до оптимальної організації суспільства, а лише деяке поліпшення нинішньої.

Рух же до оптимальної організації суспільства має визначатися цілим комплексом різних відповідних чинників. Серед них можна виокремити кілька найістотніших.

По-перше, це наявність сформованої системи цінностей, переваг, інтересів, які виступають як критерії оптимальності, тобто критерії досягнення цілей.

Нинішній стан таких критеріїв не полегшить, а ускладнить застосування підходу й методології оптимізації організації суспільства. Але концентрація уваги й зусиль на цій проблемі має різко посилити систематизацію, впорядкованість, гармонізацію цих критеріїв, що позитивно позначиться на вирішенні проблеми руху до оптимальної організації суспільства. З метою забезпечення необхідного формування цільових критеріїв має бути створений відповідний механізм цілепокладання в суспільстві.

По-друге, потрібен ефективний механізм формування та відбору найбільш раціональних рішень для досягнення поставлених цілей. Цей механізм, що забезпечує вибір найкращих

варіантів організації суспільства з можливих на кожен момент часу, і має забезпечувати необхідний рух до оптимальної організації суспільства.

По-третє, найважливішим чинником руху до оптимальної організації суспільства є сама людина, її якості, поведінка, уявлення, що формують, з-поміж іншого, світогляд і менталітет членів суспільства, культурне середовище суспільства. Зміна цих властивостей є надзвичайно важливою для вдосконалення організації суспільства. При цьому зазначимо, що цілісності цих властивостей і характеристик притаманні певні інерція та консерватизм, що стримуватиме рух до оптимальної організації суспільства. Втім цільове виховання та освіта, формування свідомості людини та суспільства мають і тут дати відповідні результати.

Певні надії стосовно прискорення руху до оптимальної організації суспільства можна покласти на позитивний зворотний зв'язок між соціальним середовищем і характеристиками самої людини. Удосконалення соціального середовища позитивно впливатиме на саму людину, а позитивні зміни її характеристик і поведінки позитивно вплинуть на саме соціальне середовище. Отже, з поліпшенням організації суспільства та рухом до оптимальної організації коефіцієнт позитивного зворотного зв'язку буде збільшуватися, а отже, і рух до оптимальної організації суспільства також прискорюватиметься.

Можна також показати, що за певного стану суспільства та величини коефіцієнта позитивного зворотного зв'язку рух людства до оптимальної організації суспільства стане незворотнім, тобто суспільна система досягне властивості еквіфінальності в частині руху до оптимізації організації, за якого вона вже обов'язково за будь-яких умов досягне своєї оптимальності. Тобто на певному етапі людське суспільство може досягти неминучості оптимального стану своєї організації.

6. Стадія квазіоптимальної організації людського суспільства. У строгому розумінні оптимальності організації суспільства досягти її дуже складно – так само, як і зберегти її за безперервного розвитку суспільства і зміни зовнішніх умов.

Між розвитком науки й техніки, а також змінами критеріїв оптимальності й відповідним оптимальним станом організації суспільства існує

часовий зсув, необхідний для досягнення оптимальності. І якщо ці зміни відбуватимуться в коротшому інтервалі, ніж інтервал досягнення оптимуму, то строгої оптимальності організації суспільства досягти буде практично неможливо. Та й точність визначення критеріїв оптимальності і оцінок її досягнення не дозволить стверджувати про досягнення строгої оптимальності.

У зв'язку з цим насамперед потрібно розглядати не оптимальність організації суспільства у строгому її розумінні, а стан його організації поблизу оптимальності, тобто квазіоптимальний стан організації суспільства, який насправді і буде найкращим станом із можливих. Стадію наближення організації суспільства до квазіоптимального стану і можна визначити як стадію квазіоптимальної організації суспільства.

Початок цієї стадії, що залежить від ступеня наближення до оптимальної організації суспільства, потрібно ще визначити. Наразі можна прийняти, що квазіоптимальна стадія розвитку організації суспільства починається з моменту досягнення незворотного руху суспільства до оптимальності його організації, тобто з моменту еквіфінальності організації суспільства. Таким чином, стадія квазіоптимальності організації суспільства буде характеризуватися не тільки певним рівнем наближення до оптимальності організації, а й переходом межі еквіфінальності, тобто переходом до неминучого руху до оптимуму організації суспільства.

Можна припустити, що в майбутньому будуть сформовані точніші визначення оптимальності та квазіоптимальності організації суспільства, але сьогодні можна прийняти й ті, що існують.

Отже, підсумовуючи, зауважимо, що оптимальної організації суспільства у строгому сенсі досягти практично неможливо навіть у найвіддаленішому майбутньому. Саме тому квазіоптимальний стан організації суспільства найближче до оптимуму можна в практичному сенсі приймати за оптимальний стан організації суспільства. Однак саме оптимальність організації суспільства потрібно обов'язково розглядати в світоглядному й теоретичному сенсі.

Нова стратифікація суспільного розвитку дозволяє по-іншому розглядати майбутнє людства, його розвиток, зокрема й межі цього розвитку.

І якщо накопичення знань і можливостей людини, науково-технічний прогрес, кількісне зростання й розселення людства можуть не мати меж, принаймні вони важко прогнозовані, то вдосконалення організації суспільства має ясну межу, якою є оптимальний її стан. Таке визначення меж удосконалення організації суспільства виводить на цілком зрозумілий шлях до цієї межі, що і показує нова стратифікація суспільного розвитку.

Варто відзначити важливу змістову відмінність нової стратифікації суспільного розвитку від панівної сьогодні. Якщо нинішня стратифікація дозволяє лише вгадувати майбутню організацію суспільства, оскільки не дає жодних підстав для визначення майбутньої організації, то нова стратифікація ясно показує, якою вона буде і що для цього потрібно. Тут може здатися, що прогноз розвитку людства і не потрібен взагалі, якщо людство досягне оптимальності своєї організації, оскільки воно буде розвиватися максимально можливо, і більшого не може бути навіть теоретично.

Однак оптимум залежить передусім від цільової функції, від критеріїв оптимальності. А їх вибір залежить, зокрема, і від майбутнього стану людства, зовнішніх умов його існування та діяльності, і навіть від уявлень про це майбутнє. Не менш важливим є визначення засобів, способів і траєкторій досягнення визначених цілей, що вимагає вибору сценаріїв розвитку людства, науки і техніки, а отже, і прогнозу, і стратегії розвитку.

Таким чином, прогнозування майбутнього, у т. ч. людини, є необхідним, але не як елемент допитливості людини, її релігійних чи ідеологічних уявлень, а як невід'ємна частина оптимізації організації та діяльності людства. У рамках нового підходу людство мало б не передбачати майбутнє, а формувати його.

Надзвичайно важливою є траєкторія руху до оптимальної організації суспільства. Адже можливе формування такого соціального механізму, який буде спрямовувати і вдосконалення організації суспільства, і його розвиток вдало не найкращому напрямі — аж у загрозливому для самого людства. Насамперед це стосується механізму цілепокладання.

Наголосимо, що за реалізації навіть найправильнішого соціального механізму людство спочатку може сформувати кілька цільових функцій удосконалення організації суспільства,

оскільки можуть сформуватися кілька різних форм систем цінностей, інтересів і переваг у зв'язку з різноманітністю націй, традицій і культур. У цьому разі на якомусь етапі окремі суспільства, складові частини людства, можуть рухатися до своїх оптимумів організації, які є локальними для всього людства. Попри все в підсумку людство має вийти на загальний багатокритерійний оптимум, оскільки природа людини єдина, та й засоби і способи досягнення цілей можуть бути універсальними, тобто єдиними у своїй основі.

Визнання та прийняття нової стратифікації суспільного розвитку, нового підходу до вдосконалення організації суспільства радикально вплине на політичні, соціальні та економічні процеси як в окремих країнах, так і в світовій системі в цілому, і поступово виводитиме людство на спільну траєкторію його розвитку, на спільний оптимум.

АЛЬТЕРНАТИВА КОМУНІЗМУ

Проблема досягнення досконалої організації держави і суспільства є загальносвітовою. При цьому дедалі очевидніше, що її вирішення вимагає перегляду фундаментальних положень суспільного розвитку, тобто зачіпає життя всього людства. У той же час, попри зростання інтелекту, людство в соціальній сфері залишається далеко не на передових позиціях.

На заваді вдосконаленню організації людського суспільства стоїть багато стереотипів, які за своєю суттю є помилковими і навіть шкідливими. Серед них — панівне донині уявлення про те, що в основі розвитку людства перебуває матеріальне виробництво. Це уявлення, як засвідчила вся історія його застосування, не тільки малопродуктивне, а й хибне з погляду теорії систем і теорії управління.

Система — а людське суспільство потрібно обов'язково розглядати як систему — визначається складом елементів, її структурою, відношенням елементів, а не тим, що вона виробляє. Тому базування на матеріальному виробництві у визначенні устрою людського суспільства є абсолютно хибним. У зв'язку з цим пропонується розглядати людське суспільство і всю його історію не в ракурсі матеріального виробництва, як це робиться досі, а в ракурсі організації та управління людським суспільством, що відповідає теорії систем і теорії управління.

Тобто пропонується інша страта аналізу розвитку суспільства, якою має стати страта організації суспільства. Очевидно, ця страта охоплює весь процес зародження й розвитку організації суспільства, зокрема й майбутній стан організації суспільства. І дуже важливо побачити це майбутнє організації людського суспільства, а також шлях руху людства до цього майбутнього.

Логіка підказує, що таким рухом буде поліпшення організації суспільства, її вдосконалення. А межею цього руху стане досягнення найкращої з можливих організації суспільства, інакше кажучи, досягнення досконалої, оптимальної організації людського суспільства.

Намагання досягнути оптимальної організації людського суспільства на найвищому науковому рівні принципово змінює підхід до вирішення проблеми організації людського суспільства і його існування. Це дає можливість побачити майбутнє людства найвіддаленішого періоду і шлях руху до нього, адже йдеться про досягнення межі розвитку організації людства. І це зовсім інше, ніж уявляють соціалізм і комунізм. Можна стверджувати, що майбутнє людства з оптимальною його організацією – це альтернатива комунізму і в теоретичному, і в практичному сенсі. Цим питання комунізму закривається назавжди.

Звичайно, постає питання, чи можливе досягнення оптимальності організації суспільства, і це питання потребує серйозних обґрунтувань.

Перш за все, як уже зазначалося вище, для кожного моменту розвитку суспільства існує безліч варіантів його організації, і людство реалізує лише деякі з них, причому далеко не найкращі.

Можна, як ми уже вказували, математично строго довести, що серед можливих варіантів оптимальної організації суспільства є найгірші і найкращі. А також довести, що обов'язково можлива і найкраща, оптимальна організація суспільства, навіть якщо суспільство і не знає про це. Отже, варто усвідомлювати, що існування оптимально організованого суспільства можливе і цю можливість людство обов'язково має використати. Відтак це знання має спрямовувати й максимально стимулювати пошук такої найкращої організації, розроблення відповідних способів, методів та інструментальних засобів її досягнення, а одночасно зумовлювати й перегляд фундаментальних положень і стереотипів у сфері суспільного розвитку. Це дуже

важливо сьогодні, коли серйозно обговорюються теорії життя людства в хаосі або його загибелі, у т. ч. й через самознищення.

Нова стратифікація суспільного розвитку, яка розглядалася, можливість досягнення оптимальної організації суспільства є альтернативою теоріям комунізму й соціалізму, оскільки створює інші умови для вдосконалення й розвитку людського суспільства. Це цілком нові уявлення і положення у сфері організації людського суспільства та його розвитку.

Історично склалося так, що ідеології містять не тільки суб'єктивні уявлення про цілі та інтереси, а й про способи, методи і засоби їх досягнення, хоча останні належать не до суб'єктивних уявлень, а до наукової та практичної раціональності. Потрібно підкреслити, що обов'язкове внесення способів і методів досягнення цілей безпосередньо в ідеологію завдало та завдає величезної шкоди діям людства у цій сфері.

Зауважимо, що в той час, коли склалися основні ідеології, ще не було науки про організацію та управління складними системами суспільств, подібних до людського, відтак ідеології формувались із суми різних уявлень їх авторів з використанням лише певної логіки та здорового глузду. Тому, якщо йдеться про організацію й управління державою та суспільством, усі ідеології далекі від досконалості, хоча й претендують на це.

Потрібно також зважати на те, що в характері ідеологій присутні претензії на універсальність і загальність, що свого часу відзначали ще Маркс і Енгельс. Це, а також те, що ідеології намагаються закріплювати і зберігати свої основні положення, породжує догматизм, властивий усім без винятку ідеологіям.

Саме цей догматизм закріпив за ідеологіями характерні способи та методи досягнення інтересів і цілей, які від початку виявилися далеко не найкращими, але головне, що цей догматизм перешкоджає оновленню включених в ідеологію способів і методів досягнення цілей. І це практично зберігається донині, незважаючи на динаміку розвитку людства і прискорене зростання наукових досягнень.

Належить переглянути саму категорію ідеології. За ідеологією має залишитися суб'єктивна складова формування цілей, цінностей, інтересів, а наукову і практичну раціональність з ідеологій необхідно прибрати. Це цілком відповідає

суті афоризму Ден Сяопіна про чорну та білу кішку.

Природно, що нова роль і місце ідеології в суспільній сфері суттєво вплине на політичну діяльність, на роль партій у політичній системі, на партійне будівництво, на організацію суспільства, яка ще має бути довізначена, тим більше, що саме поняття політики та її ролі в управлінні державою і суспільством також належить радикально переглянути.

Нове трактування категорії ідеології і її застосування істотно вплине на формування організації та управління людським суспільством на всіх його рівнях, а загалом – на подальший історичний процес. Це, звичайно, вимагає детальнішої розробки та розвитку, у т. ч. спільно з іншими новими уявленнями та фундаментальними положеннями у сфері суспільного розвитку, які вже формуються.

Країни, які першими засвоїли і застосували нову категорію ідеології, новий соціальний механізм з новими моделями організації та управління економікою, суспільством, державою, поза сумнівом, будуть розвиватися швидше, ніж інші.

Останнім часом у світі складається загально-визнане уявлення, що здатність влади удосконалити систему організації та управління набирає величезної ваги для успішного розвитку будь-якої країни. Це розуміння в деяких країнах уже закріплюється на державному рівні. Наприклад, у Китаї, в ЗМІ якого, близьких до нинішнього керівництва країни, наприкінці 2016 р. було опубліковано статтю «Реформа структури, що реформує систему, є найважливішою». У цій статті стверджується, що для ефективної адаптації до непростого, стрімкого й мінливого світу головне не модернізація інструментів і технологій, і навіть не реформування правил гри, найважливіше – трансформація влади як структури, яка ініціює, проектує та реалізує реформи.

Має бути очевидним, як далекі влада й усі політики та реформатори України від такого розуміння призначення і завдань влади сьогодні. І як далека Україна від можливості знайти досконалу й ефективну систему організації та управління, якщо радикально не перебудується.

Можливо, зміна уявлень про вдосконалення й розвиток людського суспільства, нова національна ідея України простимулюють інтелекту-

альну активність у країні, і у сфері підготовки та здійснення реформ в Україні стануться радикальні зміни.

Можна також очікувати, що визнання і прийняття нової стратифікації суспільного розвитку, нового підходу щодо вдосконалення організації суспільства у світі радикально вплине на політичні, соціальні та економічні процеси в окремих країнах та у світовій системі загалом і поступово виведе людство на спільний оптимум.

Варто усвідомити, що країни, які першими будуть використовувати пропонований підхід, більш імовірно першими почнуть рух до оптимальної організації своїх суспільств і держав. Такі країни можуть стати незмінними лідерами розвитку цивілізації. І Україна має бути серед них. Для цього пропонується принципово нова національна ідея України.

НОВА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ

Сьогодні Україна фактично не має своєї національної ідеї. Ідею державності, яка донедавна відігравала роль національної, практично реалізовано, а іншої поки що не сформовано. Однак на нинішньому етапі розвитку України, як ніколи раніше, потрібна сильна продуктивна національна ідея, здатна мобілізувати, об'єднати, консолідувати суспільство і стати справді провідною для всієї нації, для цілеспрямованого, прискореного розвитку України.

Спроби сформувати нову національну ідею в Україні були і тривають. Проте всі вони або спрямовані в минуле, або стосуються якихось окремих царин життя української нації. Мабуть, саме тому жодна з таких спроб не мала успіху.

Новий світогляд у суспільній сфері, який чітко і ясно визначає межу вдосконалення організації суспільства, якою є оптимальна його організація, виводить на формування принципово нової національної ідеї України. З огляду на це пропонується **ідея досягнення найкращої, найоптимальнішої організації суспільства і держави в Україні.**

Ця нова національна ідея стає справді провідною для України і української нації, вона має і важливий практичний сенс, тому що визначає конкретні цілі та завдання. Ця ідея може стати особливим стимулом, якщо Україна поставить

завдання *першою у світі досягти оптимальної організації держави і суспільства*. Таким чином, інтуїтивні уявлення про найкраще суспільство знайдуть реальне відбиття в українській національній ідеї та в її здійсненні.

У цій ідеї визначення загальнолюдських цінностей, потреб, інтересів і переваг членів суспільства та їх гармонізація набувають практичного сенсу, але, звичайно, потребують формування відповідних методів, способів, методології та організації їх визначення. При цьому не потрібно боятися, що нова національна ідея, розвинута на науковій основі, видаватиметься дуже технократичною або відокремленим феноменом теоретичного походження. Саме наукова методологія, потіснивши ідеологію, переведе завдання в практичне, реальне річище, тобто йтиметься не тільки про матеріальний, а й духовний план.

Визнання і прийняття пропонованої національної ідеї стане найважливішим стимулом творчої активності суспільства. Очевидно, що вона змінить суспільну свідомість, бачення сьогоденної ситуації, а головне – майбутнього країни та нації, забезпечить появу нових цілей, способів і методів підготовки та проведення перетворень у державі.

Україна покладе край метанням у виборі внутрішньої і зовнішньої політики, припинить запозичувати чужі, здебільшого далекі аналоги й рекомендації, намагатися йти чужим шляхом. Крім того, такою національною ідеєю Україна відкриє не тільки собі, а й усьому людству граничну мету вдосконалення організації суспільства і реальну можливість її досягнення.

Різні народи і суспільства мають свої системи цінностей, свої відмінні інтереси й уподобання, або, в термінах методології оптимізації, – свої критерії оптимальності, у цьому сенсі – критерії оптимальності організації свого суспільства. А це означає, що кожна нація може отримати надзвичайно важливу для неї свою національну ідею такого типу.

Загалом нова національна ідея створює чимало важливих наслідків різного характеру і масштабу, які ще належить оцінити.

Сьогодні можна навести деякі найважливіші чинники визнання нової національної ідеї.

1. Ідея несе в собі найважливіше есхатологічне значення для всього людства і, звичайно, для

українського суспільства, тобто вказує на межу вдосконалення суспільства.

2. Нова національна ідея є метаідеєю розвитку людства. Вона не просто масштабніша за будь-яку іншу ідею, а обов'язково охоплює всі можливі найкращі ідеї вдосконалення суспільства, адже оптимальність за своєю суттю є результатом реалізації всіх найкращих рішень і дій.

3. Нова національна ідея має принципову незнищенність, оскільки ідея досягнення найкращої, оптимальної організації суспільства – незамінна і нев'януча, вона існуватиме стільки, скільки існуватиме саме людство.

Від подальшого прогресу людства, розвитку матеріального виробництва, науково-технічного прогресу, зміни чисельності населення ця ідея не зменшується і не примножується, вона існуватиме поза станом мінливості світу, за будь-якого перебігу історичного процесу, водночас постійно впливаючи на цей процес та подальший розвиток людства і людини.

4. Пропонована нова національна ідея формує найважливішу місію України щодо людства, яка полягає в тому, що саме Україна висуває таку значущу загальнолюдську ідею і стає країною, яка вказує шлях людству до неї.

5. З новою ідеєю Україна отримує свою національну місію як нація, що виводить усі інші нації на формування їхніх нових національних ідей, важливих для кожної нації.

6. Нова національна ідея формує месіанську роль України щодо людства, оскільки посилює ціннісно-раціональну соціальну діяльність людства, рятує його від втрати духовності, деградації моральності, падіння суспільної моралі, деградації самої людини і загрози її самознищення.

7. Нова національна ідея України стає найважливішою основою для формування правильних суспільних цілей і забезпечення превалювання їх над особистісними інтересами, які донедавна підпорядковували собі суспільні інтереси, приносили стільки бід і створювали загрози існуванню України та навіть української нації.

8. Нова національна ідея та ідея лідерства в її досягненні стають головними у визначенні державної стратегії подальших перетворень і розвитку економіки, суспільства, держави, побудові нової України.

9. Нова національна ідея стає для України важливим чинником вирішення геополітичних завдань, оскільки Україна як ідейний лідер зможе сприяти іншим країнам у цій сфері, зближуватися з ними на цій основі, справляти відповідний вплив.

10. Нова національна ідея України постійно орієнтуватиме владу і суспільство на досягнення найвищого рівня життя з усіх можливих на будь-який момент часу, зосібна і найближчий.

11. Безсумнівно, нова національна ідея України завдяки її впливові мобілізує, об'єднає і консолідує суспільство, українську націю, що є нагальною потребою України.

12. Ця ідея сформує почуття гордості за Україну, яка відкриє найважливішу перспективу не тільки для себе, а й для всього людства.

Зрештою Україна назавжди позбудеться нав'язуваної українській нації меншовартості, синдрому «молодшого брата», обмеженості власних прагнень, нездатності самостійно вирішувати свою долю.

Можливо, у когось виникнуть сумніви у своєчасності проголошення такої ідеї саме сьогодні, коли український народ, як ніколи раніше, далекий від цілей, які висуває ця ідея. Звісно, реальні блага порівняно з можливими і несправедливий їх розподіл, забруднене довколишнє середовище, найнижчий рівень моральності й духу, зростання нищих інтересів, потужний тиск ззовні і абсолютно бездарна організація управління державою, та інші чинники можуть породжувати такі сумніви.

Однак відродження сили і духу неможливе без зміцнення віри. І цю віру, безсумнівно, дасть нова національна ідея України, здатна стати символом успішного руху України та всього людства до межі своєї досконалості.

Нова національна ідея – ***українська ідея*** – має стати не тільки символом успішного спрямованого розвитку українського народу, а й предметом його «вічної гордості».

Українська нація по праву може й мусить мати таку ідею.

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

НОВІ ВИДАННЯ НІСД

Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія / [О. С. Власюк, А. І. Мокій, О. І. Іляш, В. І. Волошин, М. І. Флейчук, Т. О. Власюк та ін.] ; за заг. ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2017. – 384 с.

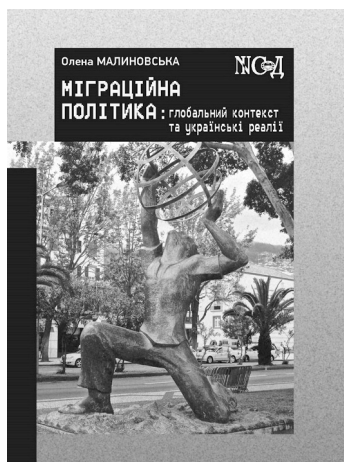
У монографії висвітлено теоретичні, методологічні та прикладні механізми забезпечення економічної безпеки України та посилення конкурентоспроможності країни в умовах глобальної економіки. Доведено, що формування системних характеристик світогосподарських зв'язків та динамічні метрополізаційні процеси в глобальній економіці змінюють модель участі України в процесах глобальної економічної інтеграції. Встановлено, що дуалізм та суперечність сучасного етапу розвитку глобальної економіки змінюють парадигму міжнародної та національної безпеки, посилюють взаємозумовленість економічної безпеки та конкурентоспроможності держави. Здійснено оцінювання ефективності державної політики в інвестиційно-інноваційній сфері для зміцнення безпеки реального сектору економіки, зокрема промисловості, визначення ризиків та загроз використання інвестиційно-інноваційного потенціалу економічної безпеки та ступеня його впливу на конкурентні позиції України в умовах техноглобалізму. Окреслено напрями позитивного розвитку глобальної економіки та міжнародні регулятивні механізми її впливу на національну конкурентоспроможність та безпеку. Обґрунтовано конкурентні стратегії забезпечення економічної безпеки України у сфері зовнішньоторговельних відносин, стратегічні напрями інноваційної активності та ресурсної підтримки інвестиційно-інноваційної компоненти економічної безпеки реального сектору економіки в умовах глобальної конкуренції. Запропоновано комплекс організаційно-економічних і правових заходів забезпечення валютної безпеки України на міжнародному рівні.

Для науковців, економістів, працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, викладачів та аспірантів.

Державно-приватне партнерство в сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України : аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. – К. : НІСД, 2018. – 84 с.

Аналітична доповідь присвячена питанням формування ефективного державно-приватного партнерства з питань кібербезпеки. Проаналізовано теоретичні підходи до державно-приватного партнерства та їх особливості в питаннях кібербезпекової сфери. Досліджено світовий досвід (США, ЄС, Німеччини, Великої Британії, Польщі) із розбудови довіри між державним та приватним сектором з питань безпеки кіберпростору. Розглянуто нормативно-правові та організаційні основи державно-приватного партнерства в Україні, наведено ефективні приклади такого партнерства. Окреслено перспективні напрямки розвитку кібербезпекового державно-приватного партнерства в Україні та можливі шляхи їх імплементації.

Малиновська О. А.

Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2018. – 472 с.

У монографії подано огляд сучасної міграційної ситуації в світі, на Європейському континенті та в Україні. Проаналізовано чинники та наслідки міжнародної міграції, її значення для розвитку та безпеки. Розглянуто деякі теоретичні підходи до аналізу міграційної політики, міжнародно-правові документи у сфері міграції, надбання спільної міграційної політики Європейського Союзу. Основні напрями міграційної політики проілюстровано досвідом зарубіжних країн. Окрему увагу приділено формуванню та розвитку міграційної політики України, перспективам її подальшого удосконалення.

Для широкого загалу читачів.

Далекосхідний вектор як важливий елемент зовнішньої політики України : аналіт. доповідь / [К. А. Кононенко, А. З. Гончарук, С. А. Кошовий] ; за заг. ред. К. А. Кононенка. – К. : НІСД, 2017. – 48 с.

В аналітичній доповіді проаналізовано сучасний стан і перспективи подальшого розвитку політичного, торговельно-економічного та гуманітарного співробітництва України з країнами Північно-Східної Азії: Китаєм, Японією, Південною та Північною Кореєю. Визначено можливості, шляхи та основні завдання стосовно поглиблення двосторонньої співпраці. Зроблено висновки щодо активізації української зовнішньої політики на далекосхідному напрямі та надано відповідні рекомендації.

Для експертів, науковців, фахівців із тематики Азійсько-Тихоокеанського регіону, суб'єктів владних повноважень, представників громадських організацій та окремих громадян, усіх, хто цікавиться проблемами Північно-Східної Азії.

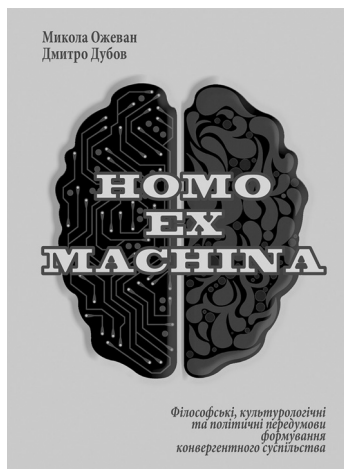

Олійник Д. І.

Інноваційний розвиток територіальних громад в умовах четвертої технологічної революції: пріоритети та перспективи : аналіт. доповідь / Д. І. Олійник. – К. : НІСД, 2018. – 52 с.

В аналітичній доповіді подано огляд сучасних моделей та сценаріїв інноваційного розвитку територіальних громад у контексті переходу до Четвертої технологічної революції та відображено ймовірні сценарії для України. Основні напрями формування системного підходу до моделювання процесу інтеграції територіальних громад у задекларований світовою спільнотою екосистемний простір проілюстровано досвідом розвинених зарубіжних країн щодо інтеграції різноманітних та складних інноваційних технологій у національні інноваційні системи, які об'єднуються в планетарному масштабі в мережеву інфраструктуру на основі цифрових активів. Розглянуто деякі теоретичні підходи до моделювання територіальних громад, проаналізовано чинники та можливі результати при моделюванні систем управління інноваційним розвитком територіальних громад через реалізацію відповідних функцій та цілісного уявлення про процеси, ресурси, об'єкти (інфраструктуру) інноваційної діяльності, що формують інноваційний базис для розроблення відповідних стратегій розвитку.

Для політиків, регуляторів, експертів, науковців, суб'єктів владних повноважень, представників громадських організацій та широкого читацького загалу.

Ожеван Микола, Дубов Дмитро.

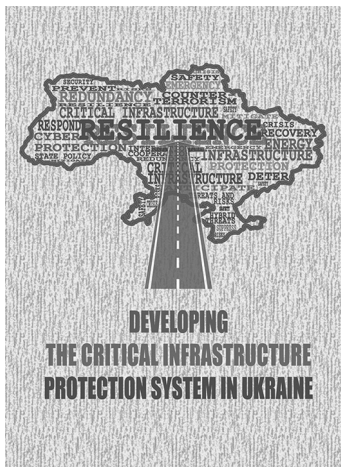
Номо ех Машина. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства : монографія / М. А. Ожеван, Д. В. Дубов. – К. : НІСД, 2017. – 272 с. – Бібліогр. : с. 252–271.

У монографії висвітлено питання постання конвергентного типу суспільства як суспільства трансгуманістичного та пов'язаного з новою якістю технологічних втручань у природу людини. Розглядаються філософські основи нового типу суспільства, сутнісні ознаки трансгуманізму та сингулярності, трансмутації класичних політичних та філософських теорій у нову технологічну епоху.

Грунтовно висвітлено проблему перетворення глобального інформаційного суспільства на простір зіткнення та конкуренції держав, вплив сучасних технологій на концепцію державного суверенітету (в межах побудови «цифрового суверенітету»).

Окремішньо проаналізовано вплив технологій Індустрії 4.0 (передусім робототехніки) на військову справу. Піддано ґрунтовному аналізу чинні можливості та перспективи України в контексті розвитку технологій Індустрії 4.0 та спроможності до побудови національної інноваційної системи.

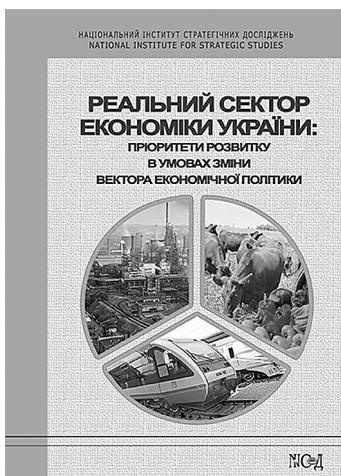
Книга буде цікава широкому колу науковців, державних службовців та студентам.

Developing The Critical Infrastructure Protection System in Ukraine : monograph / [S. Kondratov, D. Bobro, V. Horbulin et al.] ; general editor O. Sukhodolia. — Kyiv : NISS, 2017. — 184 p.

Видання представляє багаторічну роботу експертів та науковців Національного інституту стратегічних досліджень (у галузі досліджень проблем забезпечення енергетичної та техногенної безпеки) щодо впровадження в Україні найкращих світових політик і практик у сфері захисту національної критичної інфраструктури. У виданні узагальнено результати досліджень, подано базові законодавчі та концептуальні документи, аналітичні та оглядові матеріали, присвячені питанням упровадження концепції захисту критичної інфраструктури в Україні. Це перше англomовне видання, у якому висвітлюються стан досягнутого прогресу і проблеми, які Україна має вирішити, щоб забезпечити відповідність рівня захисту та стійкості критично важливої інфраструктури відповідно до сучасних викликів та загроз.

Для іноземних партнерів, котрі співпрацюють з Україною у сферах національної безпеки, захисту критичної інфраструктури, врегулювання кризових ситуацій тощо. Книга також буде корисною представникам органів державної влади України, правоохоронних та розвідувальних органів, державних і приватних компаній, ученим, експертам і всім, хто цікавиться темою захисту та відтворення критично важливої національної інфраструктури та пов'язаних з нею питань.

Реальний сектор економіки України: пріоритети розвитку в умовах зміни вектора економічної політики : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, К. М. Михайличенко, В. М. Русан, Є. В. Белашов та ін.]. — К. : НІСД, 2017. — 40 с.

У доповіді на основі аналізу динаміки показників функціонування реального сектору економіки України у 2016–2017 рр. обґрунтовано пріоритети його розвитку в умовах зміни вектора економічної політики. Виснажливе протистояння України у гібридній війні з боку Російської Федерації дається взнаки втратами у галузях реального сектору економіки. Здійснено оцінку таких втрат; наведено перелік економічних санкцій та обмежувальних заходів з боку України як реакцію на агресивну поведінку Росії. Запропоновано напрями співробітництва України з ЄС у реальному секторі, яке обумовлюється розширенням доступу до містких європейських ринків збуту, використанням можливостей України щодо залучення іноземних інвестицій та трансферу технологій, а також участю у різноманітних програмах розвитку ЄС.

Окреслено пріоритети економічної політики щодо розвитку реального сектору економіки, визначено заходи макроекономічної та зовнішньоторговельної політики, економічної дипломатії та міжнародного торговельного права, спрямовані на нівелювання руйнівних наслідків гібридної війни та відновлення економічного зростання в Україні.

Для науковців, фахівців з державного управління та широкого кола читачів, які цікавляться проблемами розвитку реального сектору економіки України.

Олійник Д. І.

Міжнародний досвід фінансування сталого розвитку громад (на прикладі формування мережевої інфраструктури) : аналіт. доповідь / Д. І. Олійник. — К. : НІСД, 2017. — 48 с.

В аналітичній доповіді здійснено аналіз європейського та міжнародного досвіду фінансування інвестиційного розвитку спільнот на прикладі розгортання мережевої інфраструктури та побудови «розумних» міст і «розумних» громад. Особлива увага приділяється ролі технічного регулювання в реалізації стратегічних пріоритетів із розгортання інтегрованої мережевої інфраструктури територіальних громад, сталої мобільності та автоматизації в рамках Глобальної стратегії ЄС «Спільне бачення, спільні дії: посилення Європи».

Для політиків, регуляторів, експертів, науковців, фахівців, суб'єктів владних повноважень, представників громадських організацій та окремих громадян, усіх, хто цікавиться проблемами майбутнього розвитку територіальних громад. Видання може стати в пригоді під час розроблення та ухвалення законодавчих актів, що регулюватимуть правовідносини у цій сфері.

Дрьомов С. В.

Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / С. В. Дрьомов. — К. : НІСД, 2017. — 52 с.

В аналітичній доповіді запропоновано результати дослідження низки проблемних питань, пов'язаних із набуттям і втратою громадянства України. Досліджено зміст і форми конституційно-правового регулювання громадянства в Україні та акцентовано увагу на існуючих проблемах законодавчого забезпечення функціонування інституту громадянства, а також визначено найбільш оптимальні способи його вдосконалення. Зроблено висновок, що в сучасних соціально-політичних умовах інститут громадянства став одним із чинників, який відчутно впливає на стан забезпечення національної безпеки України. Запропоновано розглядати громадянство як один із головних елементів механізму допуску до участі в управлінні державними справами та усунення від такої участі осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, у тому числі під час збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей. Розглянуто теоретичні та практичні питання множинного громадянства, викладено результати дослідження сучасного стану його законодавчого регулювання в Україні. Проведено аналіз окремих законодавчих ініціатив щодо розв'язання проблем, пов'язаних із визначенням напрямів державної політики в цій сфері правовідносин, та сформульовано пропозиції щодо можливих шляхів їх врегулювання на національному та міжнародному рівнях.

Для експертів, науковців, фахівців у галузі національної безпеки, конституційного права та державного управління, суб'єктів владних повноважень, представників громадських організацій та окремих громадян, усіх, хто цікавиться проблемами забезпечення національної безпеки. Видання може стати в нагоді під час розроблення та ухвалення законодавчих актів, що регулюватимуть правовідносини у цій сфері.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ВЕНЦКОВСЬКИЙ
Дмитро Юрійович

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору зовнішньоекономічної безпеки відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ВОЛОШИН
Володимир Іванович

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, директор регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові

ГОРБУЛІН
Володимир Павлович

доктор технічних наук, професор, академік НАН України, заслужений машинобудівник України, директор Національного інституту стратегічних досліджень

ГУДЗОВАТА
Оксана Олегівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем у менеджменті Львівського торговельно-економічного університету

ДЗЬОБАНЬ
Олександр Петрович

доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ІВАНОВ
Максим Сергійович

аспірант Національного інституту стратегічних досліджень

КОРНІЄВСЬКИЙ
Олександр Анатолійович

доктор політичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

НЕЧИПОРЕНКО
Віталій Олександрович

кандидат філософських наук, науковий співробітник відділу соціальної філософії Інституту філософії НАН України

ОЛІЙНИК
Даниїла Іллівна

доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, головний науковий співробітник відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень

РЕЗНІКОВА
Ольга Олександрівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України, завідувач відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

РУДЕНКО
Анна Федорівна

кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

СНІЦАРЕНКО
Петро Миколайович

доктор технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем інформаційної безпеки та суспільної актуалізації воєнної політики науково-дослідного управління проблем воєнної політики та воєнної стратегії центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

СУХОДОЛЯ
Олександр Михайлович

доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ТРЕГУБ
Микола Миколайович

заступник директора Інституту розвитку економіки та суспільства Університету ім. Альфреда Нобеля

ХОРУЖИЙ
Сергій Гаврилович

кандидат економічних наук, докторант ДВНЗ «Університет банківської справи»

ШАРОВ
Олександр Миколайович

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ШЕВЦОВ
Анатолій Іванович

доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпрі

ШЕХЛОВИЧ
Андріана Михайлівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові

ШЕХОВЦОВ
Володимир Степанович

доктор технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпрі

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

При підготовці матеріалів для публікації у науково-аналітичному щоквартальному збірнику Національного інституту стратегічних досліджень «Стратегічні пріоритети» редакційна колегія просить авторів урахувати такі вимоги.

Загальні положення

У науковій статті автор (одноосібно чи із співавторами) здійснює виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює конкретне питання за темою дисертації чи питання окремого наукового дослідження, фіксує наукові пріоритети, робить надбанням фахівців свій науковий доробок. Цитування допускається в обсязі, що не перевищує 15 % від загального обсягу статті. Таким чином, оригінальний авторський текст у статті має становити не менше як 85 %.

До редакції подаються не опубліковані раніше матеріали, які одноосібно належать авторові (чи у співавторстві – кільком авторам), відповідають тематиці журналу та цим Вимогам.

Рукописи, які не відповідають Вимогам, редакцією не розглядаються.

Процес розгляду статті триває не більше трьох місяців. Усі подані до редакції рукописи статей згідно з вимогами МОНУ (наказ № 32 від 15 січня 2018 р.) проходять процедуру незалежного подвійного таємного рецензування. Рукопис оцінюється за встановленими критеріями (*див.*: Бланк рецензії). Результати рецензування, зауваження, пропозиції та рекомендації надсилаються автору електронною поштою. Інше листування з авторами не передбачене.

Рішення щодо поданих автором матеріалів ухвалює редакційна колегія. Вчена рада Національного інституту стратегічних досліджень рекомендує рукопис журналу до друку.

Схвалена до друку стаття проходить додрукарську підготовку в редакції. Редакція зберігає за собою право здійснювати без погодження з автором незначну літературну правку та скорочення текстів (за потреби) зі збереженням авторського стилю. У всіх інших випадках відредагований варіант статті погоджується з автором.

Надіславши матеріали на електронну адресу журналу (*publish@niss.gov.ua*), автор: засвідчує, що автор-

ське право на всі структурні елементи статті належить йому; дає згоду на обробку персональних даних згідно із чинним законодавством України.

Надані матеріали автору не повертаються. Статті, відхилені редакційною колегією без права доопрацювання, не можуть бути надруковані в інших періодичних виданнях НІСД. Рецензії зберігаються протягом трьох років.

Вимоги до структури та оформлення статті

1. Стаття має бути написана українською/англійською мовою та містити такі обов'язкові елементи (подано в порядку розміщення у рукописі):

- УДК та *JEL* (для статей у галузі економіки);
- назва статті українською та англійською мовами (ПРОПИСНИМИ ЛІТЕРАМИ);
- дані про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, учене звання; повна назва посади, місце роботи (повна назва установи чи підприємства); населений пункт; країна; контактний телефон (разом із кодом населеного пункту за потреби); адреса електронної пошти;
- ідентичні анотації українською та англійською мовами обсягом не менше 1800 знаків (з пробілами), структуровані таким чином: актуальність публікації, мета, межі та методи дослідження, отримані результати, їх практичне значення, висновки. Тексти анотацій розміщуються після заголовка відповідною мовою (для українськомовних статей – спочатку українською мовою, потім – англійською; для англійськомовних статей – навпаки);
- ключові слова (від трьох до восьми; подаються після відповідного підзаголовка, що виокремлюється напівжирним курсивом (***Ключові слова:*** / ***Keywords:***).

2. Структурно наукова стаття повинна містити такі обов'язкові частини (з відповідними підзаголовками), а саме:

- **постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;**
- **аналіз останніх наукових досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми та на які автор спирається;
- **не вирішені раніше частини загальної проблеми**, яким присвячується стаття;
- **мета статті** (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з дослідження;
- **рекомендації**;
- **перспективи подальших розвідок** в обраному напрямі;
- **список використаних джерел**, що включає не менше ніж 10 назв у вигляді переліку та оформлений відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- **References** (розгорнутий опис списку літератури латиницею), оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (див.: <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>). Публікації, що описані кирилицею, містять транслітеровані згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55 дані про видання: прізвище та ім'я/ініціали автора (авторів); транслітеровану назву; у квадратних дужках – назву англійською мовою; транслітеровані дані про джерело, де публікація оприлюднена, місце видання, видавництво; рік видання, послідовність тощо (напр.: Iliashenko, S.M., & Shypulina, Yu.S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian]; Kotler, F., & Keller, K.L. (2007). *Marketynh menedzhment [Marketing management]* (12nd ed., rev.). Saint Petersburg: Piter [in Ukrainian]; Iliashenko, S.M., & Shypulina, Yu.S. (2012). *Komunikatsiina efektyvnist web-tekhnohii u marketynhu naukovy-osvitnikh posluh [Communication effectiveness of WEB-technologies in marketing of research and educational services]*. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations*, 1, 69–78 [in Ukrainian] та ін. (докладно див.: <http://pptma.dn.ua/index.php/uk/dlya-avtoriv/vimogi-do-oformlennya-references> або інші ресурси).

3. Обсяг статті разом зі списком використаних джерел, таблицями, схемами тощо не повинен перевищувати 20 тис. знаків з пробілами (0,5 обл.-вид./авт. арк.)

4. Текст має бути набраний у текстовому редакторі *Microsoft Word* без верхніх колонтитулів шрифтом *Times New Roman*, 14 кеглем з міжрядковим інтервалом 1,5/1,15 пт; поля – звичайні: верхнє, нижнє – 2 см, ліве – 3 см, праве – 1,5 см; абзацний відступ – 1,25 см. Нумерація сторінок – знизу праворуч.

5. Посилання на джерела подаються у квадратних дужках, де вказується номер джерела зі списку літератури та за потреби сторінка (напр.: [7, с. 11]). Нумерація посилань у тексті статті обов'язково відповідає послідовності у списку використаних джерел. Виноски та примітки оформлюються посторінково, автоматично у *Microsoft Word*. Бібліографічні описи в них відповідають ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 або ДСТУ 8302-2015.

6. Ілюстративний матеріал повинен відповідати таким вимогам: усі без винятку ілюстрації мають бути чорно-білі; елементи ілюстрацій, зроблені у редакторі *Microsoft Word*, мають бути згруповані; графіки та діаграми виконані в редакторах *Microsoft Graph* або *Microsoft Excel*; написи на рисунках, легенди до них, підтекстівки подаються мовою статті; рисунки мають бути прив'язані до тексту; формули виконуються в редакторі *Microsoft Equation 3.0* і наступних версіях; скановані ілюстрації мають бути записані у форматі *.jpg*.

7. Одноосібні статті аспірантів, здобувачів та авторів без наукового ступеня обов'язково мають подаватися разом із рецензією наукового керівника або фахівця з досліджуваної тематики, який має науковий ступінь.

8. У статтях аспірантів на першій сторінці подається виноска, в якій зазначаються такі відомості: ініціали та прізвище наукового керівника, його науковий ступінь і вчене звання.

9. Відповідальність за достовірність наведених фактів та даних, обґрунтованість зроблених висновків і рекомендацій покладається на автора (авторів) статті. У випадках виявлення наукової недоброчесності (плагиату), порушення авторських прав відповідальність несе автор (автори) наданих матеріалів.

10. Текст статті, завізований автором (в електронній версії – підпис сканований), надсилається електронною поштою на адресу: publish@niss.gov.ua. Назва файлу, що надсилається, подається латиницею.

REQUIREMENTS FOR RESEARCH PAPERS

In preparation for publication in journal of the National Institute for Strategic Studies «Strategic Priorities» the Editorial Board of the journal asks the authors to comply with the following requirements.

General provisions

In the research article the author (solely or with the co-authors) presents the intermediate or final results of a scientific research, highlights a specific question on the topic of the dissertation or the issue of a separate scientific research, establishes scientific priorities, makes the scientific potential available to specialists. Citation is allowed in a volume not exceeding 15% of the total volume of the article. Thus, the original author's text in the article should be at least 85%.

The editorial board accepts papers that have not been previously published, are solely owned by the author (or co-authored by several authors), and correspond to the subject matter of the journal and these Requirements.

Manuscripts that do not meet these Requirements will not be reviewed and considered by the Editorial Board.

The process of reviewing the article lasts no more than three months. All the manuscripts submitted to the editorial office in accordance with the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Order No. 32 of January 15, 2018) undergo an independent double secret review procedure. The manuscript is evaluated according to the established criteria. The results of the review, comments, suggestions and recommendations are sent to the author by e-mail. Other correspondence with the authors is not provided.

The decision on the papers submitted by the author is taken by the Editorial Board. The Scientific Council of the National Institute for Strategic Studies recommends the whole manuscript of the journal to be printed.

Approved for printing, the article is preprinted in the editorial office. The editors reserve the right to carry out, without agreement with the author, minor literary editing and shortening of texts (if necessary) with preservation of the author's style. In all other cases, the edited version of the paper is agreed with the author.

By sending the materials to the email address of the journal (publish@niss.gov.ua), the author: declares that the copyright to all the structural elements of the article be-

longs to him or her, gives consent to the processing of personal data in accordance with the current legislation of Ukraine.

The materials presented by the author are not returned to the author. Articles rejected by the Editorial Board without the right of revision may not be published in other periodicals of the NISS. Reviews of the considered papers are kept for three years.

Requirements for the structure and formatting of the article

1. The article should be written in Ukrainian or English and contain the following obligatory elements (presented in the following order in the manuscript):

- UDC and JEL codes;
- title of the paper in English and Ukrainian (in CAPITAL LETTERS);
- information about the author in Ukrainian and English languages: surname, name, patronymic; academic degree, academic status; full name of the position, place of work (full name of the institution or company); locality; country; contact phone (with the local code if necessary); e-mail address;
- identical summaries in Ukrainian and English languages of not less than 1800 characters (with spaces), structured in the following way: the relevance of the publication, the purpose, boundaries and methods of research, the results obtained, their practical significance, conclusions. Texts of summaries are placed after the title in appropriate language (for Ukrainian-language articles – first in Ukrainian, then in English, for English-language articles – conversely);
- Keywords (from three to eight, are given after the appropriate subtitle, which is shown in bold italic (*Ключові слова: / Keywords:*)).

2. In its structure the research paper should contain the following obligatory parts (with corresponding subheadings), namely:

- **problem definition in general form and its relation to important scientific and practical tasks;**
- **analysis of recent research and publications** which started to offer solutions to the problem and on which the author relied;
- **previously not solved parts of the problem**, which the paper considers;
- **the aim of the problem** (problem definition);
- **presentation of the main material of the study** with full justification of the scientific results obtained;
- **the study findings;**
- **recommendations;**
- **prospects for further research** in the chosen direction;
- **the list of sources**, containing not less than 10 titles and formatted in accordance to DSTU GOST 7.1:2006;
- **References** (detailed list of literature in Latin characters), formatted according to the international bibliographic standard APA (*see*: <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>). Publications described in Cyrillic letters should contain information on the publication transliterated according to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the Ordering of the Transliteration of the Ukrainian Alphabet in Latin letters” from January 27, 2010 No. 55: the name and initials of the author (authors); the transliterated title; in brackets the title in English; transliterated data on the source where the publication was made public, the place of publication, the publishing house and the year of publication, the sequence, etc. (e. g.: Illiashenko, S.M., & Shypulina, Yu.S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian]; Kotler, F., & Keller, K.L. (2007). *Marketynh menedzhment [Marketing management]* (12nd ed., rev.). Saint Petersburg: Piter [in Ukrainian]; Illiashenko, S.M., & Shypulina, Yu.S. (2012). *Komunikatsiina efektyvnist web-tekhnologii u marketynhu naukovo-osvitnikh posluh [Communication effectiveness of WEB-technologies in marketing of research and educational services]*. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations, 1*, 69–78 [in Ukrainian] та ін. (in details see: <http://pptma.dn.ua/index.php/uk/dlya-avtoriv/vimogi-do-oformlennya-references> or other resources).

3. The volume of the article together with the list of the sources used, tables, diagrams, etc. should not exceed 20 000 characters with spaces (0.5 standard publisher’s signatures).

4. The text should be typed in *Microsoft Word* text editor without headers in *Times New Roman* font, 14 pt size with a line spacing of 1.5/1.15; fields are usual: upper, lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1.5 cm; paragraph indentation – 1.25 cm. Page numbering – lower right.

5. References to sources are presented in square brackets, where the source number from the list of literature is indicated and, if necessary, the page (e. g: [7, pp. 11]). Numbering of references in the text of the article corresponds to the sequence in the list of sources used. Footnotes and notes are processed page by page, automatically in *Microsoft Word*. Bibliographic descriptions in them should meet requirements of DSTU GOST 7.1: 2006 or DSTU 8302-2015.

6. The illustrations must meet the following requirements: all illustrations must be in black and white; elements of illustrations made in the *Microsoft Word* editor should be grouped; graphics and diagrams are performed in *Microsoft Graph* or *Microsoft Excel*; inscriptions on drawings, legends to them etc. are presented in the language of the paper; drawings should be tied to the text; formulas are executed in the *Microsoft Equation 3.0* editor or subsequent versions; scanned illustrations should be in .jpg format.

7. Individual papers of graduate students, applicants and authors without an academic degree must necessarily be submitted together with a review of a scientific adviser or a specialist on the subject matter that has a scientific degree.

8. In the papers of graduate students on the first page is presented a footnote, which contains the following information: initials and surnames of the scientific adviser, his or her academic degree and academic title.

9. The responsibility for the reliability of the presented facts and data, the validity of the conclusions and recommendations made rests with the author(s) of the paper. In cases of scientific incompetence (plagiarism) detection, copyright infringement is the responsibility of the author (authors) of the materials provided.

10. The text of the paper, signed by the author (in the electronic version – the signature scanned), is sent by e-mail to the address: ***publish@niss.gov.ua***. The file name should be in Latin letters.